

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZIMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ №5, 2016

**HƏRBİ TƏHSİLİMİZ DAIM İNKİŞAF
EDİR, TƏKMİLLƏŞİR VƏ YENİ
UĞURLARA İMZA ATIR**

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

№ 5 (16) Sentyabr-oktyabr 2016-cı il

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

≡ M Ü N D Ə R İ C A T ≡

BAŞ REDAKTOR

Polkovnik-leytenant

Zakir HÜSEYNOV

BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,
MƏSUL İCRAÇI

Polkovnik-leytenant

İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSIYA KOLLEGIYASI

**H. PİRİYEV
Z. HÜSEYNOV
B. QULİYEV
R. İSMAYILOV
Q. MƏNSİYEV
A. HƏSƏNOV
A. BAYRAMOV
F. QULAMOV
B. GÖZƏLOV
S. BABAYEV
C. AĞAYEV
M. LABİYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletəndə verilmiş materiallar redaksiya kolleqiyası tərəfindən müzakirə olunur.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

- HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİN DÖYÜŞ FƏALİYYƏTLƏRİNDƏ AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN ROLU
N. ABDİNOV 2
- DAĞLIQ ƏRAZİDƏ HÜCUMUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ
R. TAHIROV 7
- QOŞUNLARIN YERDƏYİŞMƏSİNİN MÜHƏNDİS TƏMINATI
İ. HACİYEV 18
- KOMPÜTER DƏSTƏKLI TƏLİMLƏR
A. AĞAYEV 28
- KOMANDA-QƏRARGAH MƏŞQİNİN HAZIRLANMASI VƏ BU SAHƏDƏ RƏHİBƏRLİYİN İŞİ
S. MƏMMƏDOV 34
- MOTOATICI BRİQADANIN MÜDAFİƏ DÖYÜŞÜNDƏ İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏLƏRİNİN YERLƏŞMƏSİ VƏ YERDƏYİŞMƏSİNİN TƏŞKİLİ
R. XƏLİLOV 40

KİMYA HAZIRLIĞI

- QOŞUNLARDA DÖYÜŞ FƏALİYYƏTİ ZAMANI DOZİMETRİK NƏZARƏTİN TƏŞKİLİ
E. QAPAQOV 48

MÜHƏNDİS HAZIRLIĞI

- DAĞLIQ ƏRAZİDƏ MÜHƏNDİS MANƏLƏRİNİN TƏTBİQİ
A. ORUCOV 56

KƏŞFİYYAT HAZIRLIĞI

- KƏŞFİYYAT MƏLUMATLARININ TOPLANILMASINDA MÜASİR TEXNOLOGİYANIN (TEXNİKİ VASİTƏLƏRİN) ROLU
H. DADAŞOV 60

ARTİLLERİYA HAZIRLIĞI

- MÜASİR ƏMƏLİYYATLARDƏ (DÖYÜŞLƏRDƏ) RAKET VƏ ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ
C. MUSTAFAYEV 65

HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİN DÖYÜŞ FƏALİYYƏTLƏRİNDƏ AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İDARƏETMƏ SİSTEMİNİN ROLU

Polkovnik Nazim ABDİNOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Elmi rəhbər – polkovnik-leytenant Mirzə MƏMMƏDOV

Açar sözlər: kəşfiyyat, kəşfiyyatın planlanması, kəşfiyyatın idarə edilməsi, kəşfiyyatın aparılması, komanda, nəzarət, kommunikasiya.

Ключевые слова: разведка, планирование разведки, управление разведкой, ведение разведки, команда, контроль, коммуникация.

Keywords: intelligens, planing of reconnaissance, control of reconnaissance, conducting of reconnaissance, command, control, communications.

Son 30 ilin hərbi yeniliklərini diqqətdən keçir-sək Sovet İttifaqı, ABŞ və Rusiyada bir neçə avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri (AİS) yaradılmışdır ki, bunlardan – “Manevr”, AGCCS, ATCCS, FBCB2, “Akasiya-M” ESU T3 və “Andromeda-D” kimi AİS-ləri nümunə göstərmək olar. Bu sistemlərin qoşunları idarəetmə funksiyalarının həcmi müxtəlif olsa da, avtomatlaşdırmaya olan ümumi yanaşmaları bir-biri ilə üst-üstə düşür.

Göstərilmiş sistemlər quru qoşunlarının bir iyerarxik təşkilati-idarəetmə strukturunun nümunəsi ilə oxşar yaradılmışdır. Texniki baxımdan proqramlar aparatlaşdırılmış və kompleks şəkildə olsa da, avtomatlaşdırılmış sistemlər bu qurumun mənfi cəhətlərini üzə çıxarırdı:

- bütün sistemin zəifliyi, yuxarı səviyyənin sıradan çıxması;
- müxtəlif növ qoşunlar arasında üfüqi instansiyalı əlaqələrin olmaması;
- yuxarı səviyyə vasitəsilə bir-biri ilə ünsiyyət etmək məcburiyyətində qalan eyni səviyyəli bölmələr arasında informasiya axını sürətinin aşağı olması.

Sistemlərin layihələndirilməsi də bir iyerarxik

ardıcılıqla aparılırdı, ilk növbədə yuxarı səviyyənin funksional tərkibi həyata keçirilirdi, sonra orta və daha sonra aşağı səviyyənin, eyni zamanda funksiyaların həyata keçirilmə prioritetinin təməli də eyni ardıcılıqla müəyyən edilirdi. Nəticədə, qoşunların AİS-i eyni tipli mərkəzləşdirilmiş düzən əsasında qurulurdu:

- üst səviyyəli avtomatlaşdırılmış idarəetmə mərkəzi;
- orta səviyyəli avtomatlaşdırılmış idarəetmə mərkəzləri;
- alt (aşağı) səviyyəli avtomatlaşdırılmış idarəetmə mərkəzləri.

Bu sxemdən görünür ki, qoşunların AİS-in tərkibinə tanklar, piyada qoşunlarının döyüş nəqliyyat vasitələri, özüyəriyən artilleriya və raket vasitələrinin idarəetmə sistemləri, HHM, raket əleyhinə müdafiə (RƏM) kompleksləri, eləcə də texniki kəşfiyyat vasitələrinin məlumat-idarəetmə sistemləri daxil edilməmişdir.

Qoşunların AİS-in layihələndirilməsi qoşunların idarəetmə əsasının, yəni rəbitənin zəif inkişafı şəraitində aparılırdı. Bir çox müxtəlif səviyyəli avtomatlaşdırılmış idarəetmə mərkəzlərinin yaradılması, nəticədə onların arasında məlumatların inten-

ŞƏKİL 1. ƏMƏLİYYAT-TAKTİKİ SƏVİYYƏDƏ MÜASİR STASİONAR İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏSİ

siv mübadiləsinə gətirib çıxardı, bu isə əsaslı şəkildə şəbəkə kanallarının ötürmə qabiliyyətinə olan tələbatı artırdı. Aşağı səviyyəli mərkəzlərin mobil olması vəziyyəti ağırlaşdırdığına görə, radiorabitə sahəsində yeni əsaslı həllər tələb olunurdu.

Əvvəlcədən də aydın idi ki, informasiya mübadiləsi yalnız səs əlaqəsindən deyil, eləcə də məlumatların, qrafik və videoların ötürülməsindən ibarətdir. Rəqəmsal, mətn, qrafik və videoməlumatların formatları çoxsaylı silah və texniki kəşfiyyat vasitələrinin idarəetmə sistemləri ilə uyğun olmalıdır. Eyni zamanda məlumat mübadiləsi vasitəsi döyüş vəziyyətində retranslyasiya qovşaqlarının və əlaqə kanallarının bir hissəsinin sıradan çıxmasına tab gətirməlidir. Bu şərtlər məlumat mübadiləsinin unifikasiyasına ciddi tələb yaradırdı ki, onlar da QAİS-ində sonadək həyata keçirilməmişdir.

Bunun səbəbi konsepsiyayı layihələndirmə, tapşırıqların qoyulması və sistemlərin yaradılmasında prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi mərhələsində məqsədlərin məhdudlaşdırılmasıdır. Avto-

matlaşdırılmış idarəetmə mərkəzləri hərbi birləşmələrin, hissələrin və bölmələrin qərargahı səviyyəsində yerləşdirilməli olduğuna görə, QAİS-in imkanlarını aşağıdakı informasiya funksiyaları ilə məhdudlaşdırmışdır:

- əməliyyat-taktiki vəziyyətin şəraitə uyğun məlumatlandırılması;
- döyüş əməliyyatının planlaşdırılması.

HHM, RƏM komplekslərinin döyüş informasiya və idarəetmə sistemləri, hərbi dəniz donanması gəmiləri və döyüş maşınları silahlarının idarəetmə sistemindən fərqli olaraq, QAİS-də bölmələrin, hissələrin birbaşa döyüş meydanında atəşi idarəetmə funksiyası yox idi. Avtomatlaşdırılmış idarəetmə mərkəzləri çərçivəsində QAİS funksionallığının həyata keçirilməsi, onlardan hər hansı birinin sıradan çıxarıldığı təqdirdə sistemi son dərəcə həssas edirdi. Hətta bu risk nəzərə alınmasa belə, baş qərargah səviyyəsində qərarların qəbul edilməsinin sürətləndirilməsi, hərbi birləşmələrdə, hissələrdə və ya bölmələrdə əməliyyat-taktiki vəziyyəti dəyişən reaksiya vaxtının azaldıl-

ması şəklində hərbi əməliyyatların birbaşa idarə edilməsinə çox az təsir göstərirdi.

ABŞ-da QOŞUNLARIN AVTOMATLAŞDIRILMIŞ İDARƏETMƏ SİSTEMLƏRİ

Avtomatlaşdırılmış sistemin yaradılmasının məqsədi düşmənin aşkar olduğu anla onun məğlubiyyət anı arasında olan müddətin azaldılması olmalıdır.

ABŞ-da QAİS-in həll etdikləri sistem funksiyalarından aslı olaraq bir neçə sinfə bölmək olar: **Command, Control, Communications, Computers, Intelligence, Surveillance, Reconnaissance** (Komanda, Nəzarət, Kommunikasiya, Kompüter, İntellekt, Müşahidə və Kəşfiyyət). Bizi isə əsasən, bu sistemlərin idarəetmə proseslərinə müvafiq təsnifatın verilməsi maraqlandıracaq.

Avtomatlaşdırılmış sistem funksiyaları baxımından idarəetmə sistemlərinin abreviaturasında "C" hərfi çox olan sinfə aid olan idarəetmə sistemləri ən qabaqcıl sistemlər hesab olunur.

Məsələn, C2SR sinfindən olan sistem sadə C4 sinfindən olan sistemdən avtomatlaşdırılmış rejimdə tapşırıqların geniş spektrli həlli üzrə geri qalacaq.

Komanda və nəzarət funksiyasını yerinə yetirən avtomatlaşdırılmış sistemlər də aşağıdakı məsələləri avtomatik rejimdə həll etməlidir:

1. Vahid hesablama şəbəkəsinin istifadəsi ilə qrafik (fayl) və mətn şəklində formalaşdırılmış idarəetmə orqanları vasitəsilə təsvir və ifadə olunmuş döyüş tapşırıqlarının verilməsini.

2. Elektron xəritədə olduğu yerin təsvir olunması ilə öz idarəetmə obyektlərinin (nəqliyyat vasitəsinə kimi) vəziyyətinin avtomatik müəyyən edilməsi, öz idarəetmə orqanlarını və qonşu qüvvələri mütəmadi olaraq xəbərdar etməni.

3. Sistemin elementləri (obyektləri) ilə aşkar edilmiş maneələr və döyüş meydanının infrastruktur elementlərinin, həmçinin düşmən obyektləri haqqında məlumat mübadiləsinin yarımavtomatik

və ya mexaniki (məsafəölçənlə) elektron xəritədə əks olunmasını.

4. Sistem obyektinin (BFT – blue force tracking) qət etdiyi yolun əks olunması və məlum yol şəbəkəsi ilə hərəkət marşrutlarının seçilməsi və avtomatik hesablanması.

Sadə dillə desək, C2 sistemi komandirin qərarını sürətlə tabeçilikdə olan şəxsi heyətə çatdırmaq və onun icrasına nəzarət etmək imkanı yaradır. Bu zaman vəziyyətin qiymətləndirilməsi funksiyası və qərarın qəbul edilməsi tamamilə komandirin üzərinə düşür. Sistem döyüş tapşırıqlarının icrası zamanı bütün idarəetmə obyektlərinin və dost qüvvələrinin vəziyyəti haqqında məlumat verir. Bir sözlə, C2 səviyyəli sistem neytral obyektlərin və düşmənin vəziyyətini aydınlaşdırmağa, öz idarəetmə obyektlərinin mövcud vəziyyəti haqqında məlumatların toplanılması və əks olunması, komandir və digər hərbi qulluqçulara tabeçilikdə olanlara tapşırıq qoymağa imkan verir.

Lokal hesablama şəbəkələrinin və rabitə şəbəkələrinin avtomatik təşkili yəni "Communications" (üçüncü C) sistemlərin fərqləndirici əlamətidir. Abreviaturada göstərilən dördüncü "C" (Computers) və "I" (Intelligence) aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- Komanda və nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı məlumatların tam avtomatik emal olunması;
- ilkin məlumatların emalı əsasında komandirin vəziyyətin həll variantının tərtib etməsi və daha mükəmməl qavranması üçün rahat formada təqdim olunması.

"C4" səviyyəli sistemlər ("C2" və "C3" səviyyəli sistemlərdə reallaşan funksiyalardan başqa) aşağıdakı məsələləri həll etməyə qadir olmalıdır:

1. Məlumatların toplanılmasının və emal olunmasının tam avtomatlaşdırılması.

2. Komandirin həll variantlarının tərtib etməsində informasiya dəstəyi.

3. Döyüş sahəsinin üçölçülü təsviri vasitəsilə, həmçinin elektron xəritələrdə döyüş əməliyyatlarının nəticələrinin və gedişatının hazırlanmış modelinin qrafik təsviri ilə döyüş tapşırıqlarının həllinin seçilmiş variantlar üzrə döyüş əməliyyat-

larının nəticələrinin riyazi modelləşdirilməsi (sürətli analitik proqram “**Blitzkrieg**”).

4. Planlaşdırılmış sənədlərə qrafik və audio materialların dəyişdirilməsini həyata keçirən, planlaşdırılmış sənədlərin tərtib edilməsində informasiya dəstəyi (“**Sketch in the plan**” (planın eskizi) proqramı).

5. Əməliyyatların gedişatında alınmış məlumatlara əsasən qiymətləndirmənin və nəticənin yenilənməsini həyata keçirən, döyüş tapşırığının icrası zamanı özəl qərarların qəbul edilməsində informasiya dəstəyi (“**Crystal sphere**” proqramı).

Nəticə etibarlı ilə “C4” səviyyəli sistemin “C2” səviyyəli sistemdən prinsiplial fərqi informasiya (idarəetmə) tapşırıqlarının daha yüksək səviyyəli avtomatlaşdırılmasıdır.

Amerikalı mütəxəssislərin fikrincə, yeni aparat-proqram kompleksi uyğunlaşdırılmış servis əməllərini, idarəetmə və vəziyyət haqqında məlumatlılığını (C2), taktiki hissələrin bütün səviyyələrdə idarə olunmasını vaxtında təmin etməlidir və bu taktiki bölmələrin istifadə imkanlarını genişləndirəcək.

Bundan əlavə, briqada səviyyəsindən yüksək idarəetmə məntəqələri ilə, həmçinin vahid informasiya məkanında sistemin hərtərəfli uyğunlaşması, sürətli bərpa olunması və informasiyanın yüksək səviyyəli qorunması hesabına onlar idarə-

etmənin itirilməsi təhlükəsini azaltmalı və döyüş effektini yüksəltməlidir. Bu sistem əvvəlki proqram təminatından daha rahat istifadəçi interfeysi və daha mükəmməl şəbəkə xidməti ilə fərqlənir.

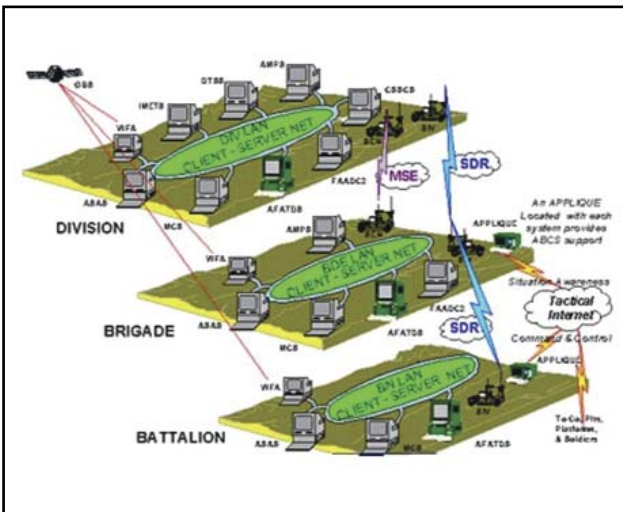
Bu sistemlərin inkişaf istiqamətlərini qiymətləndirən Amerika şirkətlərinin bir çoxu təşəbbüskar şəkildə qorunan mobil və personal kompüterlər işləyib hazırladılar. Misal üçün, 2010-cu ilin iyun ayının əvvəllərində “**Lockheed Martin**” şirkəti səhra bölmələri üçün qorunan taktiki personal kompüter (Tactical Digital Assistant) hazırladığını elan etdi.

Bu kompüter **FBCB2** (Force XXI Battle Command Brigade and Below) proqram təminatının qurulmasına, eləcə də **JBC-P** əlavələrinə yararlı olmalı və taktiki bölmələrin şəbəkəsində məxfi məlumatların işlənilməsinə və ötürülməsinə imkan yaratmalıdır. Bu zaman kompüterin səmərəliliyi kifayət qədər olmalıdır ki, taktiki sensorlardan daxil olan videoları ötürə və informasiyanı işləyə bilsin.

FBCB2 sisteminin ABŞ SQ-də digər AİS-lə qarşılıqlı əlaqəsinə gəlincə isə “döyüş əməliyyatlarının vahid informasiya-kommunikasiya mühitində” əsas “setesentrik” konsepsiyanın praktiki realizasiyasının həlli, bir-biri ilə inteqrasiya olunmuş müxtəlif miqyaslı informasiya-hesablama şəbəkələrinin formalaşmasında yeni rəqəmsal texnologiyaların kompleks iştirakı müstəvisində həll edilir.

ABŞ SQ-də birləşmiş informasiya-kommunikasiya sistemi idarəetmə orqanlarında, texnoloji nailiyyətlərə əsaslanan və əlverişsiz mühitdə istifadəyə uyğunlaşdırılmış, təşkilati strukturların mərkəzləşdirilmiş təşkilati planları texniki vasitələr və proqram təminatı nəzərə alınmaqla yaradılır. Amerikalı hərbi alimlərin nöqtəyi-nəzərincə yuxarıda sadalanan tələblərin yerinə yetirilməsi, “**hər şeyi qavrayan, yer səthindən kosmosa qədər olan mühiti tam əhatə edən**” yeni “**Infosfera TVD**” əməliyyat-strateji anlayışının yaranmasına gətirib çıxaracaqdır.

Lakin bu tapşırıqların yerinə yetirilməsində taktiki səviyyədə bütün idarəetmə sistemləri üçün əlaqə kanallarının keçirmə qabiliyyətinin hansı səviyyədə olması çətin sual kimi qalmaqdadır.

ŞƏKİL 2. ABŞ-da TAKTİKİ SƏVİYYƏDƏ İNFORMASIYANIN ÖTÜRÜLMƏSİ SXEMİ

Buna baxmayaraq, bu qlobal tapşırığın realizasiyası tam şəkildə aşağıdakıları təmin etməlidir:

- taktiki şəraitə uyğun göstəricilərin bölüşdürülməsini;
- naviqasiya imkanlarının artırılması, coğrafi vəziyyətin dəqiq müəyyənəşdirilməsini;
- maneərlərin sxemini, komandirin məqsəd və niyyətini dəqiq qeyd etməklə qüvvələrin hərəkətinin uzlaşdırılmasını;
- maddi vasitələrdən istifadə etməklə MTT-nin idarə edilməsinin yaxşılaşdırılmasını;
- idarəetmə sistemlərinin texniki vasitələrilə hərəkətdə işləmək imkanını;
- idarəetmə sistemlərinin texniki təminat kompleksində kəşfiyyatın müxtəlif texniki vasitələrinin inteqrasiyasını;
- öz atəşimizlə qoşunlarımızın vurulma ehtimalının azaldılmasını;
- sonrakı hədəflərin (tapşırıqların) qeyd edilməsini;
- qüvvələrin atəşinin cəmləşdirilməsini;
- döyüş əməliyyatlarının planlaşdırılmasının yaxşılaşdırılmasını;
- qərarın işlənilməsində və qəbul olunmasında əlavə təminatın artırılmasını.

NƏTİCƏ

Göstərilən məlumat mənbələri bu nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, ABŞ SQ-nin rəhbərliyi avtomatlaşdırılmış rabitə və idarəetmə sistemlərinin XX əsrin sonlarında və XXI əsrin əvvəllərinə baş verən münaqişələrdə istifadəsinin nəticələrini yüksək qiymətləndirir və gələcəkdə bütün səviyədə olan idarəetmə orqanlarının qarşılıqlı əlaqəsini yüksəltmək, komandirlər tərəfindən qəbul edilən qərarların keyfiyyətini artırmaq və tabeliyində olanlara çatdırmaq, istənilən düşmən üzərində tam üstünlüyü təmin etmək üçün vahid infrastruktur yaradılması yolu ilə onun daha da təkmilləşdirilməsində maraqlıdır.

РЕЗЮМЕ РОЛЬ СИСТЕМЫ АВТОМАТИЗИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ В БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЯХ ЧАСТЕЙ И ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ

Н. АБДИНОВ

Следует отметить, что командование ВС США высоко оценивает результаты использования автоматизированных систем управления и связи в конфликтах конца XX начала XXI века и заинтересовано в их дальнейшем совершенствовании путем создания единой инфраструктуры, позволяющей существенно улучшить взаимодействие органов управления всех уровней, повысить качество принимаемых их командирами решений и их доведение до подчиненных, обеспечить достижение подавляющего превосходства над любым противником.

SUMMARY THE ROLE OF AUTOMATED CONTROL SYSTEMS IN COMBATS OF UNITS AND FORMATIONS N. ABDINOV

It should be noted that the command of the US army appreciates the results of the use of automated control and communication systems in the conflicts of the late 20th-early 21st century, and is interested in their further implementation by the creation of a unified infrastructure to significantly improve the cooperation between all levels of government, the enhancement of the quality of the decisions of the commanders and their communication with the subordinates to achieve an overwhelming superiority over any enemy.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ HÜCUMUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Polkovnik Rəşad TAHIROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

— *Elmi rəhbər – polkovnik İlqar ƏLİYEV*

Açar sözlər: dağlıq, dağ rayonları, dağ aşırımları, dağ uçqunları, ərazi relyefi, hücum, müdafiə, eşelon, bölmə.

Ключевые слова: нагорье, горные районы, горные перевалы, горные ползни, территориальный рельеф, наступления, оборона, эшелон, подразделение.

Keywords: mountainous, mountainous regions, mountain pass, mountainous of rubble, relief of the groundoffensive, defence, echelon, troop.

DAĞLIQ ƏRAZİNİN ŞƏRTLƏRİ VƏ DAĞLARDA HƏYATA KEÇİRİLƏN HÜCUM ƏMƏLİYYATININ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Dağlıq ərazi Qarabağın böyük hissəsini əhatə edir. Dağlıq ərazinin təbii şəraiti həmişə qoşunlar tərəfindən döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üsullarına təsir edib və edəcəkdir. Bu tapşırıqları yerinə yetirərkən ərazinin xarakteri, relyefi, iqlimi, hidroqrafik və digər şərtləri nəzərə alınmalıdır. Dağlarda qoşunların döyüş fəaliyyətinə ən çox relyefin təsiri olur.

Qarabağın dağlıq ərazisi müxtəlif yüksəklikli dağları olan rayon və sahələrdən ibarətdir. Dağlar dəniz səviyyəsindən mütləq yüksəkliklərinə görə alçaq, orta və hündür dağlara bölünür.

Kiçik dağlar – 500-1000 m-ə qədər hündür-lükdə olur. Belə ərazidə quru qoşunlarının iri qruplaşmalarının tətbiqi mümkündür. Kiçik dağlarda nisbətən çoxlu əlverişli keçidlər və vadilər mövcuddur. Kiçik dağlara bələd olmaq asandır. Burada nisbətən yol şəbəkəsi hərəkətə imkan yaradır ki, bu da alçaq dağlı rayonlarda hücum əməliyyatlarının yüksək tempdə və bütün növ döyüş texnikasını tətbiq etməklə keçirilməsinə imkan verir.

Orta hündürlüklü dağlar – 1000-2000 m-ə

qədər hündürlükdə olur. Bu dağlarda sərt yamaclar üstünlük təşkil edir. Qışda aşırımlar hərəkət üçün çətin keçilən olur. Orta hündürlüklü dağlarda qoşunların manevrləri məhduddur, ağır texnikanın yollardan kənarında hərəkəti çətinləşir. Belə rayonlarda fəaliyyətlər şəxsi heyətin, döyüş texnikası və silahların əsaslı hazırlığını tələb edir.

Hündür dağlar – 2000 m-dən yuxarı hündür-lükdə olur və döyüş əməliyyatları əsasən yol istiqamətləri boyunca aparılır. Ağır texnikanın tətbiqi imkanları məhduqlaşır. Çətin keçilən rayonlarda xüsusi hazırlıqlı bölmə və hissələrin tətbiqi edilməsi vacibdir. Aşırımlar ilin böyük hissəsi qarla örtülüdür və hərəkət mümkün deyil, tez-tez qar və daş uçqunları, sellər baş verir. Hündür dağlarda yollar azdır, hündürlüklərə qalxdıqca onların keyfiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə pisləşir. Mövcud yollar isə, bir qayda olaraq, sərt döngəli, ensiz və dolaylı serpantinli, sərt yoxuş və enişli olur.

Havanın çox seyrək olması şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinə, texnikanın və silahların effektivlik imkanlarına mənfi təsir göstərir. Marşlarda, həmçinin hücum və müdafiə zamanı qoşunların dağlarda fəaliyyətlərinin xarakterinə süxurlar ciddi təsir göstərir. Müxtəlif növ texnikaların keçmə şəraitləri və mühəndis işlərinin aparılması, ilk

növbədə, süxurların xüsusiyyətlərindən asılıdır. Qaya və daş kimi bərk süxurlar dağlıq ərazidə xüsusi silsilə təşkil edirlər. Dağlarda bərk süxurlar üstünlük təşkil etdiyindən, ərazidə fortifikasiya qurğularının düzəldilməsi, kolonna yollarının çəkilməsi mühüm dərəcədə qüvvə, vəsait və vaxt tələb edir. Ancaq müdafiədə, vaxt imkanları olduqda, qoşunlar belə qruplarda möhkəm sığınacaq və atəş qurğuları yarada bilirlər.

Qoşunların döyüş fəaliyyətinə dağ şəraitinin iqlimi – havanın temperaturu, atmosfer təzyiqi, rütubət, yağıntılar, külək, buludluluq, duman əhəmiyyətli təsir göstərir. Bütövlükdə, dağlıq ərazidə təbii şərait mürəkkəb və çətin olur.

Dağlardakı hərbi əməliyyatlarda ətraf mühitin şərtlərinin təsiri olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dağ əməliyyatı şəraitlərlə yanaşı xüsusi təchizatı, xüsusi təlimi, ətrafin (mühitin) havasına öyrəşməyi və müvəffəqiyyət əldə edilməsi üçün yüksək nizam-intizamın olmasını tələb edir. Dağ əməliyyatına qoşulmaq (iştirak etmək) tapşırığı almış komandır və qərargah heyəti ilə birgə eyni qərargahda olan aşağı rütbəli şəxs də dağ əməliyyatının şərtlərinə uyğun şəkildə təlimatlandırılmalıdır.

Hərbi əməliyyatın həyata keçirildiyi dağlar dik meyilli, bir neçə təbii və nadir hallarda süni yolu olan dərə-təpəli (eniş-yoxuşlu) ərazi olaraq qəbul edilməlidir. Dağlarda iqlimə görə dəyişikliklər baş verir. İqlimin nəzərə alınması planlaşdırmada çox vacibdir. Bir mühitdən başqa bir mühitə keçdikdə havanın dəyişməsi taktiki əməliyyata təsir göstərən mühüm faktordur.

Tarix boyu yüksəkliklərə nəzarət etmək (nəzarətdə saxlamaq) uğrunda döyüşlər olmuş, silah və təchizatdakı dəyişikliklər bunu əvəzləməmişdir. Dağlıq bölgələrin oxşar xüsusiyyəti kimi enişli-yoxuşlu ərazi və oynaq hava şərtləri idarəetmə və nəzarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsini çətinləşdirir.

Adi şəraitlərdə hücum üçün səciyyəvi olan əsas müddəalar dağlarda hücumun təşkili zamanı da öz qüvvəsini saxlayır. Amma bu halda ərazinin relyefindən və düşmən müdafiəsinin spesifik təşkilindən asılı olan bəzi xüsusiyyətlər var.

Dağlıq ərazidə hücumda nəzərə alınır: yolların

məhdud sayda olması və onlarda hərəkətin mürəkkəbliyi; görünməyən sahələrin və gizli yaxınlaşma istiqamətlərinin çoxluğu; düşmən tərəfindən çoxpilləli atəş və maneələr sistemi olan eşlonlaşdırılmış müdafiənin qurulması; dağ uçqunları və qalaqlarının əmələ gəlməsi (süni yaradılması) imkanları; mühəndis təchizatını çətinləşdirən daşlıq yerin üstünlük təşkil etməsi; dərələrdə və dərin vadilərdə zəhərləyici maddələrin uzun müddət qalması; dağların ekranlaşdırma xüsusiyyəti; gecə və gündüz temperaturların kəskin dəyişməsi və havanın seyrək olması.

Dağlarda hücum dağ rayonlarının təbii şəraitinin xüsusiyyətlərini və onların qoşunların fəaliyyətinə təsirini nəzərə almaqla təşkil edilir və keçirilir. Onların əsas xüsusiyyətləri bunlardır:

- ərazi relyefinin kəskin dərə-təpəli və çətin keçilən olması;
- yolların azlığı və hərəkətin mürəkkəbliyi;
- qoşunların fəaliyyəti üçün mümkün istiqamətlərin rabitəsizliyi və imkanların az olması;
- dağ uçqunlarının çox olması;
- sutka ərzində havanın kəskin dəyişməsi ilə xarakterizə olunan iqlimin özünəməxsus xüsusiyyəti;
- dağların ekranlaşdırma təsiri.

Dağlarda mühüm maneələr çaylardır. Onların axını iti, səviyyəsi tez-tez və kəskin dəyişən, dibi kələ-kötür və sahilləri dik-yüksək olur.

Adi hallardan fərqli olaraq dağlarda düşmənin müdafiəsi xeyli geniş cəbhədə, hücum edən qoşunların fəaliyyəti üçün mümkün olan əsas yollar boyu yaradılır.

Düşmən müdafiədə əsas qüvvələrini, hücum edən qoşunlar üçün əlverişli olan istiqamətlərdə hakim yüksəklikləri, dağ aşırımlarını, yol qovşaqlarını və digər mühüm obyektləri saxlamaq məqsədilə cəmləşdirir. Dağlıq Qarabağda düşmən komandanlığı tərəfindən uzun müddətdə yaradılmış müdafiə xətlərinin və mövqelərinin əsasını dairəvi müdafiəyə hazırlanmış bölük və taqım dayaq məntəqələri təşkil edir. Orada mühəndis maneələri ilə birləşdirilmiş çoxpilləli vahid atəş sistemi təşkil edilmişdi.

Düşmənin dağlarda döyüş düzülüşü, aydın sü-

rətdə qüvvə və vasitələrin istiqamətlər üzrə yerləşməsi ilə səciyyələnir. İkinci eşelonlar və ehtiyatlar mühüm istiqamətlərdə bir neçə rayonlarda yerləşdirilir. Dağlarda döyüş əməliyyatlarının təşkili zamanı vacibdir:

– birinci, qoşunlar bir-birlərindən ayrı istiqamətlərdə fəaliyyət aparmağa məcbur olduğu üçün hücum zamanı bir neçə qruplaşma yaratmaq;

– ikinci, dağlarda hücum edən qoşunlar əsas zərbəni tankların, artilleriya və aviasiyanın səmərəli istifadə edilməsi mümkün olan daha əlverişli istiqamətlərdə endirməlidir. Buna görə də bu şəraitlər üçün yandankeçmə dəstələrinin fəaliyyətləri ilə razılaşdırılmış cinah zərbələri səciyyəvi olacaqdır. Fəaliyyətlərin gözlənilməzliyini əldə etmək üçün əsas zərbəni əlçatmaz istiqamətlərdə, düşmənin gözləmədiyi yerdən də endirmək mümkündür;

– üçüncü, qoşunların əməliyyat düzülüşünü dağlıq ərazinin xüsusiyyətini nəzərə alaraq müəyyən etmək lazımdır.

Kəskin dərə-təpəli ərazi, əlçatan istiqamətlərin məhdudlaşması, iqlimin müxtəlifliyi və sərtliyi, havanın seyrək olması, ağac örtüyünün olmaması, daş və qaya süxurlarının üstünlük təşkil etməsi, həmçinin qar və daş uçqunlarının, sürüşmələrin, sel gəlməsinin mümkünlüyü motoatıcı və tank qoşunlarının döyüş fəaliyyətlərinə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Dağ relyefinin xüsusiyyətləri istiqamətlər üzrə müstəqil qoşun qruplaşmalarının yaradılmasını, qoşunların dərəcə eşelonlaşdırılmasını tələb edir.

Bununla yanaşı, dağlıq ərazi qoşunlara az qüvvələrlə, əsas qüvvələri düşmən hücumu üçün əlçatan ayrı-ayrı istiqamətlərdə cəmləşdirməklə daha enli cəbhədə möhkəm müdafiə qurmağa və dağlıq rayonun mühüm hündürlüklərini əldə saxlamağa imkan verir. Dağlarda fəaliyyətlər səmərələşmə, qarşılıqlı əlaqənin təşkil edilməsi, təchizat və idarə edilmənin çətinliyinə görə mürəkkəbləşir. Qoşunların hazırlığı və silahları, əsasən də yüksək dağlıq rayonlarda fəaliyyətləri zamanı çox mühüm məna kəsb edir. Kəskin dərə-təpəli relyef güclü şaquli hava axınları ilə birlikdə taktiki hava

desantlarının istifadəsini çətinləşdirir. Qoşunların enmə üsulu ilə desant çıxarılması dağlarda enmə meydançalarının az olmasına və desantın intensiv atəşə məruz qalmasına görə məhduddur.

Ərazi şəraitini və düşmənin müdafiə quruluşunu nəzərə alaraq, dağlarda hücumu ayrı-ayrı istiqamətlərdə, başlıca olaraq yüksəkliklərin yamacları ilə, dağ sıraları, vadilər və yollar boyu aparmaq tövsiyə edilir.

Öndən hücum o vaxt məsləhət görülür ki, müdafiə olunan düşməni cinahlardan ötmək mümkün deyil. O, gecə və atəş hazırlığı olmadan keçirilir. Yandan ötüb keçmə marşrutları olmadıqda, öndən hücum zamanı böyük itkilər gözlənilirsə, düşmənlə təmas yerlərində qısa bir müddətdə əlverişli qüvvə və vasitələr nisbəti və onu darmadağın etmək üçün şərait yaratmaq məqsədilə qoşunlar helikopterlərlə müdafiə xətti önündə və ya düşmən arxasında olan hakim yüksəkliklərə taktiki desant olaraq atıla bilərlər.

Hücumkeçmə həddini çıxış vəziyyətinin bilavasitə yaxınlığında, hücum üçün düşmənin ön xətinə mümkün qədər yaxın təyin etmək məsləhət görülür. Gözlənilməzliyə nail olmaq üçün çıxış vəziyyətini gizlin tutmaq məqsəduyğundur (gecə, dumanda və ya tüstü pərdəsi altında). Hücumu keçirmək üçün əsas və köməkçi, habelə hücumdakı müvəffəqiyyəti inkişaf etdirmək üçün ehtiyat zərbə qruplaşmaları yaradılır. Əsas zərbəni cinahlara doğru manevrlərə əlverişli şərait yaradan, atəş vasitələrinin ən əlverişli istifadə imkanları olan və orada yerləşən obyektlərin ələ keçirilməsi üzrə döyüş tapşırıqlarının həllində əhəmiyyətli məna kəsb edən ərazi istiqamətlərində endirmək məsləhət görülür.

Yol qovşaqları, hakim yüksəkliklər, dağ aşırımları və keçidlər uğrunda mübarizə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hücum tempi adi halda olduğundan aşağı ola bilər. Hücum edənlər əsas qüvvələri ən mühüm obyektlərin – hakim yüksəkliklərin, aşırımların, keçidlərin və s. tutulmasında cəmləşdirilməlidir. Bölmələrin döyüş düzülüşləri ərazinin xüsusiyyətlərindən, şəraitdən və qoyulmuş tapşırıqdan asılıdır. Bu şərtlər hücumu keçən qoşunlara

qoyulan tapşırıqların dərinliyinə də bilavasitə təsir edir. Lakin düşmən müdafiəsinin qiymətləndirilməsinə, öz qüvvə və vasitələrinin mövcudluğuna və hücum istiqamətindəki ərazinin xüsusiyyətlərinə əsas diqqət yetirmək lazımdır.

Döyüş düzülüşlərinin dağlarda bu elementləri vacibdir: ön, yandankeçmə dəstələri və hava desantları, cinahlara və düşmən arxasına manevrin yerinə yetirilməsi, dağ aşırımlarının, keçidlərin, yol qovşaqlarının və digər obyektlərin ələ keçirilməsi.

İstiqamətlərin ayrı-ayrı döyüşlərin yerli xarakterli olmasını nəzərə alaraq, bölmə və hissələrin tək-cə taktiki yox, həm də əməliyyatın məqsədlərinə çatmaqda müstəqil rolu kəskin artır. Dağıntı olan rayonlarda qoşunların hərəkətini tez təmin etmək üçün maneələri ləğv etmə qrupları yaradılır. Belə şəraitdə hücum edən qoşunların əsas fəaliyyət forması, yandan ötüb keçmək və dövrələmə ilə birgə ön zərbələri endirməkdir. Yandankeçmə dəstələri, reydlər və dağ-həmlə dəstələrini geniş tətbiq etməklə, əsas qüvvələri hakim yüksəkliklərin, aşırımların, yol qovşaqlarının və başqa mühüm obyektlərin əldə edilməsinə cəmləşdirmək və müdafiədə olanlar üzərində qüvvə və vasitələrdə iki-üç dəfə üstünlük yaratmaq lazımdır.

Hücum edən qoşunların döyüş fəaliyyətlərini təmin etmək məqsədilə taktiki hava desantları və yandankeçmə dəstəsi tətbiq etmək məsləhət görülür.

Bu qruplar hücum istiqamətindəki ərazinin vacib sahələrini, düşmən komanda-müşahidə məntəqələrini, rabitə qovşaqlarını, artilleriyanı, təminat anbarlarını ələ keçirir, onun ehtiyat qüvvələrinin cəbhə istiqamətinə yaxınlaşmalarını və qoşunlarının geri çəkilmələrini əngəlləyirlər. Onlar əsas qüvvələrin vacib istiqamətlərdə müvəffəqiyyətlə hücum etmələrini təmin etmək üçün müdafiə olunan düşmən bölmələrinə cinah və arxadan zərbə endirə bilirlər. Əsas qüvvələr tərəfindən ərazinin əlverişli sahələri ələ keçirildikdən sonra, uğuru inkişaf etdirmək məqsədilə ehtiyatları (ikinci eşelonları) döyüşə yeritmək məqsədəuyğundur.

Tabor bir istiqamətdə, əsas qüvvələrdən ayrılıqda, müstəqil fəaliyyətə hazır olmaqla hücum edə bilər. Yandankeçmə dəstələri motoatıcı bölmə-

dən tabora kimi tank əleyhinə bölmələr, minaatanlar, istehkam və başqa bölmələrlə gücləndirilmiş tərkibdə yaradılır.

Briqadanın əsas zərbə istiqaməti müdafiə olunan düşmənin əsas qüvvələrinin cinahına və arxa bölgəsinə çıxmasını təmin etməlidir.

Hücumun bilavasitə istiqaməti olmayan ərazidə əsas zərbə istiqamətinin dəyişilməsi variantlarını nəzərdə tutmaq lazımdır. Dağlıq ərazidə hücum əməliyyatlarının aparılması üsulları hücumun mümkün maksimal templərini, səylərin dərinliyə köçürülməsini, düşmənin dövrələnməsini, o cümlədən havadan, öndən, cinahlardan və arxadan zərbələrin endirilməsini, parçalanmasını və hissələrlə məhv edilməsini təmin etməlidir.

Dağlıq ərazidə hücum vaxtı yaranan şərait tez-tez öndən endirilən zərbələrlə yandankeçmə (reydlər) dəstələri tərəfindən düşmənin dərinliyə ötüb keçməsi koordinasiya olunmalıdır. Dağlarda hücum istiqamətlərinin təcridi və məhdud sayda yolların varlığı səbəbindən düşmənin mühasirəyə alınması və məhv edilməsi üçün birləşən istiqamətlər üzrə zərbələrin endirilməsinə hər zaman imkan olmayacaq.

Düşmən bölmələrinin mühasirəyə alınması və onların hissələrlə məhv edilməsinə qoşunların əsas istiqamətlərə hücumları ilə və aşırımların, dağ keçidlərinin və onun arxa bölgəsində yol qovşaqlarının ələ keçirilməsi üçün hava desantlarının çıxarılmasıyla və birgə fəaliyyətlər nəticəsində nail olunur.

Dağlarda ikinci eşelon döyüşə eyni vaxtda və ya ardıcıl olaraq bir, bəzən isə iki istiqamətdə, əksər hallarda birinci eşelonun döyüş düzülüşünün üzərindən aşmaqla yeridilə bilər. Motoatıcı tabor PDM-də və tank taboru adətən ikinci eşelonda, yaxud ümumqoşun ehtiyatında istifadə olunur və mümkün olan istiqamətlərdə düşmənin arxasına və cinahlarına zərbələr endirmək üçün döyüşə daxil edilir. Tanklar və PDM-lər birinci eşelonda iki-üç döyüş xəttinə açıla bilər.

Taktiki hava desantları aşırımların, dağlıq ərazinin digər mühüm obyektlərinin ələ keçirilməsi, düşmənin taktiki ehtiyatlarının yaxınlaşmasının

ləngidilməsi və onun aralıq müdafiə hədlərindəki sahələrinin ələ keçirilməsi məqsədilə tətbiq olunur.

Düşməne atəşlə zərərvermə adətən briqadalarda düşməni müdafiəsinin çoxpilləli olmasını və yüksəkliklərin arxa yamaclarında hədəflərin vurulmasını nəzərə alaraq planlaşdırılır. Həmlənin atəş hazırlığı, qoşunların istiqamətlər üzrə fəaliyyətləri və şərait nəzərə alınaraq müxtəlif vaxtlarda başlaya bilər və müxtəlif müddətə davam edə bilər.

Düşməne atəş, onun müdafiəsinin çoxpilləli quruluşunu, hədəflərin və obyektlərin yüksəkliklərinin yamaclarında, dərələrdə, mağaralarda, yeraltı qurğularda məhv edilməsini nəzərə alaraq həyata keçirilir və adi şəraitdə hücumda olan dövrələrlə təşkil edilir. Müdafiə çoxpilləli qurulanda atəş hazırlığı və həmlənin himayəsi vaxtı düşməni eyni vaxtda bütün pillələrdə susdurulur.

Hücumdan əvvəl artilleriya hazırlığı hər istiqamətdə dağlıq şəraitdə atəş vasitələrindən istifadə edilməsi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, müxtəlif vaxtlarda başlaya bilər.

Hücumun gedişində atəşlə himayə, adətən, atəşin ardıcıl cəmləşməsi üsulu ilə yerinə yetirilir. Artilleriya və minaatanlar hissə və bölmələrə, taqıma qədər olmaqla, onların hücum istiqamətlərində olan hədəf və obyektlərin məhv edilməsi tapşırığı ilə verilir. Düşmənin atəş vasitələri onun bütün müdafiə pillələrdə eyni vaxtda susdurulur. Aşağı pillələrdə olan hədəflərə daha sıx atəşin cəmləşdirilməsi məqsəduyğundur.

Həmlənin artilleriya dəstəyi adətən ayrı-ayrı hədəflər üzrə atəşin və cəmləşdirilmiş atəşlərin birləşməsi və ya atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi ilə həyata keçiriləcəkdir. Susdurulma yollara bitişik dayaq məntəqələrində, həmçinin aşırımlarda və yüksəkliklərin qılıclarında daha etibarlı təmin olunmalıdır.

Düşmənin yüksəkliklərin arxa yamaclarında məhv edilməsinə, hakim yüksəkliklərdə fəaliyyət göstərən minaatanlarla və haubitsalı artilleriya, aviasiya zərbələri, hissə və bölmələrin cinah atəşi ilə nail olunur.

Aviasiya, düşməni hədlərinin artilleriya atəşi üçün əlçatmaz olan rayonlarda, xüsusilə də dərələrdə, darısqal keçidlərdə, yüksəkliklərin arxa yamac-

larında və dağ yollarında yerləşməsi zamanı tətbiq edilir. Aviasiya tuşlayıcıları hər tabor üçün ayrılır.

Qoşunların idarə edilməsi ümumi prinsiplərlə qurulur, lakin bütün komandanlıq səviyyələrində idarəetmə məntəqələrinin qoşunlarla daha dayanıqlı rabitə əlaqəsinə malik olmaqdan ötrü, adi şəraitlərdən fərqli olaraq, onlara daha yaxın yerləşdirilməsi məsləhətdir.

Adi şəraitlərdə olduğu kimi briqada, dağlarda hücum əməliyyatlarına müxtəlif şəraitdə başlaya bilər. Briqada birliyin tərkibində – birinci eşelonda əsas və ya digər zərbə istiqamətində hücum edə bilər, ikinci eşelonda və ya ümumqoşun ehtiyatında yer tutur; mobil ehtiyat kimi müstəqil şəkildə ayrıca istiqamətdə hücumda iştirak edir. Dağlarda hücumun aparılması üçün briqadaya təyin edilir: hücum zolağı, yaxın və sonrakı tapşırıqlar. Vəziyyətdən asılı olaraq, briqada sürətli hücum etdikdə yaxın tapşırıq verilməyə bilər. Dağlıq ərazidə hücumun aparılması bölmələrin müstəqil fəaliyyətinin təminatına xüsusi diqqət yetirməyi tələb edir.

Əgər briqada müstəqil təcrid edilmiş istiqamətdə, ensiz dağ keçidi boyunca hücum edərsə, ona döyüş tapşırığı 2-3 sutkalıq və həddü xətəri müəyyənləşdirilmədən qoyula bilər. Sutkalıq tapşırıq 7-8 km dərinliyə verilə bilər. Hücum zolağının eni dağ keçidlərinin, yolların, keçilməsi mümkün olan sahələrin mövcudluğundan asılıdır. O, adi şəraitlərdə olduğundan daha enli və bölmələrin fəaliyyəti üçün mümkün olan 1-2 istiqamətdən ibarət ola bilər. Briqadanın hücum zolağının eni 10 km-ə qədərdir. Dağlarda briqadaların və piyada bölmələrin hücum templəri 1000 m-ə qədər yüksəklikdə sutkada 8-10 km-ə, 2000 m-dən yüksəklikdə isə 3-5 km-ə qədər ola bilər.

Dağlarda düşmənin hazırlıqlı müdafiəsinin yarma 0,3-0,5 km/saat, dağ yaylaları və dağətəyi rayonlarda 0,5-1 km/saat təşkil edə bilər.

Briqadanın yaxın tapşırığı hücum zolağında düşməni müdafiə olunan bölmələrinin darmadağın edilməsi və onun taktiki dərinliyində aşırımların (vacib obyektlərin) tutulması ola bilər. Briqadanın sonrakı tapşırığı düşməni alay ehtiyatlarının darmadağın edilməsindən və onun müdafiəsi-

nin dərinliyində aşırımların və vacib hüdudların (obyektlərin) tutulmasından ibarətdir.

Briqada döyüş düzülüşü adətən iki eşelonda, məhdud saylı əlverişli istiqamətləri olan ərazidə isə üç eşelonda ola bilər. Döyüş düzülüşü əsasən hücum üçün seçilmiş istiqamətlərin əhəmiyyətindən və həcmindən asılı olaraq iki eşelonla qurulur. Birinci eşelonda üstünlük motoatıcı (dağ-atıcı) taborlar olmaqla, artilleriya, minaatanlar, mühəndis və kimya bölmələri ilə gücləndirilərək tətbiq edilir. Dağıntı olan rayonlarda qoşunların hərəkətini tez təmin etmək üçün maneələri ləğvetmə qrupları yaradılır. Bunlardan başqa dağlarda hücum zamanı briqadanın döyüş düzülüşündə reydlər və yandan ötürülmə bölmələrindən geniş istifadə edilir.

MAB-ın DAĞLARDA DÖYÜŞ TAPŞIRIĞI, DAĞLIQ ƏRAZİNİN HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİN DÖYÜŞ FƏALİYYƏTİNƏ TƏSİRİ

Dağlarda raket qoşunları və artilleriyanın tətbiqi, ağır texnika üçün keçidlərin az olması, dağ çaylarının mövcudluğu, raket qoşunlarının mövqe rayonlarına irəliləməsinin çətinliyi səbəbindən mü-

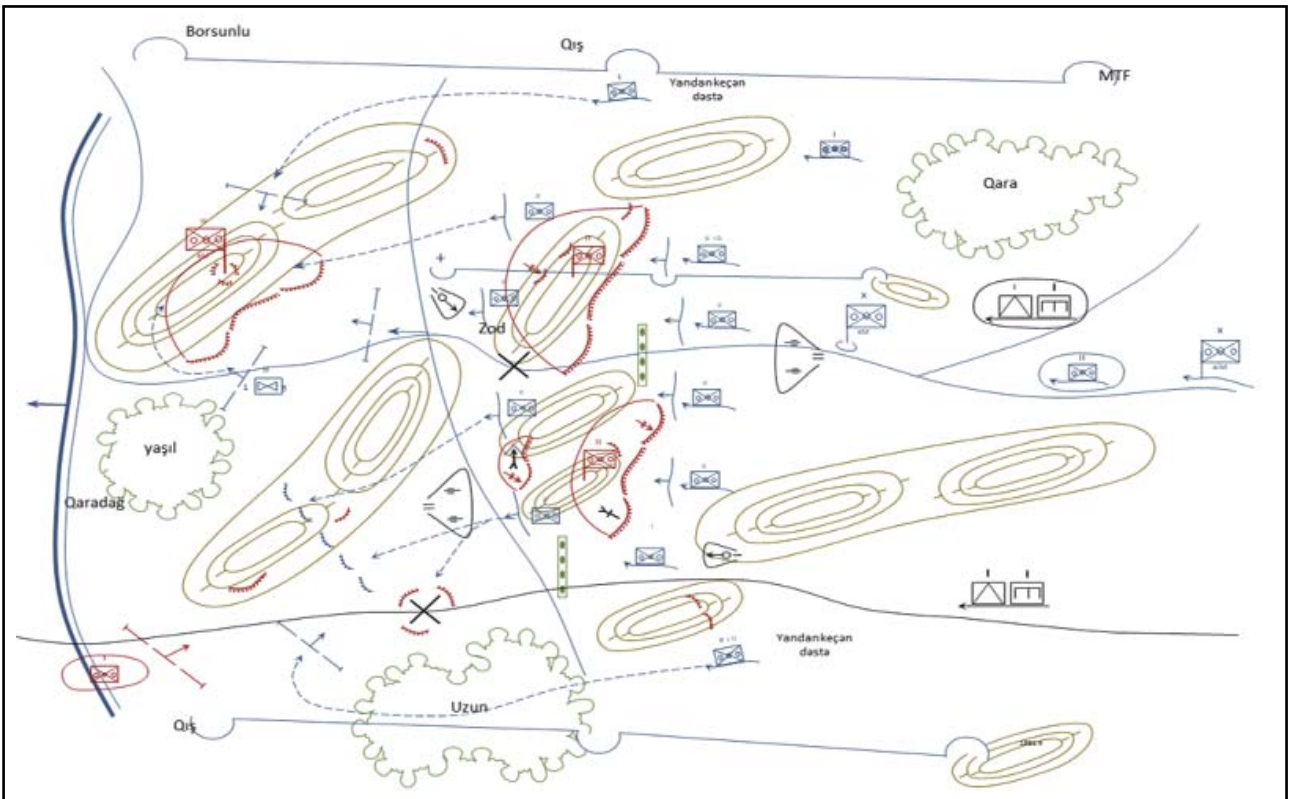
rəkkəbləşir. Dağlıq rayonlar üçün səciyyəvi olan hava temperaturunun, küləyin sürətinin və istiqamətinin qəfil dəyişmələri, tufanlar və digər amillər start (atış) mövqelərinin, komanda-müşahidə məntəqələrinin, atış üçün qurğuların koordinatlarının müəyyən edilməsində, nişanalmanın və geodezik şəbəkənin yoxlanılmasında dəqiqlik tələb edir.

Relyefin çətinliyinə görə raket qoşunlarının mövqe rayonlarını, artilleriyanın atış mövqeyi rayonlarını və bölmələri yollar boyu, orta dərəcəli ərazilərdə, nisbətən daha kiçik sahələrdə yerləşdirmək lazım olur. Adi şəraitlərdən fərqli olaraq, şəxsi heyətin mühafizəsi və döyüş texnikasının gizlədilməsi üçün daha çox qüvvə və vasitə tələb olunur.

Meteoroloji şəraitə və digər atış şərtlərinə görə olan düzəlişlər, raketlərin buraxılmasının və artilleriyanın atışlarının meteoroloji təminatına yüksəldilmiş tələblər irəli sürür.

HHM qoşunlarının dağlarda döyüş fəaliyyətlərinə aşağıda göstərilənlər mənfi təsir göstərəcəkdir:

– düşmən aviasiyasının, əsasən də dərələr və vadilər boyu, gizlin yaxınlaşma imkanları;

– çoxlu qapama bucaqlarının və dağların radioelektron vasitələrinin işinə ekranlaşdırma təsirinin mövcudluğu;

– dağlarda, xüsusən də aviasiyanın alçaq hündürlüklərdə fəaliyyəti zamanı, kəşfiyyat zonasının və zenit atəşi sahəsinin ölçülərinin kiçilməsi;

– atəşin avtomatik idarə olunmasının çətinləşməsi;

– himayə ediləcək obyektlərin sahələrinin və xüsusiyyətlərinin dəyişməsi.

HHM qüvvə və vasitələrinin dağlarda döyüş qaydalarının düzülüşü üçün səciyyəvi xüsusiyyəti onların yollara, aşırımlara, yaylaq və vadilərə bağlı olmalarıdır.

Aviasiya üçün dağlıq ərazi ən əlverişsiz fəaliyyət məkanı hesab olunur. Dağlar aviasiyanın döyüş tapşırığını yerinə yetirmək imkanlarını məhdudlaşdırır, uçuşların təhlükəsizliyinə tələbləri artırır, dağ şəraitlərinə uyğun fəaliyyət qaydalarının tətbiq edilməsini, aviasiya üçün əlavə yönəltmə məntəqələrinin açılmasını şərtləndirir. Dağ rayonlarının şəraitləri hücum (həmlə) və ordu aviasiyasının tətbiqində də müəyyən özünəməxsusluqlar (özəlliklər) yaradır.

Dağlıq rayonun, xüsusən də yüksəkliklər zonasının relyefi təyyarə və helikopterlərin tərkibinə və tətbiqinə bilavasitə təsir edir. Aviasiya zərbələrinin təsirini artırmaq üçün daha böyük miqyasda dağıdıcı və yandırıcı bombalar tətbiq etmək məqsədəuyğundur.

Aviasiyanın dağlıq şəraitlərdə düşməyə atəşlə zərərverməsində, kəşfiyyatın aparılmasında, nəqliyyat vasitəsi kimi və digər tapşırıqların yerinə yetirilməsində rolu artır. Bununla əlaqədar olaraq, aviasiyanın birləşmə və hissələrlə fəaliyyətlərini, aviasiya ilə etibarlı idarəetməni, xüsusən də onun briqada və taborların aviatushlayıcıları tərəfindən hədəflərə zərbələr üçün istiqamətləndirmələrinin əsaslı olaraq razılaşdırılması vacibdir.

Dağlarda helikopterlərin tətbiqi zamanı onların yükqaldırma qabiliyyətlərinin aşağı düşməsinə nəzərə almaq lazımdır: hər 1000 m baza hündürlüyündə faydalı yüklənmə 8-10% aşağı düşür.

Xüsusi qoşunların birləşmə və hissələrinin tətbiqinə də dağlıq ərazinin şəraitləri nəzərəcar-pacaq təsir göstərir.

Kəşfiyyat hissə və bölmələri məcbur olacaq ki, bir qayda olaraq, daha enli zolaqlarda və ayrı-ayrı istiqamətlərdə kəşfiyyat aparsınlar. Bununla əlaqədar olaraq, düşmənin və ərazinin kəşfiyyatı üzrə tapşırıqların həcmi artır, radiokəşfiyyat, pelenqləmə, kəşfiyyat orqanları ilə idarəetmə çətinləşir.

Dağlarda mühəndis birləşmələri və hissələri adi şəraitlərdə olduğundan daha çox hərəkət yollarının hazırlanması və bərpası, tank əleyhinə maneələrin, uçqunların və dağıntılardan daf olunması, dağ çayları, kanyonlar və dərələr üzərindən körpülərin salınması, istehkam qurğularının inşa edilməsi üzrə işləri yerinə yetirməyə məcbur olacaqlar. Nəzərə almaq lazımdır ki, ərazilərlə müqayisədə dağlarda istehkam qurğularının inşa edilməsi zamanı şəxsi heyətin və mühəndis texnikalarının məhsuldarlığı 3-5 dəfə aşağı düşür.

Bununla yanaşı, dağ yollarında daha az qüvvələrlə qalaqların, uçqunların və dağıntılardan yaradılması imkanlarını da nəzərə almaq lazımdır. Dağlıq ərazinin şəraitləri onun mühafizə və maskalanma xüsusiyyətlərindən, əsasən də müdafiədə, effektiv istifadə etməyə imkan verir. Dağlarda helikopterlərlə hərəkətdə olan maneəqurma dəstələrinin rolu artır.

Kimya qoşunları hissələri və bölmələrinin dağlarda fəaliyyətləri, ilk növbədə, kimyəvi silahın tətbiqindən sonra düzənlik ərazidən fərqli olaraq, daha mürəkkəb nəticələrin yaranması nəticəsində çətinləşəcək. Dağlarda həm hücumda, həm də müdafiədə odsaçan bölmələrin daha geniş tətbiqi məqsədəuyğundur.

Rabitə birləşmə və hissələrinin fəaliyyətlərinə şəraitdən ortaya çıxan rabitənin tez-tez pozulması, qısa və ultraqırsadalğalı kanalların işinin çətinləşməsi ötürücülük imkanlarının aşağı düşməsi maneələr yaradacaq.

Dağlıq ərazidə maddi vəsaitlərin məsrəfi yüksəkdir, onların daşınması çətinləşir. Buna görə də arxa təminat hissə və bölmələrini bacardıqca qoşunlara yaxın yerləşdirmək, yerə boşaltmaqla maddi vəsaitlərin artırılmış ehtiyatlarını yaratmaq, qoşunları xüsusi ləvazimatlarla, mövsümdən asılı olaraq isti geyimlə təmin etmək, yaralıların təciliyə edilməsi üçün əlavə vasitələrin (helikopterlərin, qoşqu nəqliyyatının, yükdaşıyanların) ayrılmasını nəzərdə

tutmaq lazımdır. Bununla belə dağ relyefi mühafizə olunmuş sığınacaqların, anbarların, şəxsi heyəti daşıyan və yükdaşıyan nəqliyyat üçün daldalanacaqların geniş şəbəkəsini yaratmağa imkan verir.

Tank və PDM-lərin istifadəsi zamanı bir sıra xüsusiyyətlər əmələ gəlir. Dağlıq ərazilərdə də hərəkət sürətlərinin və keçmə imkanlarının əhəmiyyətli dərəcədə az olması tank və PDM-lərin tətbiqində nəzərə çarpacaq dərəcədə problemlər yaradır.

Dağlarda tankların, PDM və digər döyüş maşınlarının keçmə qabiliyyəti heyətlərin, əsasən sürücülərin, xüsusi dağ hazırlığının təkmilləşdirməsi hesabına, mühəndis-texniki tədbirlərin yerinə yetirilməsi – rezin-metal şarnirli tırtılların əvəzinə metal (açıq və qapalı) tırtıllardan istifadə olunması, tırtılların dartılıb bərkidilməsi və s. tədbirlərlə artırıla bilər.

Dağlıq ərazi tank və PDM-lərdən atəşi çətinləşdirir. Kəskin dərə-təpəli ərazi kiçik ölçülü hədəflərin aşkar olunmasını mürəkkəbləşdirir. Əhəmiyyətli əyilmələr, hədəf yerlərinin böyük bucaqları, küləyin tez-tez istiqamətini və sürətini dəyişməsi, hava temperaturu və atmosfer təzyiqinin kəskin dəyişmələri tankların və digər döyüş maşınlarının atış dəqiqliklərinin zəifləməsinə gətirir və müvafiq düzəlişlərin edilməsini tələb edir. Tank və PDM-lərdən dağlarda atəşin aparılmasının şərtləri heyət və bölmə komandirlərindən silahla davranışda yüksək hazırlıq və mənimsəmə, dağ şəraitlərinin atışa təsirini dərinlən bilməyi, yana əyilmələri nəzərə alaraq atəş mövqeyinin hündürlüyünü, tankın və hədəfin yamac boyu hərəkətini, atəşə düzəlişlərin edilməsini tələb edir.

QOŞUN NÖVLƏRİ VƏ AVIASIYANIN DAĞLARDA TƏTBİQİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Raket və artilleriya qoşunları əsasən yollar boyu yerləşdirilir. Bu zaman batareya və divizionlar atəş mövqelərində qısaldılmış intervallarda yerləşə bilərlər. Start və atəş dəstəyi mövqelərinin dağ çayları yaxınlığında, qurumuş çay yataqlarında, çökəklik və yarıqlarda və bilavasitə uçurumların kənarında seçilməsi düzgün deyildir.

Korpusun artilleriya qruplaşması hücum əmə-

liyyatında qoşunların atəş sərbəstliyinin təmin edilməsi nəzərə alınaraq yaradılır. Korpusun güclü artilleriya qruplarının yaradılması üçün ştat üzrə və verilmiş artilleriya vasitələri başlıca olaraq, birinci eşelon briqadaları arasında bölüşdürülür.

Korpusun bir neçə istiqamətlərdə fəaliyyəti zamanı briqadalar arasında atəş əlaqəsi olmadıqda korpus artilleriya qrupu yaradılır. Lakin korpus komandirinin tabeliyindəki artilleriya briqadasının divizionları vasitəsilə güclü ola bilər. Bu halda güclü briqada artilleriya qrupları yaradılır.

Artilleriyanın döyüş tapşırıqlarının həcmi dağlarda fəaliyyətlər zamanı düşmən müdafiəsinin çoxpilləli düzülüşü hesabına kəskin artır. Düşmənin dağ yamaclarında yerləşən və hücum edənlər tərəfə yönəlmiş müdafiəsi yarıldıqda isə düzünə tuşlama atışı üçün ayrılmış vasitələrin tapşırıqlarının həcmi xeyli artır.

Bu səbəbdən atəş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün düzünə tuşlama atışı üçün daha artıq sayda artilleriya vasitələri tələb olunur.

Düşmənin ön xəttində və yaxın dərinliyində müşahidə olunan atəş vasitələri və canlı qüvvəsinin məhv edilməsinə düzünə tuşlama atışı üçün ayrılmış artilleriya vasitələri cəlb olunur.

Hücumun gedişi zamanı ələ keçirilmiş aşırımların, keçidlərin, dağ silsilələrinin və ayrı-ayrı vacib yüksəkliklərin möhkəmləndirilməsi məqsədilə onlara ayrı-ayrılıqda toplar, atəş taqımları, batareyalar, bəzən də artilleriya divizionları çıxarılır.

Dağlarda artilleriya atəşinin idarəedilməsi çətinləşir. Zərbələr və atəşin idarə olunmasını öz qoşunları və düşmən qoşunlarının fəaliyyətinə müşahidə şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün idarəetmə məntəqələri dərinliyə görə eşelonlaşdırılır və müxtəlif yüksəkliklərdə yerləşdirilir, adi halda olduğundan artıq ön və yan müşahidə məntəqələri açılır.

HHM qoşunlarının tətbiqi. HHM qoşun bölmələrinin hücumda döyüş tətbiqi qoşunların dağlarda döyüş hazırlıqlarının ümumi xüsusiyyətləri ilə şərtləndirilir.

Zenit-raket artilleriya taqımları ön, reydlər və ya yandankeçmə dəstələri qismində fəaliyyət göstə-

rən tank (motoatıcı) taboqlarına ayrı-ayrılıqda verilir. Onlar himayə olunan bölmələrin döyüş düzülüşündə cüt və tək qurğularla (döyüş maşınları ilə) fəaliyyət göstərilir.

Qurumuş çay yatağı boyu fəaliyyət göstərən alçaqdan uçan hədəflərə, həmçinin yüksəkliklərdə, dağ qılıcları və yamaclarında düşmənin hava desantı ilə mübarizə üçün, atıcı-zenitçilərin və ya zenit qurğularının pusqudan fəaliyyəti planlaşdırılır. Hava düşməninə kəşfiyyatı bütün mövcud qüvvə və vasitələrlə aparılır.

HHM bölmələrinin dağlarda yerdəyişməsi, qoşunların döyüş fəaliyyətlərinin mühüm dövründə (aşırımlar uğrunda döyüşdə, dağ çaylarını keçərkən və s.) bütün HHM qüvvə və vasitələri ilə və ya onların böyük hissəsi ilə bölmələrin himayə oluna bilməsi hesabı ilə planlaşdırılır.

Aviasiyanın tətbiqi. Birinci Qarabağ müharibəsi və qoşunların təlimlərinin təcrübəsi sübut edir ki, ordu aviasiyasının dağlıq ərazi şəraitlərində qoşunların himayəsi və təminatında rolu böyükdür. Ordu aviasiyasının hissə və bölmələri adi şəraitlərdən məzmununa və yerinə yetirilmə üsullarına görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən, geniş həcmli tapşırıqları uğurla yerinə yetirməyə qadirdir.

Aviasiya dəstəyinin gedişində, aviasiya düşmənin aşağıdakı hədəflərini məhv edir:

- artilleriyasını, dərələrdə tank əleyhinə vasitələri, kanyonlarda, səngərlərdə, mağaralarda və dağ yamaclarında çoxpilləli təbii sığınacaqlarda və fortifikasiya qurğularında canlı qüvvəsini;
- başlıca olaraq kolonnalarda və döyüş düzülüşündə olan döyüş texnikasını;
- düşmənin yandankeçmə dəstələrini, taktiki-hava desantını və kəşfiyyat-təxribat qruplarını.

Bundan əlavə o, öz qoşunlarımızın desantçı-xarma qruplarının uçuşlarını təmin edir, desantın çıxarılmasını və döyüş fəaliyyətini dəstəkləyir.

Dağlıq ərazidə avtomobil nəqliyyatının qoşunların maddi təminat üzrə işinin çətinləşməsini nəzərə alaraq onlara maddi-texniki vasitələrin çatdırılması üçün ordu aviasiyasının hissə və bölmələri geniş tətbiq olunur.

Əsas qüvvələrin dağlardakı fəaliyyətində düşmən arxasına helikopterlərlə çıxarılan taktiki hava desantlarının və yandankeçmə dəstələrinin vacib rolu vardır. Ordu aviasiya bölmələri, eləcə də qoşunları döyüş texnikasını ərazinin keçilməz sahələrindən, uçqun və qalaqlar üzərindən keçirmək üçün geniş tətbiq olunur.

Döyüş-nəqliyyat və nəqliyyat-desant helikopterləri artilleriya batareyalarının atəş mövqelərinin dəyişdirilməsi üçün tətbiq oluna bilər. Helikopterlərin istifadəsi artilleriya batareyasına atəş mövqeyini qısa vaxta dəyişməyə imkan verir.

Helikopter bölmələri və ayrı-ayrı helikopterlər mina-partlayış maneələrinin qurulmasında, idarəetmənin, rəbitənin və retranslyasiyanın təmin olunmasında, artilleriya atəşinə düzəliş (korrektə) edilməsində effektiv tətbiq oluna bilər.

Dağlarda döyüş əməliyyatlarının təşkilində aviasiyanın qüvvə və vasitələrinin qoşunların istiqamətləri üzrə paylanmasına böyük diqqət ayrılmalıdır. Ordu aviasiyası bölmələrinin ayrı-ayrı helikopterləri qoşunların fəaliyyətlərinin hər istiqamətində dəstəklənməsi və təminatı məqsədilə bölmələrə bilavasitə təhkim edilməsi məqsədəuyğundur. Planlaşdırma zamanı reydlər və yandankeçmə dəstələrinin tərkibindən asılı olmayaraq, aviasiya qüvvələrinin onları dəstəkləməsi üçün, adi şəraitlərdən fərqli olaraq, güclü aviasiya ehtiyatının yaradılması, uzaq məsafəyə atəş zərbəsi üçün hücum aviasiya qüvvələrinin ayrılması, məsafədən minalamanı və rəbitənin retranslyasiyasını təmin etmək üçün təyyarə və helikopterlərin ayrılması nəzərdə tutulmalıdır.

Qarşılıqlı əlaqə məsələlərinin təşkilində, aviasiya tuşlayıcılarına xüsusi yer verilir. Döyüş təcrübələrinə əsaslanaraq, taktiki hava desantı və dövrələmə qrupları tərkibində olan aviasiya tuşlayıcıları, aviasiyanın istiqamətlənməsini və hədəfgöstərməni həyata keçirərək, motoatıcı bölmələrin və aviasiyanın sıx qarşılıqlı atəş fəaliyyətini təmin edə bilərlər.

Dağlarda sutkanın qaranlıq vaxtında döyüş əməliyyatı aparılarkən, aviatuslayıcının rolu daha çox artır, belə ki, heyətlərin müstəqil fəaliyyətləri zamanı hədəfləri tanıma imkanları nəzərə çarpacaq dərəcədə azalır.

Dağlıq ərazidə döyüş fəaliyyətlərinin xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, aviasiya hissə və bölmələrinin idarə edilməsi qoşunların fəaliyyət istiqamətləri üzrə təşkil olunur. Bunun üçün onların hər birində müstəqil idarəetmə məntəqələri – döyüş idarəetmə qrupları (DİQ) yaradıla bilər.

Qoşunların hərəkətinin atəş təminatı dövründə ordu aviasiyası düşmənin helikopterləri, kəşfiyyat-təxribat qrupları ilə mübarizə aparır. Bu dövr üçün ordu aviasiyasının uçuş ehtiyatından 5-10% ayrılması məqsədəuyğundur.

Həmlənin aviasiya hazırlığı dövründə, dərinlikdə və yüksəkliklərin arxa yamaclarında yerləşən atəş vasitələri və digər hədəflərin aşkar olunması və məhv edilməsinin çətinləşməsi nəzərə alınaraq, adi şəraitlərə nisbətən daha çox sayda aviasiyanın uçuş ehtiyatının cəlb edilməsi tələb olunur.

Həmlənin aviasiya hazırlığı dövründə aviasiya zərbələri, bir qayda olaraq, birinci və ya bir neçə artilleriya atəş basqınından sonra endirilir. Bu zərbələr zamanı döyüşün gedişində düşmənin digər obyektləri ilə yanaşı, onun hava hücumundan müdafiə vasitələri susdurulur və məhv edilir. Bunun üçün aviasiyanın uçuş ehtiyatından 10-15%-dək ayrılması zəruridir.

Artilleriya ilə manevrin çətinliklərini nəzərə alaraq hücumun atəş dəstəyi zamanı, aviasiya ən manevrli vasitə kimi bütün atəş tapşırıqlarının böyük hissəsini yerinə yetirir. O, düşmənin, əsasən də yüksəkliklərin arxa tərəfində, aşırımlarda, dərələrdə və digər əlçatmaz yerlərdə olan qoşunlarına və atəş vasitələrinə zərbələr endirir, həmçinin desant çıxarır və taktiki hava desantlarını atəşlə himayə edir, düşmənin helikopterləri ilə mübarizə aparır. Nəzərə almaq lazımdır ki, aviasiya tərkibi və təyinatına görə müxtəlif olan qoşunları himayə edəcəkdir: birinci eşelon, ön, ötürkeçmə və reydlər dəstələrini. Aviasiyanın tətbiqi adi hallarda olduğundan fərqli olaraq, daha çox növbətçilik zonalarından və ya patrulluq zonalarından planlaşdırılır. Bu tapşırıqların yerinə yetirilməsinə aviasiyanın uçuş ehtiyatlarının 30%-ə qədər cəlb olunur.

Dağlarda qoşunların düşmənin müdafiəsinin dərinliyində hücumları zamanı aviasiya müşayiəti, hücum edən qoşunların ordu aviasiyasına daha çox tələbatı olması ilə fərqlənir. Bu dövrdə çoxlu sayda tapşırıqların yerinə yetirilməsi aviasiyanın 50%-ə qədər uçuş ehtiyatlarının ayrılmasını vacib edir. Zirehli obyektlərlə mübarizədə aviasiyanın səmərəliliyini artırmaq üçün döyüş helikopterlərini

və hücum aviasiya təyyarələrindən ibarət olan qarışıq həmlə qrupunu cəlb etmək vacibdir. Bu qrup alçaq və ən alçaq hündürlükdə olaraq və kəşfiyyat helikopterlərinin məlumatlarından və onların hədəf göstəricilərindən istifadə edərək, obyektin HHM vasitələrini məhv edir, sonra isə ordu aviasiyasının hücum qrupu ilə düşməyə atəşlə zərər-vurmanı həyata keçirirlər.

NƏTİCƏ

Bu məqalədə qoşunların taktiki fəaliyyətinin əsas növlərində biri olan hücum dağlıq ərazidə həyata keçirilməsi, bu zaman qoşun növlərinin və aviasiyanın tətbiqi məsələsi araşdırılmış və gələcək müharibədə hərbi əməliyyatlarının aparılması zamanı düşmənin məhv edilməsi yollarından bəhs edilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti. Bakı, Hərbi nəşriyyat, 2005
2. Обучение мотострелковых подразделений боевым действиям в горах. Военное издательство. Москва, 1979
3. Аптрейкин С.Н. Особенности ведения боевых действий советских войск в горно-пустынной местности. Рязань, 1998
4. Руководство по боевым действиям подразделений в горах (рота, взвод, отделение). Москва, Воениздат, 1961

РЕЗЮМЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕДЕНИЯ НАСТУПЛЕНИЯ В ГОРАХ P. ТАХИРОВ

Наступательные действия войск в горах носят исключительно маневренный характер и развиваются в высоком темпе, по отдельным направлениям, при быстрых и резких изменениях обстановки. В ходе развития наступления благоприятные условия для продвижения главных сил в высоком темпе создают передовые отряды во взаимодействии с тактическими

воздушными десантами. Их применение является одним из мероприятий, позволяющих решать проблему высокого темпа и непрерывности наступления.

SUMMARY SPECIFICS CARING OUT OF OFFENSIVE IN MOUNTAINS R. TAHIROV

In this essay it has been analyzed the specifications of the organisation and caring out of mechanized troops in the mountainous terrain. As a example of modern warfare, organisation and caring out of mechanized troops in the mountainous terrain has been completed of its conditions, core notions and comparative analysis.

QOŞUNLARIN YERDƏYİŞMƏSİNİN MÜHƏNDİS TƏMİNATI

Polkovnik-leytenant İntiqam HACIYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Elmi rəhbər – polkovnik-leytenant İlkin MƏHƏRRƏMOV

Açar sözlər: qoşunlar, yerdəyişmə, mühəndis, təminat.

Ключевые слова: войска, передвижения, инженер, обеспечения.

Keywords: troops, movement, engineer, support.

Yürüşün başlanmasına qədər hərəkət marşrutlarında (zolağında) ərazinin mühəndis kəşfiyyatı təşkil olunur. Mühəndis kəşfiyyatı yolların və su keçidlərinin vəziyyətini, yollardan kənarında ərazinin keçilmə imkanlarını aydınlaşdırır, kolonna yollarının çəkilmə istiqamətlərini, mühəndis maneələrinin, dağıntılarının, yanğın nöqtələrinin varlığını və xarakterini, onların mümkün yandankeçmə istiqamətlərini, təbii maskaların və daldalanacaqların varlığını, su mənbələrinin vəziyyətini, yolların və su keçidlərinin qurulması üçün yararlı yerli inşaat materiallarının varlığını dəqiqləşdirir.

Yürüşün keçirilməsi zamanı döyüşəgirmə ehtimalı olduqda düşmənin mövqə və yerləşmə rayonlarının fortifikasiya hazırlığının xarakterini müəyyən etmək, mühəndis maneələrinin, o cümlədən nüvə-mina maneələrinin və dağıntıya hazırlanmış obyektlərin aşkarlanması məqsədilə onun mühəndis kəşfiyyatı təşkil olunur. Hərəkət marşrutlarının mühəndis kəşfiyyatının aparılması üçün helikopterlərdə, mühəndis-kəşfiyyat maşınlarında, zirehli transportyorlarda və avtomobillərdə hərəkət edən mühəndis-kəşfiyyat dozorları göndərilir. Əgər hərəkət marşrutlarının, düşərgə və dincəlmə rayonlarının kəşfiyyatı qoşun kəşfiyyatı orqanları, yaxud ərazi kəşfi qrupları tərəfindən apa-

rılırsa, onda onların tərkibinə mühəndis qoşunlarının zabitləri və bölmələri, yaxud istehkamçı-kəşfiyyatçılar daxil edilir.

Yürüşün keçirilməsi üçün birliyə marşrutlar, bəzi hallarda hərəkət zolağı təyin olunur. Birliyin döyüşəgirmə ehtimalı olduqda adətən ən azı iki əsas marşrut, düşmənlə qarşıdurma təhlükəsi olmadıqda böyük məsafələrə yürüş qət edildikdə isə bir-iki əsas marşrut təyin olunur. Həmişə ehtiyat və cəbhəboyu marşrutlar təyin olunur.

Qoşunların hərəkəti üçün bərk örtüklü, iri yaşayış məntəqələrinin, dəmiryolu stansiyalarının (limanların, aeroportların) və yol qovşaqlarının kənarından və bağlı ərazidən keçən, təmir və bərpası o qədər də qüvvə və vasitə tələb etməyən, kolonnalara böyük sürətlə hərəkət etməyə imkan verən yollar seçilir. Hərəkət marşrutlarında dağıntılar, maneələr, çirklənmiş, yanğın və su basmış rayonların yanından keçilməsi zamanı kolonna üçün yollar çəkilir.

Düşmənlə toqquşma təhlükəsi olmadıqda təkrarlı və tırtıllı maşın kolonnalarının hərəkəti üçün əlverişli şəraitlərdə ayrı yollar hazırlanır. Hərəkət yolları, bir qayda olaraq, mexanikləşdirmə vasitələrindən və əvvəlcədən hazırlanmış yol-körpü konstruksiyalarından istifadə edən mühəndis qoşunlarının xüsusi ayrılmış bölmələri tərəfindən hazırlanır. Marşrutların qurulması üçün bölmələrin çıxışı yolların vaxtında hazırlanmasını təmin edən müddətlərdə həyata keçirilir. Yolların çətin keçilən sahələrinin yaxınlığında inşaat materialları ehtiyatı yaradılır.

Yollar havadan müşahidə zamanı görünməyən işıq göstəriciləri ilə işarələnir. Yollar arxa cəbhə

yol bölmələri ilə qarşılıqlı əlaqədə hazırlanılır və saxlanılır. Düşərgə üçün iri yaşayış məntəqələrindən uzaq olan, əlverişli maskalanma xüsusiyyətli marşrut sahələri seçilir. Dincəlmə və cəmləşmə rayonları təbii maskalara və bu rayonlarda gizli hərəkət və çıxış yollarına malik olan ərazilərdə müəyyən olunur. Cəmləşmə və dincəlmə rayonlarında ərazidə minaların varlığı yoxlanılır və əgər ehtiyac varsa, minalanmış sahələr minalardan təmizlənir (çəpərlənir), şəxsi heyət və texnika üçün səngər və daldalanacaqlar, idarəetmə və tibb məntəqələri üçün qurğular tikilir, hava hücumundan müdafiə hissələri (bölmələri) və mühafizə bölmələri üçün mövqelər qurulur, manevr üçün yollar hazırlanır, su təchizatı məntəqələri qurulur.

Dincəlmə və cəmləşmə rayonları adətən onları qoşunlar tutduqdan sonra qurulur. Əvvəlcədən onların hazırlanması üçün qoşun növlərinin və mühəndis qoşunlarının bölmələri göndərilir.

Yürüşə hazırlıq zamanı korpus və briqadada hər marşrutda qoşunların yerdəyişməsinin bilavasitə təminatı üçün hərəkətin təminat dəstəsi (HTD) yaradılır. Döyüşə girmə ehtimalı olduqda yürüş zamanı birliyin (birləşmənin) hərəkətinin təminat dəstələri adətən yürüş mühafizəsinin arxasınca, ön briqada arxasınca hərəkət edən briqadada isə əsas qüvvə kolonnalarının önündə hərəkət edirlər. Düşmənlə döyüşə girmə ehtimalı olduqda yürüş zamanı hərəkətin təminat dəstəsinin fəaliyyətinin himayəsi üçün motoatıcı və tank bölmələri ayrılı bilər. Düşmənlə toqquşma təhlükəsi olmadıqda, hərəkətin təminat dəstəsi əvvəlcədən hərəkət edə bilər.

Mühəndis təminatı tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində ön dəstələrin daha çox sərbəstliyinin təmini üçün onların mühəndis bölmələri ilə gücləndirilməsi nəzərdə tutulur. Mühəndis qoşun bölmələrinin böyük hissəsi, bir qayda olaraq, avanqardların və ön briqadaların yürüşdən döyüşə açılmasının və daxil olmasının təminatı məqsədilə onlarla hərəkət edirlər. Maneələrin qurulması üçün təyin olunmuş mühəndis qoşun bölmələri düşmən tanklarının hücumunun dəf edilməsinə hazır vəziyyətdə avanqardla və ön qüvvələrin arasında hərəkət edir. Birlikdə (birləşmədə) mühəndis qüvvə

və vasitələrinin ehtiyatları yaradılır və onlar ön qüvvələrin kolonnasında hərəkət edirlər.

Yürüşün başlanmasına qədər döyüş və nəqliyyat texnikası yüksəkkeçmə qabiliyyətli vasitələrlə təmin edilir, tankların və buldozer qurğulu dartıcıların bir hissəsi çətin keçilən sahələrin keçilməsi zamanı bölmələrə köməyin göstərilməsi məqsədilə kolonnlara bölünür.

Yürüş zamanı HTD yolların mühəndis kəşfiyyatını aparırlar, dağıntıların, maneələrin, yanğın, subasma və çirklənmiş rayonlardan yandankeçmə mümkün olmadıqda isə, onlardan keçid açırlar, çətin keçilən sahələrdən kolonnaların buraxılmasını təmin edir, yol-körpü qurğularını bərpa və təmir edirlər. Düşmən tərəfindən məsafədən minalama vasitələri ilə hərəkət marşrutlarında qurulmuş mina sahələri mina tralları ilə təchiz olunmuş tankların açdığı keçidlərlə və qoşun kolonnalarında yerləşən HTD və mühəndis bölmələrinin açdığı keçidlərlə dəf edilir.

Yürüş edən qoşunlar müəyyən edilmiş hərəkət qaydalarına və maskalanma intizamına ciddi riayət edirlər. Dar keçidləri və körpüləri dayanmadan keçirlər. Dar yerdə kolonna ləngiyərkən növbəti kolonna vaxtında bağlı rayonda dayanır. Yürüş zamanı sıradan çıxmış maşınlar yollardan çıxarılır, yaxın bağlı yerlərə aparılır və maskalanır. Dayanacaqlarda maşınlar ağacların çətirlərinin altına, yaxud yerli əşyaların kölgələrinə qoyulur.

Su əngəllərini qoşunlar, bir qayda olaraq, körpülərlə və digər mövcud olan su keçidləri ilə dəf edirlər. Onlar çatışmadıqda, yaxud düşmən tərəfindən dağıdıldıqda su keçidlərinin qurulması üçün yuxarı rəisin vasitələrindən başqa, hərəkət edən qoşunların qüvvələri və vasitələri cəlb oluna bilər. Bu halda, birliyin ponton-körpü, keçid-desant və körpütikən bölmələri, qoşun kolonnalarının su əngəlinə yaxınlaşmasına qədər lazımi su keçidlərinin hazırlanmasına (bərpaasına) zəruri olan vaxtı nəzərə alaraq, əvvəlcədən irəliləyirlər. Birlik (birləşmə) su əngəlini dəf etdikdən sonra su keçidi vasitələri çıxarılır, keçidi təmin edən bölmələr isə dayanacaq, yaxud dincəlmə rayonunda səfər düzülüşündə öz yerini tutur.

Qoşunlar tərəfindən dincəlmə (cəmləşmə) rayonlarının tutulması və qoşunların oradan çıxışı gizli həyata keçirilir. Texnika və maddi-texniki vasitələr dincəlmə rayonlarında təbii daldalanacaqlardan və ərazinin qatlarından geniş istifadə etməklə səpələnmiş vəziyyətdə yerləşir. Açıq sahələrdə texnika və fortifikasiya qurğuları, tabel-maskalanma vasitələri və yerli materiallarla maskalanır.

Hərəkət istiqaməti qəflətən dəyişdikdə, yeni istiqamətdə dərhal ərazinin mühəndis kəşfiyyatı təşkil olunur. Əsas qüvvə kolonnalarının önündə, əvvəlki istiqamətdə hərəkət edən mühəndis qoşun bölmələri və HTD yeni marşrutlarla hərəkət edirlər. Əgər şəraitə görə onlar vaxtında hərəkət edə bilmirlərsə, onda onlar ehtiyata çıxarılır və səfər düzülüşündə birlik (birləşmə) komandirinin göstərdiyi yeri tuturlar. Bu halda, yeni istiqamətdə yolların hazırlığı üçün əsas qüvvə kolonnalarında hərəkət edən mühəndis qoşunlarının bölmələrindən yaradılan digər HTD göndərilir.

Qoşunlar qışda çay və göllərin buzunu üstündə hərəkət edə bilirlər. Qardan yolların təmizlənməsi üçün mühəndis qoşunları bölmələrindən başqa, asma avadanlığı olan texnika ilə təchiz olunmuş qoşun növlərinin bölmələri cəlb olunur. Yolların donması zamanı sərt yoxuşlu və enişli yol sahələrinə dartıcılarla təchiz olunmuş texnika ayrılır, təkərli və tırtıllı maşınların keçmə qabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlər görülür. Su əngəlində əvvəlcədən adətən körpülər dağıldıqda istifadə olunan buz keçidləri qurulur.

Palçıq olan zaman yollar hazırlanarkən onun çətin keçilən sahələrində, xüsusən də su keçidlərinə yaxınlaşma yerlərində, sərt yoxuş və enişlərdə yolların işlək hissəsi gücləndirilir. Belə sahələrdən kolonnaların buraxılmasının təmini üçün əvvəlcədən dartıcılara və yığma yol örtüklərinin elementləri ilə təchiz olunmuş mühəndis-qoşun və qoşun növü bölmələri ayrılır. Tırtıllı maşınlar imkan daxilində avtomobil kolonnalarının yürüş qət etdiyi yolların yaxınlığındakı xam yerlə hərəkət edir.

Meşədə hərəkət yollarında yol ayrıcıları qurulur. Meşə qalaqlarının yanından ötüb-keçmək mümkün olmadıqda, mühəndis texnikasının, buldozer ava-

danlığı ilə təchiz olunmuş tankların və dartıcıların köməyi ilə, eləcə də partlayış üsulu ilə keçidlər açılır. Yanğın nöqtələrinin lokallaşdırılması üçün qüvvə və vasitələrin ayrılması nəzərdə tutulur.

Dağlarda marşrutların mühəndis kəşfiyyatına, tunellərdə, enişlərdə, yoxuşlarda, sərt döngələrdə yolların hazırlanmasına və saxlanmasına, bölmələrin çətin keçilən sahələrindən keçməsi üçün gözləmə rayonlarının, həmçinin dağ çaylarında keçidlərin və dərələrdən keçidlərin qurulmasına xüsusi diqqət yetirilir. Hərəkət üçün yolun təhlükəli sahələrində çəpərlər qurulur, xəbərdar etmə işarələri, gecə işıqsaçan göstəricilər qoyulur. Körpülər, tunellər, uçurumların üstündə və altında olan yol sahələri mühafizə olunur.

Çöllərdə hərəkət yolları yaxşı görünən oriyentirlər və göstəricilərlə işarələnir. Qumu ovulan və şoranlı yol sahələri yol örtüyü ilə gücləndirilir. Xam yerlə hərəkət etdikdə torpağın yuxarı qatı dağıldıqca yolun işlək hissəsinin mərkəz oxu yerini dəyişir. Qoşunlar tərəfindən qumlu yoxuş və enişlərin, eləcə də vadilərdə kanal və arxların dəf edilməsinin təmini üçün yığma yol örtüklərlə, körpü konstruksiyaları ilə, yerli materiallardan hazırlanmış yüksəkkeçmə vasitələri və dartıcılarla təchiz olunmuş bölmələr ayrılır. Dincəlmə (cəmləşmə) rayonlarında su təchizatı məntəqələri qurulur. Dəmiryolu, dəniz, çay və hava nəqliyyatları ilə qoşunların daşınması təşkil edilərkən birlik (birləşmə) komandirinin keçirdiyi ərazi kəşfi zamanı çıxış rayonlarının, gözləmə (yüklemə) rayonlarının mühəndis hazırlığının xarakteri, qaydası və müddətləri müəyyən edilir, onlara və yükləmə yerlərinə yaxınlaşma yolları, onların hazırlığı üzrə lazımlı olan tədbirlər dəqiqləşdirilir.

Çıxış rayonunda qoşunların gözləmə, toplanma, boşalmadan sonra cəmləşmə rayonlarını tutduğu anda belə yollar qurulur. Çıxış (gözləmə, toplanma, cəmləşmə) rayonunda ərazidə minaların varlığı yoxlanılır, ehtiyac olduqda minalardan təmizlənilir, səngərlər, şəxsi heyət, döyüş və digər texnikalar üçün səngər və daldalanacaqlar, idarəetmə və tibb məntəqələri üçün qurğular, hava hücumundan müdafiə hissələrinin (bölmələrinin) və

mühafizə bölmələrinin mövqeləri qurulur, su təcizəti məntəqələri və manevr yolları hazırlanılır.

Döyüş və nəqliyyat texnikası ərazinin qoruyucu və maskalayıcı xüsusiyyətlərindən maksimal istifadə etməklə yerləşdirilir. Qoşunların və obyektlərin maskalanması zamanı tabel maskalanma vasitələrindən və yerli materiallardan geniş istifadə edilir. Yükləmə və boşaltma stansiyaları (limanları) nəqliyyat orqanlarının güc və vasitəsilə hazırlanılır. Ayrı-ayrı hallarda yükləmə və boşaltma yerlərinin minalardan təmizlənməsi, uçuş-eniş zolaqlarının (meydançalarının) hazırlanması, yükləmə (boşaltma) rayonlarında yolların hazırlanması, əlavə yükləmə yerlərinin, körpülərin, apparellərin və digər yükləmə və boşaltma qurğularının qurulması ilə bağlı olan tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün birlik (birləşmə) komandirinin göstərişi ilə daşınan qoşunların qüvvə və vasitələri cəlb oluna bilər.

Gözləmə (toplanma) rayonlarına və yükləmə stansiyasına (limanlara, aerodromlara) qoşunların çıxması, bir qayda olaraq, maskalanma tədbirlərinə riayət edərək mövcud yollarla həyata keçirilir.

Üstüaçıq dəmiryol vasitələri və gəmilərin yuxarı göyərtələri ilə daşınan silah və texnika inşaat materiallarından, tabel dəstlərindən və maska-maketlərdən istifadə etməklə xalq təsərrüfatı yükü kimi maskalanır. Yolda texnikanın maskalanmasının vəziyyətinə və intizamına riayət olunmasına ciddi nəzarət edilir.

Mühəndis qoşunlarının bölmələri birlik komandirinin qərarına əsasən, müvəqqəti boşaltma-yükləmə rayonlarının, hərəkət yollarının hazırlanması və qoşunların daşınmadan sonra yürüşlə hərəkət etməyə keçdikdə su əngəlləri üzərindən keçidlərin qurulması üçün tətbiq etmə nəzərə alınmaqla eşelonlara bölüşdürülür.

YÜRÜŞÜN MÜHƏNDİS TƏMİNATININ TƏŞKİLİ

Yürüşdə mühəndis təminatının tapşırıqları, bir qayda olaraq, ştatda olan qüvvə və vasitələrlə yerinə yetirilir. Əvvəlcədən bir-iki marşrut və daha iri su maneələrində bəzi keçidlər hazırlana və saxlanıla bilər.

Yürüş zamanı düşmənlə qarşılaşacağı ehtimal olduğu halda, mühəndis bölmələri qarşılaşma döyüşündə ehtimal edilən döyüş fəaliyyətlərinin təminatı hesabından bölüşdürülür. Bu vaxt əsas diqqət avanqardın və ön dəstənin döyüş fəaliyyətlərinin təmin edilməsinə, həmçinin əsas qüvvələrin döyüşə yeridilməsinə və vaxtında açılmasına yönəldiləcəkdir. Mühəndis qoşunlarının bölmələri adətən hərəkəti təmin etmə dəstəsi (HTD) və səyyar maneəqurma dəstəsinə (SMD) təyin olunur, kəşfiyyat bölmələrinin tərkibinə daxil edilir, həmçinin də ön dəstəyə, ayrı-ayrı marşrutlarda yürüş edən birinci eşelon bölmələrinə, zəruri hallarda isə yürüş mühafizəsinə verilir.

Uzun davam edən yürüşlərin qət edildiyi zaman su keçidlərini təkrarlama və çətin keçilən ərazilərin saxlanması üçün ayrılan hissələri və bölmələri əvvəlcədən sutkada keçdikləri məsafə dairəsində o vaxt göndərmək məqsədəuyğundur ki, bu zaman əsas bölmələr istirahət rayonlarında yerləşirlər. Onlar adətən günün işıqlı vaxtı çətin keçilən ərazilərdə və su keçidlərində lazımi hazırlıq işlərini yerinə yetirdikdən sonra, əsas qüvvələrin fəaliyyəti zamanı istirahət edirlər.

Komandir tapşırıqları verən zaman adətən ümumqoşun bölmələrinin mühəndis bölmələri ilə gücləndirilməsini, HTD və SMD-nin tərkibi və onların səfər düzülüşündə yerini göstərir. Bölmə komandirlərinə mühəndis təminatı tapşırıqları mühəndis xidməti rəisi tərəfindən hazırlanmış və qərarqah rəisi tərəfindən imzalanmış mühəndis təminatı üzrə yazılı sərəncamla çatdırılır. Yürüşün mühəndis təminatı tapşırıqları bölmələrə komandir tərəfindən şifahi verilməlidir. Yürüşün gedişində komandir əvvəl verilmiş sərəncamları dəqiqləşdirir, yaxud yeni tapşırıqlar verir. Yürüş üçün komandir qərarının təkmilləşdirilməsi ümumqoşun bölmələrinə ilkin sərəncamların və mühəndis bölmələrinə döyüş sərəncamlarının verilməsini gecikdirməməlidir. Bunun üçün mühəndis xidmət rəisi MXR-nin yürüşün keçilməsinə alınan tapşırıqda oriyentirləşməni və qərar niyyətində planını hazırlamaq tapşırığı aldıqdan sonra qısa müddətdə yerinə yetirilir.

MXR qoşunların mümkün hərəkət marşrutunu öyrənir, yolların uzunluğunu, vəziyyətini və buraxma qabiliyyətini, həmçinin də su keçidlərinin mövcudluğunu və vəziyyətini təyin edir. O, çətin keçilən ərazilərin və əngəllərin xassələrini, dağıntıların, qalaqların və maneələrin ehtimal edilən yerlərini və onların yanından keçilməsinin, yaxud qət edilməsinin mümkünlüyünü, su təminatı şəraitlərini qiymətləndirir və qoşunların dincəlmə, istirahət və toplanma rayonlarında təbii örtük və maskalanmanın istifadə edilməsinin mümkünlüyünü təyin edir. Sonra o, komandirə marşrutların seçilməsi və yürüşün mühəndis təminatı üçün qoşun növü və mühəndis bölmələrinin döyüşdə tətbiqi üzrə təkliflərini hazırlayır və məruzə edir.

Yürüşün mühəndis təminatına komandirin qərarı və onun göstərişləri əsasında MXR, qoşunların istirahət və toplanma rayonlarında yolların, keçidlərin hazırlığını və mühəndis kəşfiyyatını təşkil edir. Mühəndis təminatı üzrə təkliflərin hazırlanması və komandirə məruzə edilməsi mühəndis təminatı tapşırıqlarının vaxtında yerinə yetirilməsi üçün mühəndis bölmələrinə və qoşun növ bölmələrinə göndərilməsini gecikdirməməlidir, onların göndərilməsi üçün əmr yürüşün mühəndis təminatı üzrə təkliflərin komandirin təsdiqindən sonra ilkin sərəncamlarla, lazım olduqda isə tapşırıqları dəqiqləşdirməklə verilir.

YÜRÜŞÜN MÜHƏNDİS TƏMİNATININ MƏQSƏDLƏRİ, TAPŞIRIQLARI VƏ YERİNƏ YETİRİLMƏ QAYDALARI

Yürüşün mühəndis təminatının məqsədi birliklərin maneəsiz hərəkət etməsi və onların təyin edilmiş rayona vaxtında gəlib çıxması, yaxud onlara (onlar tərəfindən) döyüş əməliyyatlarının uğurlu aparılması üçün lazımı şəraitin yaradılmasıdır.

Müasir müharibələrdə qoşunların əhəmiyyətli dərəcədə yerdəyişməsi ilə əlaqədar yüksək maneəvri və dinamik döyüş fəaliyyətləri geniş tətbiqini tapacaqdır.

Qoşunların yerdəyişməsi müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər. Müasir şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyətlərinin tərkib hissəsi və qoşunların

yerdəyişməsinin əsas üsulu yürüşdür. Yürüş – qoşunların yürüş kolonnalarında yollar və kolonna üçün yolları ilə ştatda olan (verilən) texnikalarla yaxud piyada şəklində mütəşəkkil yerdəyişməsidir. O, yerüstü düşmənlə əvvəlcədən görərək qarşılaşmada, yaxud onunla toqquşma təhlükəsi olmadan yerinə yetirilə bilər. Yürüş qət etdikdə döyüş fəaliyyətləri zonasında qarşılaşma döyüşü üçün şərait yarana bilər.

Motoatıcı birliklər üst komandanlığın tərkibində və ya müstəqil yürüş edə bilər. Yürüş etdikdə motoatıcı birliklər əsas qüvvələr kolonnasında hərəkət edə, yaxud da ön dəstə təşkil edə bilər. Birliyə adətən bir-iki hərəkət marşrutu, ön dəstədə hərəkəti zamanı isə hərəkət istiqaməti təyin edilə bilər.

Yürüş hər hansı şəraitdə, gizli, bir qayda olaraq gecə, başqa məhdudgörmə şəraitlərində, döyüş fəaliyyətlərinin gedişində və öz qoşunlarının dərinliyində isə gündüz yerinə yetirilməlidir. Yaranmış vəziyyətdən asılı olmayaraq, birlik təyin olunmuş rayona, yaxud göstərilmiş açılma həddinə dəqiq vaxtda, tam heyətdə, döyüşə hazırlıqlı gəlməli və döyüş fəaliyyətlərini dərhal aparmaq qabiliyyətində olmalıdır.

Birliyin qarışıq kolonna ilə müstəqil yerdəyişməsi zamanı sutkada keçilən yolun həcmi 250-300 km təşkil edə, qarışıq və tank kolonnalarının yollarla hərəkətinin orta sürəti gündüz saatda 25-30 km, gecə saatda 15-20 km ola bilər. Birliklərin yürüşündə ancaq avtomobil nəqliyyatı olduqda, sutkada gedilmiş məsafə 300 km-dən çox, hərəkətin orta sürəti saatda 30-40 km təşkil edə bilər.

Dağlarda, səhralarda və meşə-bataqlıq ərazilərdə, həmçinin palçıqlı ərazilərdə və dumanda hərəkətin orta sürəti gündüz saatda 20 km, gecə isə saatda 10 km-ə qədər azala, sutkada gedilmiş məsafə şəraitdən asılı olaraq 150-200 km təşkil edə bilər. Piyada yürüş zamanı sutkada gedilmiş məsafə 7-9 saat hərəkət hesabı ilə götürülür və 30-45 km təşkil edir.

Şəxsi heyətin istirahəti, silah və texnikanın vəziyyəti və onlara texniki xidmət etmənin yoxlanılması yürüşün gedişində hər 3-4 saat hərəkətdən 1 saata qədər dincəlmələr, piyada kolonnaları üçün

hər 50 dəqiqə hərəkətdən 10 dəqiqə və bir dincəlmə bu və başqa hallarda 2 saata qədər sutkada keçilən yolun ikinci yarısında təyin edilir. Böyük məsafələrə yürüş qət edildikdə (sutkada keçilən yoldan çox) hər sutkada keçilən yolun axırında gündüz (gecə) istirahət rayonlarında döyüş və nəqliyyat texnikalarının texniki xidməti, silahların təmiri, material vasitələri ehtiyatlarının doldurulması və şəxsi heyətin istirahəti həyata keçirilir.

Gündüz (gecə) dincəlmə istirahəti üçün qoşunların maskalanma və əlverişli qoruma şərtləri olan rayonlar, həmçinin də çox sayda su mənbələri olan rayonlar seçilir. Yürüşün keçirilməsinin növündən və şəraitindən asılı olaraq onun mühəndis təminatının öz xüsusiyyətləri olacaqdır.

Mühəndis təminatının əsas tapşırıqları: istirahət və cəmləşmə rayonlarının, ərazinin onları əhatə edən hərəkət yollarının mühəndis kəşfiyyatı; çətin keçilən ərazilərdən bölmələrin keçilməsinin təmini; su maneələrindən keçidlərin hazırlanılması və qorunub saxlanması; bölmələrin istirahət və cəmləşmə rayonlarının hazırlanılması; düşmənin nüvə zərbələrinin sonradan aradan qaldırılmasına görə mühəndis tədbirlərinin yerinə yetirilməsidir. Düşmənlə yaxınlaşma zamanı birliklərin döyüş və döyüşqabağı düzülüşə açılmaları üçün yolların hazırlanılması və təhlükəli istiqamətlərdə mümkün zərbələrin dəf edilməsi üçün maneələrin qurulması nəzərdə tutulur.

Mühəndis təminatı tərəfindən adı çəkilən tapşırıqların yerinə yetirilmə qaydalarını nəzərdən keçirək.

Mühəndis təminatı tapşırıqlarının vaxtında və yürüşün özünün müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün yürüşün keçirilməsi və təşkili zamanı mühəndis kəşfiyyatı həlledici əhəmiyyət daşıyır. O, hərəkət zolağında mövcud olan yolların vəziyyətini və onlardan daha çox çətin keçilən sahələri; yollardan kənar (xaric) bütün növ texnikalar üçün ərazinin keçilə biləcəyini; su maneələrində fəaliyyətdə olan keçidlərin vəziyyətini və onların məhv edilməsi halında bölmələrin keçidlərdən keçilməsinin mümkünlüyünü; hidrotexniki qurğuların vəziyyətini və onlar dağıdıldıqda nəticələrinin ara-

dan qaldırılmasının mümkünlüyünü; hərəkət istiqamətlərində ərazinin qoruyucu və maskalayıcı xüsusiyyətlərini və xüsusən təyin edilən yerləşmə rayonlarını; su mənbələrinin vəziyyətini; yerli materialların varlığını və onların istifadə edilməsinin mümkünlüyünü müəyyənləşdirməlidir.

Əgər hərəkət istiqamətində nüvə silahı tətbiq edilərsə, onda mühəndis kəşfiyyatı dağıntıların, yanğınların və subasmaların, qalaqların xarakterini və rayonların sərhədlərini təyin etməli, həmçinin də onların ətrafından yan ötüb keçilməsinin mümkünlüyünü, yaxud keçilmənin daha çox məqsəduyğun istiqamətini müəyyənləşdirməlidir.

Əgər ərazi düşmən tərəfindən tutulmuşdursa, onda mühəndis kəşfiyyatı düşmən tərəfindən qurulmuş, yaxud icra edilmiş maneələri və dağıntıları aşkar etməli və onların ətrafından keçilməsinin mümkünlüyünü, yaxud onlardan keçidlərin açılmasını təyin etməlidir.

Bütün mühəndis-kəşfiyyat məlumatları mühəndis təminatı tapşırıqlarının müvəffəqiyyətli və vaxtında yerinə yetirilməsi üçün lazımdır. Bu məlumatların müəyyən hissəsi komandirə yürüş qərarının verilməsi və xüsusən hərəkət marşrutlarının seçilməsi üçün lazımdır.

Mühəndis-kəşfiyyat məlumatları müxtəlif mənbələrdən əldə edilir. Onların xeyli hissəsini topografik xəritələrin, müəyyən ərazilərin hərbi-coğrafi və hərbi mühəndis təsvirinin, həmçinin müxtəlif arayış və sorğu kitabçalarının öyrənilməsi nəticəsində əldə edirlər.

Mühəndis-kəşfiyyat məlumatlarının alınmasının mühüm mənbələrindən biri də havadan fotosəkil çəkilməsidir. Onun uzaqlığı praktiki olaraq məhdudlaşmır, müasir təyyarələrin yüksək sürətləri isə qısa müddətlərdə düzgün, dəqiq məlumatları əldə etməyə şərait yaradır.

Yürüşdə mühəndis kəşfiyyatını müxtəlif kəşfiyyat qruplarının tərkibinə daxil edilmiş mühəndis dozoru (MD), istehkamçı-kəşfiyyatçılar, konkret mühəndis tədbirlərinin yerinə yetirilməsi üçün ayrılmış mühəndis bölmələri, həmçinin də kəşfiyyataparına qruplarının tərkibində olan mühəndis qoşunlarının zabitləri aparırlar.

Helikopterlərin köməyi ilə aparılan mühəndis kəşfiyyatı bir çox hallarda xüsusilə effektivdir. Eyni zamanda kəşfiyyat olunan zolağın (istiqamətin), iri məkanın, ərazinin əhatə edilməsinin və alınan mühəndis kəşfiyyatı məlumatlarının tam və dəqiqliklə yüksək kəşfiyyat üsulu ilə birləşdirilməsi ola bilər.

Bir obyektin “dəqiq” kəşfiyyatına yaxşı hazırlanmış istehkamçı-kəşfiyyatçılar və helikopterlərin heyəti uçuş sürətilə, iki-dörd dövrələmə ilə obyektin yaxınına yüksəkdən ardıcıl enməklə və orta hesabla 5 dəqiqə və bir-iki dəfə havada dayanmaqla 5-10 saniyə sərf edir. Əgər 10 km zolağa bir obyekt düşürsə, zolağın kəşfiyyatla incələnməsinin sürəti saatda 60 km-ə, əgər 3 km olarsa, saatda 28 km-ə çatacaq.

MKD-nin və kəşfiyyat qruplarının ZTR-də yaxud yüksək keçid qabiliyyətli avtomaşınalarda fəaliyyəti zamanı marşrutun mühəndis kəşfiyyatının tempi aşağı olacaqdır. Lakin quruluşda olan hərəkətdə vasitələrilə hər obyektə bilavasitə baxışla aparılan mühəndis kəşfiyyatı daha detallı və dəqiqdir. Buna görə də mühəndis kəşfiyyatı bütün hallarda aparılır.

Əgər verilmiş istiqamətdə helikopterlərdə mühəndis kəşfiyyatı aparılırsa, o zaman MKD-nin, yaxud kəşfiyyat qruplarının tərkibindəki istehkamçı-kəşfiyyatçıların fəaliyyətləri daha çox xüsusi, mühüm obyektlərin, yandankeçmə yolların, aşırım sahələrinin, körpülərin və sudan keçilən yerlərin detallı kəşfiyyatına yönəldiləcəkdir.

Adətən nəzərdə tutulmuş hər hərəkət marşrutuna MXR-in sərəncamına görə mühəndis kəşfiyyat dəstəsi (MKD) göndərilir. Onların tərkibi və təchizatı şəraitdən və yerinə yetirilən tapşırıqlardan asılı olaraq təyin edilir. MKD-nin tərkibində fəaliyyət göstərmək üçün mühəndis-kəşfiyyat manqası, yaxud istehkam manqası ayrılı bilər.

Vaxt olduğu halda marşrutun kəşfiyyatı üçün zabit kəşfiyyat (ərazi kəşfi) qruplarını göndərmək məqsədəuyğundur. Onun tərkibinə adətən marşrutun hazırlanması və onun üzərindən keçidlərin qurulması üçün ayrılmış bölmələrin tərkibindən mütləq mühəndis qoşunlarının zabitlərini daxil etmək lazımdır.

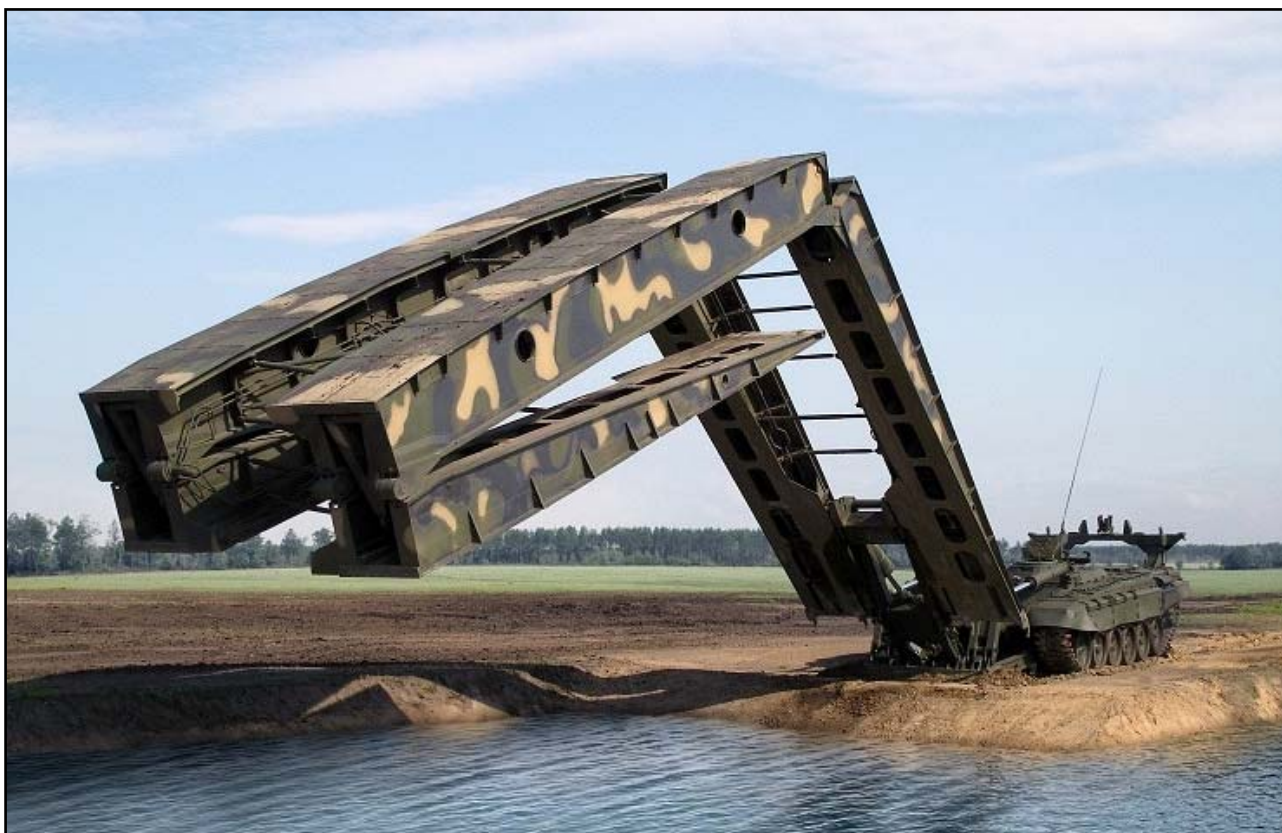
Hərəkət yollarının hazırlanması yürüşün mühəndis təminatının daha vacib tapşırığıdır, yürüşün tempi onun tez-tez keçirilməsinin mümkünlüyü onun vaxtında və keyfiyyətli yerinə yetirilməsindən asılıdır. Hərbi ədəbiyyatda quru qoşunların hərəkəti üçün yolları göstərən müxtəlif terminlərdən istifadə edilir. Bunlara marşrut, yol və kolonna yolu aiddir. Ərazidə oriyentirlərlə (yerli obyektlər, yaşayış məntəqələri, relyefin elementləri və sairə), yaxud xəritədə qeyd edilmiş qoşunların verilmiş hərəkət istiqaməti marşrut adlanır. Marşrut mövcud yollarla və yolsuzluqla davam etdirilə bilər.

Təkrarlı və tırtılı maşınların hərəkəti üçün ərazidə düzəldilmiş mühəndis qurğuları yol adlanır. Yol, xüsusi köndələnə qoyulan profilli bir sıra yol qurğularından ibarətdir və növündən asılı olaraq müəyyən texniki tələblərə cavab verməlidir. Qoşun kolonnalarının müvəqqəti buraxılışı üçün hazırlanmış və yolsuzluqdan keçən marşrut sahəsi kolonna yolu adlanır.

Hərəkət yolları vaxt olduğu zaman qoşunların irəliləməsinə qədər qoyulmuş tapşırığı yerinə yetirmək üçün marşrutlara göndərilən mühəndis-yol bölmələrinin qüvvələri ilə əvvəlcədən hazırlanır. Bir yolun hazırlanması üçün mühəndis-yol taqımından mühəndis-yol bölüyünə qədər qüvvə ayrılı bilər. Onlar adətən marşrutun bir neçə sahələrində eyni vaxtda fəaliyyət göstərirlər.

Yolların hazırlanması zamanı mövcud yollar kəşf edilir, yolların minalanması yoxlanılır, yol qurğularının bütövlüyü, körpülərin yükötürmə qabiliyyəti, dağıntıların xarakteri təyin edilir, dağıdılmış sahələrin və qurğuların yanından ötür keçmə yolları axtarılır, lazım gəldikdə ayrı-ayrı sahələr və qurğular minalardan təmizlənilir, bərpa edilir, yaxud gücləndirilir, yol ayrıcılarında və dolama yollarda işarələr və digər lazımı nişanlar qoyulur. Əgər marşrut orta, yaxud enli çaylarla kəşisirsə, onda körpülərin və üzən körpülərin tikilməsi üçün körpütikmə və ponton bölmələrini ayırmaq lazımdır.

Orta kəsişən ərazi şəraitlərində yayda bir gün ərzində 80-100 km və daha çox yolu, əgər onlar düşmən tərəfindən xüsusi olaraq dağıdılmayıbsa,

ŞƏKİL 1. UNİVERSAL MODERNLƏŞDİRİLMİŞ TANK KÖRPÜQURANI MTU 90-M

bərpa etmək olar. Əgər yollar xüsusi olaraq düşmənin mühəndis bölmələri tərəfindən dağıdılsa, onda onların bərpası gün ərzində cəmi 20-40 km sürətilə aparıla bilər. Ayrı-ayrı hallarda xüsusi dağıdılmış yolları saxlamaq daha əlverişli olacaq və paralel olaraq kolonna yolu çəkmək lazımdır.

Kolonna yollarının hazırlanmasına kəşfiyyat, minaların olmasının yoxlanılması, ərazinin keçilməsinin təyin edilməsi, çətin yerlərin və maneələrin qiymətləndirilməsi, kolonna yolu cızığının seçilməsi və onun lazımı göstəricilərlə, xəbərdar edici və qadağanedici işarələrlə qeyd edilməsi, maneələrdən keçidlərin və çətin yerlərdən sadə keçidlərin qurulması daxildir.

Orta kəşişən ərazi şəraitlərində, yayda bir gün ərzində, əvvəlcədən hazırlanmış yol-körpü konstruksiyalarının istifadəsi ilə 50-70 km-ə qədər kolonna yolu çəkmək olar. İş yerlərində sonuncuları hazırlayan zaman səmərəlilik iki dəfə aşağı düşəcək. İşlərin səmərəliliyi gecə 25-30%, yaz və payızda 20-25%, qışda 15-20% azalır. Ancaq tır-

tıllı maşınlar üçün kolonna yollarını çəkmək zamanı işin səmərəliliyi 1,5-2 dəfə artır. Əgər qoşunların irəliləməsinə kimi bütün lazımı yollar hazırlanacaqsa, onda bu yürüşün gedişində onların dağılması və xarab olması mümkünlüyünü istisna etmir. Yürüşün gedişi zamanı yolların hazırlanması və beləliklə, kolonnaların dayanmadan irəliləməsinin təmini üçün hər marşruta HTD ayrılır.

HTD-nin tətbiq edilmə zəruriliyi, onların tərkibi və fəaliyyət qaydası xüsusi əsaslandırma tələb edir. Hücum zamanı tam cəbhə mövcud olmadığı şəraitdə və düşmənin döyüş düzülüşündə çox sayda boşluqlar olarsa, xüsusilə nüvə silahının istiqamətlər üzrə kütləvi tətbiqi ilə, bölmələr tez-tez döyüşqabağı, yaxud səfər düzülüşü vəziyyətlərində (kolonnalarda) hücum edəcək, düşməni təqib edərək, yaxud onun tərəfindən müqavimətsiz irəliləyərək hərəkət edəcək.

Qoşunların yenidən qruplaşması, yaxud qüvvələri artırması məqsədilə yürüşlərin keçirilməsi üçün vaxt məhduddur. Bütün hallarda irəliləmə tempi

yüksək olmalıdır. Hər hansı çətin keçilən, yaxud maneə ilə qarşılaşdıqda kolonnanın hərəkəti kəskin ləngiyə bilər. Buna görə də, kolonnanın başında və hətta irəlində də maneələrdən cəld keçidləri açmaq, əngəllərdən keçidləri qurmaq, yaxud yandankeçmə yollarını hazırlamaq qabiliyyətində olan yüksək hərəkətli və xüsusi təchiz edilmiş mühəndis-yol bölmələrinin olması vacibdir. Qoşunların irəliləmə tempi nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədər belə bölmələrin çox olmasına ehtiyac duyulur.

Kolonnanın irəlisində hərəkət zamanı, hücumun gedişində, yaxud düşməndən yeni azad edilmiş ərazidə, mühəndis-yol bölmələri hər bir zaman onun digər qüvvələri, yaxud xüsusi göndərilmiş bölmələri ilə qarşılaşa bilər. Daha çox belə qarşılaşmağa ehtimal, məhz əngəllərdə, maneələrdə və yandankeçmə yollarının hazırlanması zamanı ola bilər ki, bu zaman düşmən bizim qoşunları ləngitməyə çalışacaq. Buna görə də, mühəndis-yol bölmələri onları qorumaq qabiliyyətində olan və düşmənin qəfil hücumunu qarşılayan motoatıcı və tank bölmələri ilə gücləndirilməlidir; əks təqdirdə belə bölmələr təsirli itkilərə məruz qalacaq və onlar öz tapşırıqlarını yerinə yetirə bilməyəcəklər. Bundan əlavə, bu cür bölmələrin tərkibinə kimya və radiasiya kəşfiyyat bölmələri, motoatıcı və tank bölmələri daxil edilməlidir. Belə dəstə hərəkəti təmin etmə dəstəsi adlanır.

HTD-nin səmərəliliyi hər şeydən əvvəl onun tərkibi və təchizatından asılı olacaqdır. HTD-nin tərkibində bir mühəndis-yol taqımından, mühəndis döyüş sursatları və materiallarla təchiz olunmuş mühəndis-yol bölüyünə qədər, bir-iki atıcı taqımı, taqıma qədər tanklar, kimya və radiasiya kəşfiyyatı manqasının olması məqsədəuyğundur. Düşmənin kimyəvi basqın təhlükəsi zamanı HTD-yə deqazasiya bölmələrini daxil etmək lazımdır.

Mühəndis-yol bölmələrinin əvəzinə mühəndis-istehkam bölmələri istifadə edilə bilər, lakin bu halda onları mexanikləşdirmə vasitələri ilə gücləndirmək lazımdır. HTD-də bir-iki yol induksiya minaaxtaranı, bir-iki yolçəkən, bir-iki tank yaxud buldozer asma avadanlığı ilə təchiz edilmiş dartıcı tank, bir-iki tank körpüquranı, bir-iki ağır mexa-

nikləşdirilmiş körpü, yaxud izli mexanikləşdirilmiş körpü KMM, bir-iki avtomobil kranı, 100-200 UZ-3 (KZ-2) hissələri, 0,5-1 ton partlayıcı maddə, 15-25 metr körpü elementləri, 150-200 metr yol örtüyünün olması məqsədəuyğundur.

Tapşırıqların müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün HTD-yə onun fəaliyyətlərini düzgün təşkil etmək çox vacibdir. Bölmələr işləri dəqiqliklə görməli və yolların hazırlığını fasiləsiz aparmalıdır.

Adətən marşrutda işlər eyni vaxtda əngəlin, yaxud yolun iki-üç hissəsinin cəld ələ keçməsi ilə yerinə yetirilir. Bunun üçün HTD-də kəşfiyyat, maneələrdən təmizləmə, qeydetmə qrupları, kolonna yollarının salınması və yolların bərpa edilməsi üçün yol-körpü qrupları adlanan iki-üç qruplar yaradılır.

Cəld keçmə işlərinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, birinci qarşılaşan yol sahəsi əngəlinə cəlb edilməmiş (boş) qruplar, işlərin qurtarmasını gözləməirlər, əksinə, müvəqqəti keçilən yolu (yanından ötüb-keçmək və s.) istifadə edərək, irəli sonrakı əngəllərə (sahələrə) gedirlər; birinci əngəldə (sahədə) işlərini qurtaran qruplar, öz növbəsində, qonşu əngəldə (sahədə) digər qrupların işlərinin qurtarmasını gözləməirlər, əksinə, onların yanından ötüb-keçirlər (cəld keçirlər) və irəli sonrakı əngəllərə hərəkət edirlər.

Dağıntılardan, yaxud əngəllərdən müvəqqəti keçidlərin qurulması üçün tank körpüquranları, yaxud mexanikləşdirilmiş körpülərin hissələri istifadə edilir. Ensiz əngəllərdən keçidlərin böyük hissəsini, yolçəkənlərin buldozer asma avadanlığı ilə təchiz edilmiş tankların (dartıcıların), yaxud digər mühəndis maşınlarının köməyi ilə əngələ torpaq tökərək düzəldirlər. Belə keçidlər tez düzəldilir, nüvə və adi məhv etmə vasitələrinin təsirinə davamlılığı daha çox olur. Onların qurulmasına buldozer asma avadanlığı ilə təchiz edilmiş tankları cəlb etdikdə, ərazidə yüksək dərəcədə radiasiyanın aşağı dərəcəyə düşməsinə gözləməyərək işləri yerinə yetirmək olar. Bundan əlavə, bu HTD-də körpülərin hazır elementlərinin daşınmasının sayını azaldır və onun çevikliyini artırır.

Radioaktiv maddələrlə zəhərlənmiş ərazilərdə

yolların hazırlanmasını tezləşdirmək üçün helikopterlərin tətbiqi məqsədəuyğundur. Onların köməyi ilə bölmələri iş obyektlərinə cəld daşımaq, lazımi konstruksiya və materialları gətirmək və işləri yerinə yetirəndən sonra radioaktiv maddələrlə zəhərlənmiş ərazilərdən bölmələri cəld çıxarmaq olar. Nüvə partlayışları nəticəsində əmələ gələn, yanğınlarla əhatə olunan dağıntılar, qalaqları və rayonları adətən yandan ötüb-keçirlər. Dağıntılardan, qalaqlardan, aşağı yanğın rayonlarından keçidlərin açılması, körpülərin və dağıdılmış yol hissələrinin düzəldilməsi çox qüvvə, vasitə və vaxt tələb edir. Buna görə də, bu işlər o hallarda aparılır ki, yandankeçmə yolu hazırlamaq mümkün deyil, keçidlərin açılması və yolların bərpa edilməsi üçün çox olmayan qüvvə və vaxtdan çox yandan ötüb-keçən kolonna yolunun hazırlanması tələb edilir.

Əgər HTD-nin qüvvələri ilə yol vaxtında hazırlanmayıbsa, onda HTD-ni göndərən komandır, əlavə qüvvə və vasitələrin, asma avadanlıqlar ilə tanklar və dərəcələrlə təchiz olunmuş motoatıcı, tank və artilleriya bölmələrini cəlb edir. HTD-ni göndərən komandır, HTD-nin fəaliyyətlərini idarə etmək və ona tapşırıqları (xüsusən hərəkət istiqaməti dəyişəndə) vaxtında vermək üçün, onlarla daim dayanıqlı rabitə əlaqəsi saxlayır. HTD-nin komandiri ümumqoşun kəşfiyyat orqanlarının komandirləri ilə, onlardan düşmənin və marşrutun vəziyyəti haqqında ayrı-ayrı mühüm məlumatları alaraq əlaqə saxlayır. HTD-nin daxilində rabitə əlaqəsi siqnallarla, çevik vasitələrlə və arabir radio ilə həyata keçirilir.

NƏTİCƏ

Qoşunların yerdəyişməsi zamanı mühəndis təminatı tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi məsələləri məqalədə öz geniş təsvirini tapmış, yürüşün mühəndis təminatının təşkili, məqsədləri və həyata keçirilməsi qaydalarından bəhs olunmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru qoşunlarının döyüş fəaliyyətlərinin təminatı üzrə əsasnamə. 4-cü hissə

2. Lısuxin V. Ümumqoşun döyüşünün mühəndis təminatı (səh 78-95). Plyaskin 1972

3. Silahlı qüvvələrdə mühəndis təminatı üzrə təlimat

РЕЗЮМЕ ИНЖЕНЕРНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОЙСК В ПЕРЕДВИЖЕНИИ И. ГАДЖИЕВ

В этой статье рассмотрены вопросы инженерного обеспечения во время передвижения войск.

SUMMARY ENGINEERING SUPPORT OF TROOPS IN MOVEMENT I. HAJIYEV

In this essay have been wriyten informations about engineering support during the movement of troops.

KOMPÜTER DƏSTƏKLİ TƏLİMLƏR

Polkovnik-leytenant Akif AĞAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: qərargah, təlim, qərargah məşqləri, kompüter dəstəklİ təlimlər, xəritə, simulyasiya, komanda məntəqəsi.

Ключевые слова: штаб, учения, штабные тренировки, поддерживаемые компьютерами учения, карта, симуляция, командный пункт.

Keywords: headquarters, training, staffs training, computer-assisted, map, simulation, command post.

QƏRARGAH HAZIRLIĞI

Müasir şəraitdə ümumqoşun qərargahlarının döyüşdə həll etdikləri məsələlərin həcmi çoxalmış, döyüş sənədlərinin keyfiyyətinə, tamlığına və vaxtında hazırlanmasına verilən tələblər xeyli artmışdır. Vaxt amili birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Bunların hamısı komandirlərin hazırlıq səviyyəsinin artırılması, zabitlərin və ümumiyyətlə, qərargahların işlərində operativlik və uyğunluq olması tələblərini qarşıya qoyur.

Qərargah hazırlığı – onların döyüş fəaliyyətlərinin planlaşdırılmasına, istənilən vəziyyət şərtlərində qoşunların (*bölmələrin*) idarə olunmasına, həmçinin qarşılıqlı əlaqə və hərtərəfli təminat suallarının həll edilməsinə hazır olmalarını təmin etmək məqsədilə keçirilir.

Döyüşün uğurla aparılması ümumqoşun birlik, birləşmə, hissə və bölmələrin qərargahlarının qoşunların idarə edilməsi üzrə hazırlığından asılıdır.

Qərargahların hazırlığının **tapşırıqları** aşağıdakılardır:

- taktiki və əməliyyat məharəti sahəsində qərargah zabitlərinin biliklərinin təkmilləşdirilməsi;
- döyüşün planlaşdırılması və onun hərtərəfli təminatının təşkili üzrə möhkəm bacarıq və səriş-tələrin aşılması;
- qoşunların (*hissə və bölmələrin*) idarə edilməsi üzrə qərargahların hazırlığı;
- müharibələrin və təlimlərin təcrübələrinin

öyrənilməsi, mənimsənilməsi və qoşunların öyrədilməsi praktikasında tətbiq edilməsi;

- zabidlərə məşqlərin, məşğələ və təlimlərin təşkili və keçirilməsi metodikasının öyrədilməsi;
- döyüş və ictimai-siyasi hazırlığın planlaşdırılmasının və yerinə yetirilməsinə rəhbərlik edilməsinin, qoşun xidmətinin təşkilinin, şəxsi heyətin, silahın, döyüş və digər texnikanın uçotunun aparılmasının və bunlara nəzarət edilməsinin öyrədilməsi.

Qərargah hazırlığı aşağıdakılardan ibarətdir:

- qərargah zabitlərinin fərdi hazırlıqlarından;
- qərargahın şöbələrinin, bölmələrinin, xidmətlərinin və bütövlükdə idarəetmə orqanı kimi qərargahın hazırlığından.

Qərargah zabitlərinin fərdi hazırlıqları komandir hazırlığı məşğələlərində, toplanışlarda və müstəqil hazırlıq yolu ilə həyata keçirilir.

Qərargahların hazırlığı məqsədilə keçirilir:

- qərargah məşqləri;
- idarəetmə məntəqələrinin açılması üzrə məşqlər;
- komanda-qərargah təlimləri.

Qərargahların idarəetmə orqanı kimi hazırlığı taktiki təlimlərdə təkmilləşdirilir. Qərargah məşqləri qərargah zabitlərinin öz funksional vəzifələrinin və qarşılıqlı əvəzetmə ilə digər vəzifələrinin icrasının öyrədilməsi, həmçinin qərargahın şöbə, bölmə, xidmətlərinin və bütövlükdə idarəetmə orqanı kimi qərargahın hazırlığı üçün təyin edilir.

Qərargah məşqləri birgə və ya ayrılıqda olmaqla təşkil edilir. Birgə qərargah məşqləri komandirin və ya qərargah rəisinin rəhbərliyi altında idarənin (qərargahın) bütün heyəti ilə keçirilir. Cəlb olunan qərargahların sayına görə birgə qərargah məşqləri birpilləli, ikipilləli, bəzən isə üçpilləli də ola bilər. İkipilləli məşqlər əsasən birlik-birləşmə və birləşmə-tabor səviyyəsində, üçpilləli məşqlər isə birlik-birləşmə-tabor səviyyəsində keçirilir. Ayrı qərargah məşqləri idarənin şöbə, bölmə və xidmətləri ilə bilavasitə rəislərin rəhbərliyi altında keçirilir, bir tərəfli və birpilləli olur.

Birgə qərargah məşqlərinin davamiyyəti bir-iki sutka (raket və artilleriya qoşunları birləşmələri üçün – bir sutkayadək), digər qərargah məşqlərinin isə 4-8 saat ola bilər. Birgə qərargah məşqi, bir qayda olaraq, rəhbər vasitələrinin istifadəsi ilə ərazidə, ayrı məşqlər isə tədris siniflərində, idarəetmə məntəqələrində keçirilir. Məşqlərin keçirilməsi üçün həm ərazidə, həm də xəritədə imkan daxilində yeni rayonlar seçilməlidir və onlar tədrisin məqsədlərinə nail olmanı və tədris suallarının faydalı işlənməsini təmin etməlidir.

Birgə qərargah məşqinin keçirilməsi üçün işlənilib hazırlanılır:

- məşqin keçirilmə planı;
- taktiki tapşırıq;
- müdaxilələr;
- ilkin döyüş və döyüş sərəncamları.

Ayrı qərargah məşqi üçün zəruri hallarda taktiki tapşırıq hazırlanır. Birlik, birləşmə (hissə) qərargahları ilə qərargah məşqləri, bir qayda olaraq, komanda-qərargah və taktiki təlimlərdən əvvəl planlaşdırılır.

İdarəetmə məntəqələrinin açılması üzrə məşq briqada taktiki təlimlərindən əvvəl, həmçinin döyüşə hazırlıma həftəsində keçirilir.

Komanda-qərargah təlimləri (KQT) komandir və qərargahların, qoşun növü, şöbə, bölmə, xidmət rəislərinin və zabitlərinin biliklərinin artırılması, bacarıq və səriştələrinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə təşkil olunur. Komanda-qərargah təlimləri xəritə üzərində, ərazidə və kompüter dəstəyi ilə keçirilə bilər.

KQT – qərargahlarda keçirilən, daha az məsrəf, güc və vəsait tələb edən təlim növüdür. Bu təlimlərdə əməliyyat şəraiti və döyüş epizodları xəritə və ya kroki üzərində əks etdirilir, ərazi maketi üzərində döyüş epizodlarının oynanılması həyata keçirilir.

Xəritə üzərində KQT qərargahın müxtəlif əməliyyat şəraitində döyüş işi fəaliyyətlərini məşq etdirməyə, müxtəlif səviyyələrdəki qərargahlar arasında qarşılıqlı əlaqə suallarını işləməyə, qərargah zabitlərinin bilik və bacarıqlarını yoxlamağa imkan verir.

Bu cür KQT, qərargahın vahid bir komanda şəklində fəaliyyət göstərməsini məşq etdirmək üçün effektiv vasitələrdən biridir. Təlimlərin gedində idarəetmənin həyata keçirilməsi, qərargahın özündə və digər qərargahlarla məlumat mübadiləsi, şəraitin qiymətləndirilməsi və onlardan nəticələrin çıxarılması, qərar qəbul edilməsi üçün fəaliyyət tərzlərinin seçilməsi, təhlili və müqayisəsi, planların və əməliyyat əmrinin hazırlanması məsələləri praktiki olaraq işlənir.

Xəritə üzərində KQT keçirilməsinə qoşunlar cəlb edilmədiyi üçün (qərargahların fəaliyyətini təmin edən bölmələrdən başqa) bu təlimlərin bir neçə səviyyədə keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. Belə KQT-lər tabor və ondan yuxarı səviyyələrdə keçirilir.

Xəritə üzərində KQT digər təlim növlərinə nisbətən daha ucuz başa gəlir. Eyni zamanda mürəkkəb əməliyyat şəraiti və döyüş epizodlarını modelləşdirməyə, onların xəritə və ya maket üzərində oynanılmasını həyata keçirməyə, əməliyyat sığrayışları və ya əməliyyat fasiləsi tətbiq etməklə bu və ya digər sualın üzərində daha ətraflı dayanmağa, əhəmiyyətli olmayanların isə üzərindən adlamağa, müxtəlif səviyyələrdə olan qərargahların birgə fəaliyyətini məşq etdirməyə və qərargah prosedurlarını tam həcmdə işləməyə imkan verir.

Ərazidə KQT – miqyasına görə xəritə üzərində KQT ilə ərazi taktiki təlimi arasında yer alır. Ərazidə KQT-nin konkret miqyası mövcud şəxsi heyət, vaxt, güc və vasitələrlə müəyyənləşir və bütün səviyyədə olan komanda heyəti və qərargahlar tam tərkibdə çıxarılır, lakin ərazi taktiki təlimindən fərqli olaraq döyüş bölmələrinin, silah

və texnikanın, nəqliyyat vasitələrinin yalnız bir qismi təlimə cəlb edilir.

Ərazidə KQT ən aşağı komandanlıqdan başlayaraq bütün səviyyələrdə idarəetmə sisteminin real vaxt miqyasında birgə işini təmin edir, qoşunların döyüş sahəsində real idarə edilməsinə imkan verir. Eyni zamanda hərbi hissə komandirlərinin işində uyğunluğu və mütəşəkkilliyi, ərazidə döyüş fəaliyyətlərinin təşkilindəki vərdişlərini və müxtəlif döyüş növlərində döyüşü fasiləsiz idarə etməyi təkmilləşdirməyə xidmət edir, nəticədə KQT-nin tətbiqi maliyyə, güc və vasitələrin sərfi baxımından ərazi taktiki təlimlərindən nisbətən daha ucuz başa gəlir. Buna baxmayaraq komanda heyəti və qərargahın öyrədilməsi üçün onların səmərəsi eyni qiymətləndirilir.

Ərazidə KQT həm də ərazi taktiki təlimi üçün ehtiyat variant kimi – yəni hər hansı səbəbdən (hava şəraiti, ətraf mühitə dəyəcək ziyan və s.) ərazi taktiki təliminin keçirilməsi mümkün olmadıqda keçirilə bilər.

Təlimin gedişində məlumatların toplanılması, rabitə əlaqəsinin saxlanması, kəşfiyyat məlumatlarının toplanılması, planların və əmrlərin qoşunlara çatdırılması həqiqi döyüş səhnəsi fonunda və real vaxt miqyasında praktiki həyata keçirilir.

Bütün başqa əməliyyatın döyüş və maddi-texniki təminat məsələləri də praktiki icra edilir.

KOMPÜTER DƏSTƏKLİ TƏLİM

Kompüter dəstəkli təlim – bir modelin köməyi ilə planlaşdırılan döyüş fəaliyyətlərini və ardıcılıqları özündə birləşdirən, təlimə cəlb olunan şəxsi heyətə real döyüş şəraitini əks etdirən bir vasitədir.

Məqsədi silahlı qüvvələrdə keçirilən təlimlərdə şəxsi heyətin bilik və bacarıqlarının artırılması, ərazi baxımından qərarların qəbulu və təhlili, itkilərin düzgün qiymətləndirilməsi məqsədilə qəbul olunmuş qərarların silahlı qüvvələrdə tətbiq edilən və mövcud olan simulyasiya sistemlərində modelləşdirilərək oynanılmasından ibarətdir.

Kompüter dəstəkli təliminin vəzifələri:

– bütün kateqoriyalı qərargah zabidlərinin,

həmçinin briqada, tabor, bölük və taqım komandirlərinin döyüşün hazırlığı və aparılması üzrə bacarıqlarını təkmilləşdirmək;

– simulyasiya proqramlarından düzgün istifadə qaydalarını aidiyyəti üzrə bütün zabidlərə öyrətmək və məşq etdirmək;

– mövcud qüvvə və resurslardan praktiki istifadə etmədən (hərəkətlərin simulyasiya olunması ilə) məşqlər keçirmək;

– bütün kateqoriyalı qərargah zabidlərinin, həmçinin briqada, tabor, bölük və taqım komandirlərinin döyüşü idarəetmə üzrə bilik və bacarıqlarını yoxlamaq.

Kompüter dəstəkli təlimlərin keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Müdafiə nazirinin müvafiq əmrinə əsasən, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində Hərb Oyunları Mərkəzi yaradılmışdır. Hərb Oyunları Mərkəzində silahlı qüvvələrin zabit, kursant və dinləyici heyətinin döyüş əməliyyatı zamanı bölmələrlə fasiləsiz, inamla və qətiyyətlə idarəetmə üzrə bilik və bacarıqlarını təkmilləşdirmək məqsədilə **JCATS** (Joint Conflict And Tactical Simulation) proqram təminatı istifadə edilir.

JCATS proqram təminatından taktiki səviyyədə (*birləşmə, hissə və bölmə*) qərarların (şəraitlərin) kompüterdə modelləşdirilməsində istifadə olunur. Qeyd olunan proqram təminatının bazasında silahlı qüvvələrdə istifadə olunan bütün silah və texnikanın taktiki-texniki xüsusiyyətləri toplanılmışdır.

JCATS proqramının imkanları:

– **JCATS** proqramı bütün qoşun növləri üzrə birgə və ya ayrılıqda təlimlərin keçirilməsinə imkan versə də, əsas diqqət quru qoşunların və artilneriya bölmələrinin döyüş fəaliyyətlərinə yönəldilir;

– briqada və aşağı səviyyədə olan komandir heyətinin bilik və bacarıqlarının artırılmasını və döyüşün düzgün planlaşdırılmasını təmin edir;

– quru qoşunların döyüş növləri (hücum, müdafiə, yürüş və geri çəkilmə) ilə yanaşı yaşayış məntəqələrində döyüş, sülhü dəstəkləmə, dənizə desantçıxarma və çaylardan keçmə kimi müstərək hərəkət əhatəsində icra edilən döyüş təlimlərinin keçirilməsi imkanına malikdir;

– havadan dəstək və dəniz fəaliyyətlərini modelləşdirmək mümkündür;

– proqramda Azərbaycan ərazilərinin rəqəmli məlumatları əsasında hazırlanmış (yollar, çaylar, açıq dənizdəki dərinliklər və bitki örtüyü) xəritələrdən istifadə edilir;

– gecə və digər məhdudgörmə şəraitində döyüşü modelləşdirmək mümkündür;

– atəşlə təzyiq altına almaq (alınmaq), yorulma, sağlamlıq vəziyyəti, məhvetmə və müxtəlif dərəcələrdə döyüş qabiliyyətini itirmə, dost bölmələrin atəşindən öz bölmələrimizə zərər yetirmə kimi vəziyyəti modelləşdirmək;

– bir ssenaridə 10 fərqli tərəf (öz qüvvələrimiz, düşmən qüvvələrilə yanaşı neytral, beynəlxalq sülhə dəstək qüvvələri, qeyri-hökumət təşkilatları, yerli əhali və s.) modelləşdirilə bilər;

– müxtəlif ştat strukturunda bölmələrin yaradılması;

– relyefə uyğun bölmələrin, texnikanın və ya tək əsgərin müşahidə zonasının istənilən an göstərməsi;

– düşməni dörd fərqli görmə və müəyyən etmə (müəyyənləşdirmə, sinifləndirmə, aydınlaşdırma və tanıma) imkanı;

– müxtəlif radar sistemlərinin modelləşdirilməsi;

– istənilən ərazidə mühəndis maneələrinin (təhlükəsizlik həyəcan signalı, məftil çəpər həyəcan signalı və sensorlar kimi müxtəlif həyəcanlar) modelləşdirilməsi;

– müşahidə olunan düşməyə atəşin avtomatik və ya operator tərəfindən icra edilməsi;

– xəritə üzərində, binaların (qurğuların) daxilində və ətrafında hərəkətmənin, döyüşün üçölçülü simulyasiyası və digər sistemlərin, maneələrin (dumanın) müşahidə məsafəsinə təsirinin modelləşdirilməsi;

– yanacaq və döyüş sursatı sərfinin modelləşdirilməsi;

– sığınacaq və maskalanmanın modelləşdirilməsi;

– şəxsi heyətin və avadanlıqların maşınlarla, gəmilərə, təyyarələrə, helikopterlərə mindirilməsi və endirilməsi;

– maneələrin təmizlənməsi və onlardan keçidlərin açılması;

– dənizdən desantçıxarma və sualtı döyüşün modelləşdirilməsi;

– əlverişsiz hava şəraitinin modelləşdirilməsi;

– mina sahələrinin qurulması;

– çoxmərtəbəli binaların, onların qapı-pəncərələrinin və divarlarının modelləşdirilməsi;

– oyun zamanı bölmələrin əlavə olunması, tərəflərin və ya ssenarinin dəyişdirilməsi;

– radiasiya, kimyəvi, bioloji fəaliyyətlərin modelləşdirilməsi;

– istifadəçi tərəfindən müəyyən olunan təbii və süni işıqlandırma;

– antiterror əməliyyatı və girovların azad edilməsi;

– qəbul edilmiş qərarların düzgünlüyünün yoxlanılması (kompüterdə modelləşdirərək avtomatik oynanılması);

– fəaliyyətin sonunda təhlil zamanı təlimin təkrarının və təlim zamanı baş vermiş hadisələrin reportlarının (cədvəllərin) nümayişi;

– təbii fəlakətlərə hazırlığı, strateji əhəmiyyətli obyektlərdə (məsələn, neft boru kəmərinin) və ya beynəlxalq tədbirlərdə mühafizənin modelləşdirilərək oynanılması.

KOMPÜTER DƏSTƏKLI TƏLİMİN HAZIRLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ

Kompüter dəstəkli təlimin səmərəli keçirilməsi üçün təlimə 45 gün qalmış planlama konfransı keçirilir, konfrans Hərb Oyunları Mərkəzində keçirilir. Kompüter dəstəkli təlimlərin hazırlıq mərhələsində, təlimə cəlb olunan hissənin (bölmənin) yuxarı qərargahı və hissənin (bölmənin) qərargahı ilə iki planlama konfransı keçirilir. Planlama konfransına qərargah rəisi, əməliyyat və kəşfiyyat bölmə rəisləri, mühəndis xidməti rəisinin cəlb olunması tövsiyə edilir.

Planlama konfransında müzakirə olunan məsələlər:

– icra ediləcək təlimlərin səmərəliliyini artırmaq və şəxsi heyətin idarə üsulu və qərarvermə məsələsində praktiki olaraq bacarıqlarını artırmaq

məqsədilə, təlimə cəlb olunan hissənin (bölmənin) təlimə qatılacaq heyətinin tərkibi;

– təlimə cəlb olunan hissənin (bölmənin) döyüş tapşırığı;

– güc və vasitələrin müəyyən edilməsi;

– təlim ərazisinin seçilməsi;

– işçi stansiyaların bölüşdürülməsi;

– təlimin ssenarisinə uyğun olaraq düşmənin vəziyyətinin müəyyən olunması və qarşı qüvvələrin yaradılması;

– qarşı qüvvələrin ştat quruluşu, istifadə etdiyi texnikanın, silahların, rabitə və digər vasitələrin taktiki-texniki xüsusiyyətləri;

– qarşı qüvvələrin ssenarisi və əməliyyatın oynanılmasının planı;

– təlimə cəlb olunan hissənin və onu himayə edən bölmələrin ştat quruluşu, istifadə etdiyi texnikanın, silahların, rabitə və digər vasitələrin taktiki-texniki xüsusiyyətləri.

Kompüter dəstəklə təlimin planı təlimə 30 gün qalmış, müvafiq rəislər tərəfindən razılaşdırılır və yuxarı komandanlıq tərəfindən təsdiqlənir.

Kompüter dəstəklə təlimin planında göstərməlidir: təlimin mövzusu; təlimin məqsədi; cəlb olunan tərkib (bölmələr); motoehtiyatın sərfi; təlimin keçirilmə yeri; təlimin mərhələləri və sualları; döyüş fəaliyyətlərinin ümumi xarakteri; təlimin göstəriciləri (taktiki göstəricilər, vaxt göstəriciləri, mümkün olan güc və vasitələrin nisbəti); rəhbərlik və vasitəçilərin tərkibi; təlimin keçirilmə təqvimini; ilkin rayonun tutulması və daimi yerləşmə məntəqələrinə qayıtma qaydası; təlimin keçirilmə yeri və tarixi.

Məlumat bazasının hazırlanması üçün təlimə 20 gün qalmış oynanılan düşmən və öz bölmələrimizin ştat strukturunu, silahlanmada olan silah və texnikanın siyahısını və təlimə, operator kurslarına cəlb olunan şəxsi heyətin siyahısı Hərb Oyunları Mərkəzinə göndərilir. Təlimə 7 gün qalmış bölük (taqım) komandirləri ilə Hərb Oyunları Mərkəzində JCATS operator kursları təşkil olunur və keçirilir. Təşkil olunan kursun sonunda əvvəlki təlimlərin təcrübələri əsasında kiçik təlim keçirilir, eyni zamanda ümumi şəbəkənin və sistemin testi aparılır.

Təlimin birinci və ikinci günü ərzində bütün tədbirlər adi qaydada icra olunur. “Tapşırığın alınması və aydınlaşdırılması”, “vəziyyətin qiymətləndirilməsi” və “qərarın qəbul edilməsi” yuxarı qərargah tərəfindən birləşmənin ərazisində bölmələri cəlb etməklə keçirilir.

Təlimin üçüncü günü:

– təlim iştirakçılarının JCATS sisteminin xüsusiyyətləri, imkan və qabiliyyətləri barədə brifinq verilir;

– əvvəl keçirilən təlimlərdə JCATS sisteminin imkanlarından düzgün istifadə edilməməsi səbəbindən aşkar olunan nöqsan və çatışmazlıqlar açıqlanır, nümunəvi simulyasiya dəstəklə komanda-qərargah təliminin təkrarı nümayiş etdirilir;

– təlim iştirakçılarının işləyəcəyi yerlər göstərilir;

– brifinqlər başa çatdıqdan sonra təlim rəhbərliyi təlimə nəzarət mərkəzində, təlim cəlb olunan briqadanın idarə heyəti briqadanın qərargah otağında, taborlar idarəetmə məntəqələri otağında, iştirakçı heyət isə əsas oyun zalında işçi stansiyalarında öz yerlərində yerləşirlər;

– təlimin əsas oyun zalında iştirakçı heyətə və operatorlara JCATS sisteminin xüsusiyyətlərini öyrətmək və məşq etdirmək, onların rahat çalışmasını təmin etmək məqsədilə işçi stansiyalarında simulyasiya texniki dəstək qrupunun rəhbərliyi altında bir ssenari üzərində oyun keçirilir və bunun əsasında operator və iştirakçılar bir-biri ilə çalışaraq sistem ilə tanış olurlar;

Təlimin dördüncü günü:

– bölmələrə döyüş əmri və döyüş sərəncamı çatdırılır;

– planlaşdırma fəaliyyətlərinə paralel olaraq təlim rəhbərinin qarşı qüvvələr üzrə köməkçisi kompüterdə düşmənin son vəziyyəti haqqında dəyişikliklər edir;

– qəbul edilmiş qərar kompüterə yüklənir;

– simulyasiya üzrə planlaşdırma fəaliyyətləri başa çatdıqda təlimə hazırlıq barəsində aidiyyəti üzrə məruzə edilir;

– təlim rəhbəri tərəfindən təlimə nəzarət məntəqəsindən kompüter vasitəsilə birləşmənin planlaşdırma fəaliyyəti yoxlanılır, aşkar olunan çatışmazlıq-

lar aradan qaldırılır və simulyasiya (oyunun dinamikasi) vəziyyətində iki gün davam edəcək planlanan hərəkətin icrasına başlanılır:

– simulyasiyanın gedişi zamanı ehtiyac olduqda təlim rəhbəri simulyasiyanı dayandıraraq qısa müddətdə qeyri-formal təhlil keçirir, nöqsanlar bölmə komandirlərinə ümumi ekranda göstərilir.

İştirakçı heyət əsas oyun zalında aşağıdakı fəaliyyətləri icra edir:

– bölmələrin cəmləşmə rayonundan hücum çıxış həddinə irəliləməsini;

– hücum çıxış həddində döyüş düzülüşünü alaraq hücuməçmə həddinə irəliləməsini;

– təmas xəttində sərhəd birlikləri mövcuddursa və birliklərin üzərindən aşma hərəkəti icra ediləcəksə, birliklərin üzərindən aşmanın koordinasiyasını;

– təqım, bölük və tabor dayaq məntəqələrinin ələ keçirilməsini, briqada tapşırığının yerinə yetirilməsi.

Təlimin beşinci günü kompüter dəstəklili təlimin təkrarı nümayiş etdirilir və ümumi təhlili aparılır. Aparılmış təhlil yazılı formada yuxarı komandanlığa göndərilir.

NƏTİCƏ

Məqalədə qərargahların və zabidlərin hazırlığında **JCATS** (Joint Conflict And Tactical Simulation) proqram təminatından istifadə etməklə kompüter dəstəklili təlimin hazırlığı və keçirilməsi zamanı rəhbərliyin işi araşdırılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru qoşunları taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. II hissə

2. Ərazidə ikitərəfli – ikidərəcəli briqada komanda-qərargah təliminin hazırlanması və keçirilməsi. Metodiki dərs vəsaiti. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi. Bakı, 2001

3. Quru Qoşunlarının Döyüş Hazırlığının təşkili üzrə Təlimat. Bakı, Hərbi Nəşriyyat, 2016

4. Kompüter dəstəklili təlimlərin planlaşdırılma-

sında “Komanda-qərargah təlimlərinin və qərargah məşqlərinin keçirilməsi təlimatı”

РЕЗЮМЕ ПРОВЕДЕНИЕ УЧЕНИЙ С ПРИМЕНЕНИЕМ КОМПЬЮТЕРОВ А. АГАЕВ

В статье было рассмотрено работа руководства при подготовке и проведении учений с применением компьютеров в процессе подготовки штабов и офицеров, с использованием программного обеспечения JCATS (*Joint Conflict And Tactical Simulation*).

SUMMARY TEACHING WITH THE COMPUTER OF SUPPORT A. AGAYEV

The work of directory during trainings and the conduct of exercises with the use of computers in the preparation of staff and officers was reviewed by using the software JCATS (*Joint Conflict and Tactical Simulation*) in the article.

KOMANDA-QƏRARGAH MƏŞQİNİN HAZIRLANMASI VƏ BU SAHƏDƏ RƏHBƏRLİYİN İŞİ

Mayor Samir MƏMMƏDOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: məşq, qərargah, komanda-qərargah məşqi.

Ключевые слова: тренировка, штаб, командно-штабное тренировки.

Keywords: training, headquarters, headquarters-coaching team.

KOMANDA-QƏRARGAH MƏŞQİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

Hərbi hissə komandirləri və qərargahlarının çöl vərdişlərinin artırılmasının əsas formalarından biri ərazidə komanda-qərargah məşqidir (KQM). KQM qərargah zabitlərini praktiki olaraq vəzifə borclarını icra etmə və qarşılıqlı əvəzəlmə üzrə öyrətməklə, eləcə də qərargahın və xidmətlərin vahid idarəetmə orqanı kimi uzlaşması məqsədilə keçirilir.

KQM-in mahiyyətinə, öyrənənlərin taktiki vəziyyəti fonunda döyüşün planlaşdırılması və yaxud döyüşün gedişində vəzifə borclarına müvafiq olaraq bölmələrin (hissələrin) idarə edilməsi üzrə müəyyən işin yerinə yetirilməsi daxildir. KQM birgə və ya ayrı icra oluna bilər. Birgə qərargah məşqləri idarə heyəti ilə komandirin, yaxud qərargah rəisinin rəhbərliyi altında keçirilir və rəhbərə kömək üçün qərargahdan bir-iki zabit ayrılır. Adətən KQM-ə cəlb olunmuş qərargah, dərəcə-sindən asılı olaraq, birtərəfli olmaqla bir, iki, üçpilləli olur.

Birpilləli məşqlər idarə heyəti ilə (hissə ilə) tabelikdəki qərargahlar iştirak etmədən keçirilir, ikipilləli məşqlər korpus-briqada və briqada-tabor səviyyəsində, üçpilləli məşqlər isə korpus-briqada-tabor səviyyəsində keçirilir. İkipilləli qərargah

məşqlərinə cəlb olunmuş tabelikdəki hissələrin (bölmələrin) komandirləri (qərargah rəisləri) məşq rəhbərinin köməkçiləri təyin olunur və öz qərargahlarının öyrədilməsinə rəhbərlik edirlər. Birgə məşqlərin davamiyyəti bir-iki gün olur.

Mövzunun tərkibindən, tədrisin məqsədlərindən asılı olaraq birgə məşqlər, ərazidə idarəetmə məntəqələrinin (İM) praktiki açılması ilə, rabitə vasitələri üzərində və ya xəritə üzərində siniflərdə keçirilir. Zabidlərə birgə məşqin gedişində, ərazidə İM-ni tez açmağı, düzgün yerləşdirməyi, vaxtında yerdəyişmə etməyi öyrətmək məqsədilə taktiki-sıra məşğələləri keçirilə bilər.

Qərargahların ehtiyaclarını ödəmək üçün kəşfiyyət aparmaq, idarəetmə məntəqələri düzəltmək, onların fəaliyyətlərini təmin etmək və başqa tapşırıqları yerinə yetirməkdən ötrü təminat bölmələrinin lazımı qədər şəxsi heyəti və texnikası cəlb olunur. Bu bölmələrin şəxsi heyəti ilə döyüş hazırlığı proqramına və keçirilən məşqlərin tematik niyyətlərinin tələblərinə uyğun məşğələlər keçirilir.

Ayrıca keçirilən qərargah məşqləri birləşmənin, birliyin idarə heyətinin şöbələri (xidmətləri) ilə bilavasitə rəislərinin rəhbərliyi altında keçirilir və bir qayda olaraq, birpilləli və birtərəfli olurlar. Bu məşqlər, zabidlər tərəfindən özlərinin və qarşılıqlı əvəzəlmə üzrə digər vəzifəli şəxslərin vəzifə borclarının mənimsənilməsi, şöbə və bölmə (xidmətlər) tərkibində qoşunların idarə edilməsinin, təminatının, xüsusi ilə əməliyyat-taktiki hesablamaların hazırlanılması və döyüş sənədlərinin tərtibatı üzrə vərdişlərinin təkmilləşdirilməsi üçündür.

Ayrıca keçirilən məşqlər adətən xəritə üzərində, siniflərdə keçirilir. Qoşunların döyüşün gedişində idarə edilməsi ilə bağlı ayrı mövzular əra-

zidə, rabitə vasitələrinin istifadəsi ilə keçirilə bilər. Bu zaman zabidlər eyni döyüş sənədlərini hazırlaya, öz ştat təyinatına uyğun eyni və ya müxtəlif sualları işləyə bilərlər. Ayrıca keçirilən məşqlər birlik və birləşmələrdə şöbə, bölmə (xidmət) rəislərinin, hərbi hissələrdə isə qərargah rəislərinin rəhbərliyi altında keçirilir. Ayrıca keçirilən məşqlərin davamiyyəti 3-4 saat və daha artıq ola bilər.

Qərargahların hazırlığı prosesində birgə və ayrıca keçirilən qərargah məşqləri arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqə olmalıdır. Müəyyən mövzunun öyrənilməsi zamanı hər iki məşq üsulu tətbiq edilə bilər. Bu zaman müəyyən suallar ayrıca keçirilən, digər suallar isə birgə keçirilən məşqdə işlənir. Zəif hazırlıq, qərargahın tam uzlaşmaması və yaxud yeni iş metodu və idarəetmə vasitələri öyrənilən zaman əvvəlcə ayrıca keçirilən qərargah məşqləri, sonra isə birgə qərargah məşqləri keçirilir.

Digər hallarda isə qərargah zabidlərinin qarşıdakı məşqdə hazırlığı birgə məşqlə başlaya bilər, sonra isə aşkar edilmiş çatışmazlıqlar ayrıca keçirilən, qərargah məşqlərində aradan qaldırılır. Mövzunun kompleks şəkildə öyrənilməsi zamanı qərargah məşqinin hər iki növü də tətbiq oluna bilər.

Hərbi hissə və bölmələrin idarəetmə məntəqələri bir-birindən və tərəflərin təmas xətlərindən maskalanma, qorunma və müdafiənin tələblərinə riayət etməklə döyüş nizamnamələrinin və təlimatlarının müəyyən etdiyi məsafədə təşkil olunur. Onların yerdəyişməsi baş vermir real vəziyyətə və komandirin qərarına uyğun həyata keçirilir.

KQM-in təhlili onun keçirildiyi rayonda və ya öyrədilən qərargahların daimi yerləşdiyi (dislokasiya yeri) məntəqədə keçirilə bilər. KQM-də iştirak edən zabidlərin cəlb olunduqları ümumi təhlildən əlavə xüsusi təhlillər də keçirilə bilər. Ümumi təhlili məşq rəhbəri, xüsusi təhlilləri isə qoşun növləri və xidmət rəisləri keçirirlər.

KOMANDA-QƏRARGAH MƏŞQİNİN HAZIRLANMASI

Qərargah məşqlərinin mövzusunun döyüş tapşırığına uyğun birlik və birləşmə (hissə) komandiri

təyin edir. Qərargah məşqlərinin hazırlığına aşağıdakılar daxildir:

- başlanğıc göstəricilərin müəyyən edilməsi və aydınlaşdırılması;
- qərargah məşqləri üçün zəruri sənədlərin hazırlanması;
- məşqi keçirən komandirlərin (rəislərin), onların köməkçilərinin və öyrənənlərin hazırlığı;
- qərargah məşqləri keçirilən yerlərin və onun tədrisinin maddi təminat vasitələrinin hazırlanması.

Qərargah məşqlərinin təşkili üçün başlanğıc göstəricilər aşağıdakılardır:

- mövzu;
- tədrisin məqsədləri;
- tədris sualları;
- öyrənənlərin tərkibi;
- vaxt və məşqin davam etmə müddəti;
- keçirilmə yeri;
- düşmən qoşunlarının mənsubiyyəti.

Ərazidə keçirilən qərargah məşqlərinə, hazırlıq üçün başlanğıc göstəricilərinə xidmətgöstərmə və təminat üçün cəlb olunan bölmələrin tərkibi və motoehtiyatın sərfi daxildir.

Qərargah məşqinin rəhbəri başlanğıc göstəricilərlə mövzunu aydınlaşdırmağa başlayır. Sonra isə birgə məşqdə birləşmənin öyrənən idarə heyəti üçün öyrənənlərin kateqoriyasına görə, ayrıca keçirilən məşqdə isə şöbələr (xidmətlər) üçün tam olaraq, zabidlərə tədris məqsədi müəyyən edilir.

Zəif hazırlıqlı zabidlər üçün tədris məqsədində, döyüş sənədlərini hazırlama və yaxud digər vəzifələrin icrasında ilkin təcrübə və vərdiş aşılama nəzərdə tutula bilər.

Qərargah işlərində praktiki təcrübəsi olan zabidlər üçün tədrisin məqsədi daha mürəkkəb şəraitdə və qısa zamanda vəzifə borclarını icra edərək, onların bacarıqlarını və səriştələrini digər vəzifəli şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə və yaxud onları qarşılıqlı əvəz etmə zamanı təkmilləşdirmək üçün nəzərdə tutulur.

Qərargah məşqinin məqsədi birləşmənin idarə heyətinin zabidlərinin uzlaşmasını və hazırlıq səviyyəsini yoxlamaqdır. Ərazidə keçirilən birgə qərargah məşqinin əsas tədris məqsədi, birləşmənin idarə heyətinin uzlaşmasının və səhrada fəaliyyət və

dişinin təkmilləşdirilməsidir. Tədris sualları mövzunu konkretləşdirir və ya hər bir öyrənən kateqoriya üçün birgə məşqdə qərargah (şöbə), xidmət, arxa cəbhə və qoşun növü rəisləri üçün, digər məşqdə isə hər bir zabit üçün işin həcmi müəyyən edir.

“Briqada qərargahının düşmənlə bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum hazırlanması və hücumun gedişində bölmələrin idarə edilməsi üzrə işi” mövzusunda birgə qərargah məşqində aşağıdakı tədris sualları icra edilə bilər:

- qərarın qəbulu üçün zəruri hesablamaların, təkliflərin hazırlanması və onların komandirə məruzə edilməsi;

- qərarların və digər döyüş sənədlərinin tərtib olunması;

- döyüşün gedişində vəziyyət göstəricilərinin ümumiləşdirilməsi və təhlili, texniki vasitələr ilə bölmələrə sərəncamların çatdırılması, idarəetmə məntəqələrinin yerdəyişməsi;

- idarəetmənin bir məntəqədən digər məntəqəyə ötürülməsi.

Bu mövzunun məqsədyönlü olması üçün keçirilən qərargah məşqi mərhələlər üzrə planlaşdırıla bilər. Hər bir mərhələ qarşılıqlı əlaqəli tədris suallarını və döyüş fəaliyyətinin müəyyən dövrlərində qərargahın işini əhatə etməlidir.

Ayrılıqda keçilən qərargah məşqinə, adətən, iki və üçdən çox olmayaraq tədris sualları daxil edilir. Misal olaraq, “Dərinlikdən hərəkətlə hücumda ordu korpusu (briqada) komandirinin qərar qəbul etməsi üçün hesablamaların və göstəricilərin hazırlanması üzrə əməliyyat şöbəsinin işi” mövzusunda tədris sualı ola bilər: hücumkeçmə xəttinə hissələrin hərəkət müddətinin hesablanması; öz qoşunlarımızın qiymətləndirilməsindən çıxan nəticələrin hazırlanması.

Ayrılıqda keçirilən məşqlər, şöbənin (xidmətin) zabitləri üçün bir tədris sualının icrası ilə məhdudlaşdırıla bilər. Misal olaraq, “Hücum üzrə döyüş əmrinin hazırlanması”, “Əməliyyat məlumatlarının hazırlanması”-ni göstərə bilərik.

Qərargah məşqinə cəlb olunanların tərkibi məşqin növündən asılıdır. Briqadanın birgə keçirilən qərargah məşqinə briqadanın qərargahı, briqada komandirinin müavinləri, xidmət və qoşun

növü rəisləri cəlb olunur. Onların işini təmin etmək üçün zəruri rabitə vasitələri və xidmət göstərən şəxsi heyət çıxarılır.

Briqadada ayrılıqda keçirilən qərargah məşqinə briqadanın qərargah rəisinin tabeliyində olan zabitlər və yaxud briqada komandirinin maddi-texniki təminat üzrə müavininin tabeliyində olan zabitlər cəlb oluna bilər.

Ərazidə və xəritədə hər bir məşq üçün yeni rayon seçilir. O, tədris məqsədinə nail olmanı və tədris suallarının tam icra edilməsini təmin etməlidir.

Birgə keçirilən qərargah məşqini icra etmək üçün adətən aşağıdakı sənədlər hazırlanır:

- məşqin keçirilmə planı;

- taktiki tapşırıq;

- ilkin döyüş və döyüş sərəncamları;

- iki və üç pilləli məşqlər üçün komandirlərin (rəislərin) köməkçilərinin fərdi iş planları;

- təşkilati göstərişlər.

Ayrıca keçirilən qərargah məşqinə xəritədə bir plan, zərurət olduqda isə taktiki tapşırıq hazırlanır. Qərargah məşqinin planı xəritə üzərində hazırlanır. Planda göstərilir:

- mövzu, tədrisin məqsədi və keçirilmə vaxtı; tədris sualları və onların icrasına ayrılmış vaxt; öyrənənlərin tərkibi, motoehtiyatın sərfi;

- taktiki niyyət: məşqin əvvəlində olan tərəflərin qoşun qruplaşmaları və vəziyyətləri, yəni başlanğıc vəziyyət; hər bir tərəfin qoşunlarının döyüş tapşırığı və onların komandirlərinin niyyəti; öyrənən qərargahların birləşmə (hissə) komandirlərinin əvəzinə döyüş tapşırıqları və qərarlar, qoşunların tapşırıqları; tədris suallarının icrası üçün məşqin gedişində yaradılacaq vəziyyət;

- məşqin rəhbəri tərəfindən keçirilən tədbirlər: qərargahın məşq rayonuna çıxarılması qaydası; əməliyyat vaxtının elan edilməsi; taktiki tapşırığın çatdırılması (vəziyyətin çatdırılması); məşqin gedişində öyrənənlər üçün işin həcmi təyin edilməsi; zabitlərin məruzələrinin dinlənilməsi; zabitlərin, şöbələrin (bölmə və xidmətlərin), bütövlükdə qərargahın işinə nəzarət; radiomaneələrin yaradılması; öyrənənlərə müdaxilələrin və komandirlərin qərarlarının çatdırılması (əgər zəruridirsə); hazırlanmış sənədlərin yoxlanılması; məşqin təhlilinin aparılması.

Bundan əlavə, planda məşqin əsas göstəriciləri, zəruri əməliyyat-taktiki normativlər və arayış xarakterli məlumatlar da göstərilə bilər.

Başlanğıc vəziyyətdə döyüş əməliyyatının xarakterini, tərəflərin döyüş tərkibinin öyrənmə qərargahlardan bir-iki pillə yuxarı göstərilməsi, radiasiya və kimyəvi vəziyyətin, müxtəlif zərərvermə vasitələri ilə tərəflərin qarşılıqlı təsirlərinin əks etdirilməsi məqsədəuyğundur.

Yuxarı qoşun birləşmələrinin qruplaşmaları və vəziyyətlərinin göstəriciləri, komandirlərin qərarları o həcmdə əks etdirilir ki, mövzunun ibrətamiz icra edilməsi və məşqin tədris məqsədinə nail olunması təmin edilsin.

Planın qrafiki hissəsində lazım gəldikdə, öyrənmə zabitlərin işi üçün tələb olunan vəziyyətin digər göstəriciləri də əks etdirilir. Məşqin gedişində növbəti tədris suallarının icrası zamanı, öyrənmə zabitlərin işi üçün zəruri hesab olunan qoşunların vəziyyətini və komandirlərin qərarlarını çatdırmaq məqsədəuyğundur. Əgər tədris suallarının icrası zamanı öz xarakterinə görə müxtəlif vəziyyətlər tələb olunursa, o zaman qoşun növlərinin vəziyyəti və onların komandirlərinin qərarları göstərilir.

Adətən qərargah məşqinin icra edilməsi planının hazırlanması ümumi şəkildə hazırlanan qərargah məşqinin məqsədinin əsasını təşkil edir. Planda göstərilən məsələlər məşqin məqsədində də əksini tapır. Bundan sonra ərazidə keçirilən qərargah məşqinə hazırlıq zamanı ərazinin vizual kəşfiyyatı keçirilir.

Birgə qərargah məşqinin icra olunma planı qərargah rəisi tərəfindən (əgər o, məşqi keçirirsə) imzalanır və birləşmə (hissə) komandiri tərəfindən təsdiq olunur. Ayrı qərargah məşqinin icra olunma planı onu icra edən vəzifəli şəxslər tərəfindən imzalanır və onların rəisləri tərəfindən təsdiq olunur.

Taktiki tapşırıq xəritəyə (sxemə), başlanğıc vəziyyətə əlavə olaraq mətn və ya xəritədə izahlı yazı formasında hazırlana bilər. Tapşırığın hansı formada hazırlanmasından asılı olmayaraq onda ümumi və ayrı vəziyyət, arayış xarakterli məlumatlar və öyrənmələrə zəruri olan göstərişlər əks etdirilir.

Qərargah məşqinin rəhbərinin, onun köməkçilərinin hazırlanması, məşqin icra edilmə planının

və metodikasının nəzəri müddəalarının sərbəst öyrənilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bundan əlavə, məşq rəhbəri öz köməkçiləri ilə sinifdə və ya ərazidə məşğələ keçirə bilər.

Öyrənmələr qərargah məşqinə hazırlaşan zaman döyüş təlimnamələrində, təlimatlarda və müvafiq ədəbiyyatlarda göstərilmiş tələblərə müvafiq olaraq, mövzunu və tədris suallarını, nəzəri müddəaları mənimsəməli və öyrənməli, bəzən isə onlar müəyyən praktiki işləri də icra etməlidirlər.

MƏŞQ RƏHBƏRİNİN İŞİ

Məşq rəhbəri şəxsən və yaxud köməkçiləri vasitəsilə ancaq hazırlığın gedişini yoxlayır, qərargahın zabitlərinə zəruri köməklik göstərir. Ərazidə icra edilən qərargah məşqlərinin gedişində komanda-qərargah və nəqliyyat maşınlarının, rabitə bölmələrinin və komendant xidmətinin hazırlığı təşkil olunur və həyata keçirilir.

Məşq keçirilən rayon adətən xüsusi hazırlıq tələb etmir. Zərurət tələb edir ki, məşq rəhbəri ərazinin vizual kəşfiyyatını keçirsin və idarəetmə məntəqələrinin açılmasını və mümkün hərəkət yollarını müəyyən etsin, meşə massivinin, əkin sahəsinin və mühafizəsi tələb olunan digər obyektlərin sərhədlərini təyin etsin.

Məşqin keçirilmə yerinin hazırlanması, əgər o, xəritədə keçirilirsə, öyrənmələrin yerləşmə şəraitindən asılıdır. Daimi yaşayış məntəqəsində bölmələrin və xidmətlərin işi üçün yerlər hazırlanır, xidməti otaqlar qərargah avadanlığı və mexaniki hesablama vasitələri ilə təchiz edilir, mühafizə, rabitə təşkil olunur, öyrənmələrin istirahəti üçün otaq hazırlanır və digər tədbirlər keçirilir.

Ərazidə birgə keçirilən qərargah məşqi mövzudan, tədrisin məqsədindən və tədris suallarından asılı olaraq, birləşmənin idarə heyətinin daimi yaşayış məntəqəsindən çıxış rayonuna əvvəlcədən çıxarılmasından sonra başlanıla bilər. Öyrənmələrin çıxış rayonuna çıxarılması toplanış elan etməklə və yaxud elan etməməklə yerinə yetirilir. Toplanışın elanı ilə birləşmənin idarə heyəti döyüşə hazırlıq üzrə öz vəzifə borclarının icra edilməsi üzrə məşq edir.

Məşq rəhbəri əməliyyat növbəçisinin (hərbi

hissə növbətçisinin) fəaliyyətlərinə, qərargah zabitlərinin vaxtında toplanmasına və onların təchizatına, qərargahların mühafizəsinin gücləndirilməsinə, kəşfiyyatın və komendant xidmətinin təşkili üzrə keçirilən tədbirlərə, eləcə də daimi yaşayış məntəqəsindən (məntəqələrindən) çıxışın təşkilinə nəzarət edir.

Birləşmənin idarə heyəti ehtiyat toplanış rayonuna və yaxud qərargah məşqinin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş rayona çıxarılır. Öyrənənlərin vəziyyətlə tanışlığı üçün taktiki tapşırıq toplanışın elanından əvvəl, rayona hərəkətin gedişində və yaxud çıxış rayonuna gəldikdən sonra təqdim edilir. Təyin edilmiş rayona çatdıqda, məşqin rəhbəri öyrənənlərin hər birini şəxsən müşahidə edərək, zabitlərin idarəetmə məntəqəsini cəld və gizli açmalarına, məntəqələrdə işin təşkilinə, onların mühafizəsinə və müdafiəsinə nəzarət edir, şəxsi heyətin tapşırıqları bilmələrinə, düşmənin gözlənilməz həmlələri zamanı fəaliyyət üsullarını və döyüş üçün həyəcan siqnallarını bilməsinə, eləcə də idarəetmə məntəqələrinin müdafiəsinə cəlb olunmuş qüvvə və vasitələrin idarə olunmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bunun üçün rəhbər müvafiq vəziyyət yaradır.

Öyrənənlərin qərar qəbul etmək üzrə göstəriciləri, hesablamaları, təklifləri hazırlama işlərinə başlamaları üçün onlara birləşmənin döyüş tapşırığının, qoşun növləri və xidmətlər üzrə sərəncamların çatdırılması zəruridir. Sonra isə hər bir şöbədə, xidmətdə (hər bir zabitin) hansı göstəriciləri, hesablamaları və təklifləri hazırlamağı, hansı vaxtda və hansı qaydada məruzə etməsi müəyyən edilməlidir.

Məşq rəhbəri müəyyən edilmiş vaxtda təkliflərin və hesablamaların dəqiq izahına, tamlığına və əsaslandırılmasına diqqət yetirərək, zabitlərin məruzələrini dinləyir.

Məşq rəhbəri döyüşün planlaşdırılması üzrə tədris suallarının icrası üçün birləşmə (hissə) komandiri rolunda öz qərarını elan edir. Qərargah zabitləri, qoşun növü və xidmət rəisləri bu qərarı xəritələrinə işləyirlər. Öyrənənləri məşq etdirmək məqsədilə qərarları xəritəyə işləyən zaman onu dəqiq, ardıcıl və normal tempdə ifadə etmək zəruridir. Sonra isə məşq rəhbəri planlaşdırma üzrə göstəriş ve-

rir. Döyüş sənədləri hazırlandıqdan sonra məşq rəhbəri onların məzmununu yoxlayır və qiymətləndirir, zərurət yaranarsa, onların yenidən işlənməsi və düzəlişlərin edilməsi üçün öyrənənlərə qaytarır.

Döyüşün gedişində hissələrin (bölmələrin) idarə edilməsinin təşkili məsələlərinin öyrənilməsinə vəziyyətin mürəkkəbləşdirilməsi ilə başlamaq zəruridir. Bu iş texniki rabitə vasitələri ilə şifahi məruzə, yazılı və yaxud qrafiki sərəncam formasında, radioqram şəklində yerinə yetirilə bilər. Göstəricilərin daxil olması və ümumiləşdirilməsi ilə məşq rəhbəri əsas vəzifəli şəxslərin vəziyyətin qiymətləndirilməsinin nəticələri və onların təklifləri üzrə məruzələrini dinləyir. Sonra isə qərarını elan edir, hansı sərəncamların və həmin sərəncamların kimlər tərəfindən verilməsinə göstəriş verir.

Bu qərarlar tərtib edilir, texniki rabitə vasitələri ilə öyrənənlərə çatdırılır. Radiomanəə yaratmaq və rabitənin pozulması yolu ilə zabitləri, vəziyyətin çətinliyinin artırılması şəraitində bölmələri idarə edə bilmələri üçün məşq etdirmək zəruridir.

Qərargahlara yerdəyişmə zamanı qoşunları idarə edə bilməyi öyrətmək məqsədilə məşq rəhbəri yerdəyişmənin gedişində texniki rabitə vasitələri ilə vəziyyəti mürəkkəbləşdirir. Məşq rəhbərinin və öyrənənlərin fəaliyyətləri real döyüş şəraitinə uyğun və ardıcılıqla icra olunmalıdır.

Qərargah məşqində öyrənənlər, bu və ya digər tədris suallarının icrası zamanı yetərli bacarıq nümayiş etdirmədikdə, onlara aşkar olunmuş nöqsanların aradan qaldırılması və döyüş işini nizamnəmələrin tələblərinə uyğun, qərargah tələbləri səviyyəsində icra etmək məqsədilə əlavə vaxt ayrılır. Bunun üçün məşq rəhbərinin müəyyən ehtiyat vaxtı olmalıdır.

Ayrıca keçirilən qərargah məşqi adətən öyrənənlərin hazırlığının yoxlanılması ilə başlanır. Zabitlərin vəzifə borclarının icrasının ilkin məşqi zamanı adətən, fərdi yanaşma prinsipindən istifadə olunur. Məşq rəhbəri başlanğıc vəziyyəti məşqdə iştirak edənlərə çatdırır, hər bir öyrənən üçün tapşırığı müəyyən edir və onun yerinə yetirilməsi üçün zəruri vaxt ayırır.

Əgər məşq zabitlərin vəzifə borclarının icrası

zamanı praktiki sərişlərlərini təkmilləşdirmək məqsədilə keçirilirsə, məşq rəhbəri başlanğıc vəziyyəti çatdırdıqdan sonra ümumi tapşırıq verir. Öyrənənlər öz vəzifələrini müstəqil icra edirlər və müəyyən edilmiş vaxt sona çatdıqdan sonra onun yerinə yetirilməsini məşq rəhbərinə məruzə edirlər.

Ayrıca keçirilən məşqdə, birləşmənin idarə heyətinin, şöbə və xidmətlərin daxilində, qarşılıqlı əvəzolunma ilə vəzifələrin icra olunması adətən zabitlər öz vəzifə borclarını tam mənimsədikdən sonra icra edilir.

Belə məşqlərin icra olunma qaydası müxtəlif formada ola bilər. Buna baxmayaraq, yerinə yetirilən iş həcmi məşq rəhbəri elə bölüşdürür ki, öyrənənlər növbə ilə ayrılmış vaxtda, şöbə tərəfindən hazırlanan sənədləri hazırlaya bilsinlər. Digər halda isə öyrənənlər eyni bir sənədi elementləri üzrə hazırlayırlar. Beləcə öyrənənlər döyüş əmrini hazırlayan zaman əvvəlcə birinci maddəni sərbəst olaraq ifadə edirlər. Sonra isə məşq rəhbəri bir-iki zabiti dinləyir və məşqi yekunlaşdırır. Bu ardıcılıqla döyüş əmrinin növbəti maddələrini hazırlayırlar. Yekunda məşq rəhbəri öz variantını təklif edə bilər.

Təhlil, qərargah məşqinin yekun mərhələsi adlanır və ona bütün öyrənənlər cəlb olunur. Təhlil şəxsən məşq rəhbəri tərəfindən keçirilir. Təhlilin vaxtında və mükəmməl icra edilməsinin təmin edilməsi üçün məşq rəhbəri ona hazırlığı məşqin başlanmasından əvvəl başlayır və fasiləsiz olaraq məşqin gedişi zamanı davam etdirir. Məşqin başlanmasına qədər, məşq rəhbəri təhlilin məqsədinin sxemini hazırlayır, təlim və döyüş təcrübəsindən nümunələri seçir, nəzəri məsələləri öyrənir. Məşqin gedişində o, şəxsi müşahidəsi və köməkçilərinin məruzəsi əsasında öyrənənlərin işləri və onlar tərəfindən hazırlanan sənədlərin məzmunu haqqında göstəriciləri toplayır. Məşq rəhbəri təhlildə mövzunu, tədrisin məqsədlərini elan edir, taktiki niyyəti və məşqin gedişini açıqlayır. O, öyrənənlərin fəaliyyətini araşdıraraq tədris suallarının icrası zamanı onların işini qiymətləndirir.

Yekunda isə qoyulmuş tədris məqsədlərinə hansı səviyyədə nail olunduğunu müəyyən edir, idarə heyətinin, bütövlükdə qərargahın (şöbənin, xidmətlərin), əsas vəzifəli şəxslərin (hər bir zabi-

tin) işinə qiymət verir və aşkar edilmiş nöqsanların aradan qaldırılmasına göstəriş verir.

NƏTİCƏ

Məqalədə briqadada keçirilən komanda-qərargah məşqinin hazırlanması və bu məşqin hazırlanması zamanı rəhbərliyin işi araşdırılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru Qoşunlarının taktiki fəaliyyətləri üzrə döyüş təlimatı. II hissə
2. Ərazidə ikitərəfli ikidərəcəli briqada komanda-qərargah təliminin hazırlanması və keçirilməsi. Metodiki dərs vəsaiti. Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, Bakı, 2001
3. Quru Qoşunlarının Döyüş Hazırlığının təşkili üzrə Təlimat. Bakı, Hərbi Nəşriyyat, 2016

РЕЗЮМЕ ПОДГОТОВКА КОМАНДНО-ШТАБНОЙ ТРЕНИРОВКИ И РАБОТА РУКОВОДСТВА В ЭТОМ ПРОЦЕССЕ С. МАМЕДОВ

В статье была рассмотрена подготовка проведения командно-штабных тренировок и работа руководства при подготовке этих тренировок.

SUMMARY PREPARATION OF COMMAND AND STAFF TRAINING AND THE ACTIVITY OF DIRECTORY IN THIS FIELD S. MAMMEDOV

Preparing the undertaking was considered in article command-staff training and work management when preparation of these trainings.

MOTOATICI BRİQADANIN MÜDAFİƏ DÖYÜŞÜNDƏ İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏLƏRİNİN YERLƏŞMƏSİ VƏ YERDƏYİŞMƏSİNİN TƏŞKİLİ

Mayor Ramil XƏLİLOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Elmi rəhbər – polkovnik-leytenant Şahid SULTANOV

Açar sözlər: idarəetmə məntəqəsi, yerləşmə, yerdəyişmə, tapşırıqlar.

Ключевые слова: пункт управления, расположение, движение, задания.

Keywords: control point, station, location, movement, tasks.

İdarəetmə təcrübəsi çoxlu minilliklərdən gəlir. Misir piramidalarının tikintisi, Şumer dövlətinin mürəkkəb vergi sistemi, Makedoniyalı İskəndərin qədim Romaya hərbi yürüşləri kompleks idarəetmə fəaliyyəti olmadan imkansız olardı.

İdarəetmə nəzəriyyəsinin inkişafı tədricidir. İdarəetmə nəzəriyyəsinə Quranda, Bibliyada, Konfutsinin, Platonun, Makavelinin əsərlərində, həmçinin müasir zamanın hərbi elminin nəzəriyyəçilərinin ayrı-ayrı yazılarında tapmaq olar.

Bütün əsrlərdə ağıllı təsərrüfatçılığın faydalı olmasını yaxşı başa düşürdülər, amma maraqlı faktır ki, XX əsrə qədər yalnız azsaylı mütəfəkkirlər idarəetmənin vasitə və metodları barədə düşünürdülər. Rəhbərlərin işi məntiqə əsaslanan bacarığa daha çox bağlı idi. Yeni texnologiyaların yaranması, istehsalatın artması, hərbi fəaliyyətin genişlənməsi və hərbi təşkilatların artması idarəetmənin elmi metodlarının formalaşması məsələsini önə çəkdi.

1911-ci ildə idarəetmənin elmi əsasları qoyuldu. Bu gün idarəetmə haqqında – bu, qədim məharət və ən yeni elmdir deyilir.

Görkəmli alim və təlimçilər (Q.Kunç, S. O. Donnel və b.) idarəetmənin ilk növbədə məharət

olmasını təsdiqləyirlər: “İdarəetmə prosesi məharətdir, onun mahiyyəti, hər hansı real situasiyada elmin tətbiq edilməsidir”.

Alimlər idarəetmə elminin rolu haqqında deyirlər:

“İdarəetmə üçün fəaliyyət məharətdirsə, onunla məşğul olan şəxslər yüksək nailiyyəti yalnız onda əldə edəcəklər ki, onun əsası olan məharət elmini dərk etməklə tətbiq edəcəklər. O zaman ki, hər hansı cəmiyyətdə qrup fəaliyyətinin nəticə və səmərəliyi əsas qəbul edilir, qəti deyə bilərik ki, idarəetmə məharətin ən vacibidir”.

Alman hərbi nəzəriyyəçisi Karl Fon Klauzeviç “Müharibə haqqında” kitabında elm və məharət arasında qarşılıqlı nüfuz edən əlaqəni öyrədiciliklə düşündürürdü. O təsdiq etdi ki, elmin məqsədibilik, məharətin məqsədi – bacarıqdır.

İdarəetmə elmi biliyin müstəqil sahəsidir və özündə fəlsəfənin, sosiologiyanın, psixologiyanın, kibernetikanın, informatikanın elementlərini birləşdirir.

İdarəetmə elminin mövzusu idarəetmə fəaliyyəti, idarəetmə prinsipləri, üsulları və idarəetmə təcrübəsinin inkişaf əməlləridir.

İdarəetmə obyektini insan cəmiyyətinin sahələri (sənaye, nəqliyyat, rabitə), əraziləri (vilayət, rayon, şəhər), təkrar istehsalın ayrı-ayrı pillələri, iqtisadi fəaliyyətin aspektləri, resurs növləri, həmçinin istehsal xüsusiyyətləri (effektivlik, işə münasibət, keyfiyyət, məşğulluq səviyyəsi) ola bilər.

İdarəetmənin subyektini idarəetmə obyektinə idarəetmə təsirini həyata keçirən vəzifəli şəxs və ya insanlar qrupu ola bilər.

İdarəetmə elminin öz nəzəriyyəsi mövcuddur:

- idarəetmə qanun və qanunauyğunluqlarının fəaliyyətini təsvir və izah edir;
- prinsipləri təkmilləşdirmək və idarəetməyə olan tələbləri əsaslandırmaq;
- fəaliyyətləri aşkara çıxarmaq və idarəetmə metodlarını işləyib hazırlamaq;
- insanlar arasında yaranan idarəetmə prosesini və tövsiyələri öyrənmək;
- idarəetmə sisteminin yaradılma metodlarını və onların açılma və yeniləşmə üsullarını işləyib hazırlamaq;
- idarəetmə obyektinin müvafiq spesifik xüsusiyyətlərinin idarəetmə fəaliyyətinin təşkili mahiyyətini və məzmununu, aktiv təsir göstərmə metodologiyasının təmrinlərini təyin etmək;
- mövcud idarəetmə prosesində qabaqcadan müəyyən etmək və proqnozlaşdırma üsullarının təyini.

İdarəetmə nəzəriyyəsi – idarəetmənin obyektiv anlayışlarının təsvirinə, qabaqcadan təsəvvürə gətirilməsi və izahına icazə verən nəzəri əsaslar kompleksidir, idarəetmənin mahiyyətini, məzmununu və spesifik xüsusiyyətlərini açan kateqoriya və anlayış məcmusudur.

Hərbi idarəetmə nəzəriyyəsinin əsasları ibarətdir:

- hərbi idarəetmənin mahiyyətini, məzmununu və spesifikasiyasını təsvir və izah etməyə imkan verən kateqoriya və anlayış məcmusu;
- hərbi idarəetmə üzrə qanunlar, qanunauyğunluqlar, prinsiplər və tələblər;
- qoşunların döyüş hazırlığının saxlanılması, əməliyyatların (döyüş fəaliyyətlərinin) hazırlanması və qoşunların qoyulmuş tapşırıqları yerinə yetirməsinin gedişatında onlara rəhbərlik zamanı hərbi idarəetmə orqanlarının idarəetmə metodları və işinin məzmunu;
- sülh və hərbi dövründə qoşunların idarə edilməsinin təşkili;
- qoşunlarla idarəetmənin effektivliyinin qiymətləndirilməsi.

Müasir ordularda hərbi idarəetmə nəzəriyyəsinin inkişafının əsas mərhələləri:

- hərbi idarəetmə nəzəriyyəsinin ayrıca müddələrinin hərbi elminin tərkib hissəsi kimi yaranması və inkişafı (XX əsrin 50-ci illərinin sonunadək);
- qoşunları idarəetmə əsaslarının ayrıca fənn kimi formalaşması (60-cı illərin əvvəli 70-ci illərin sonu);
- qoşunları idarəetmə nəzəriyyəsinin hərbi idarəetmə nəzəriyyəsinin tərkib hissəsi kimi yaradılması (80-cı illərin əvvəlindən sonunadək);
- qoşunları idarəetmə nəzəriyyəsinin inkişafı və silahlı qüvvələrin idarəetməsinin əsaslarının formalaşması (80-cı illərin sonu 90-cı illərin ortaları);
- silahlı qüvvələrin idarəetmə nəzəriyyəsinin hərbi idarəetmə nəzəriyyəsinin əsas tərkibi kimi yaradılması (XX əsrin 90-cı illərinin ortaları XXI əsrin başlanğıcı);
- hərbi idarəetmə nəzəriyyəsinin əsaslarının idarəetmənin ümumi nəzəriyyəsinin tərkib hissəsi kimi formalaşması (XXI əsrin başlanğıcından bu günə qədər).

İDARƏETMƏNİN EFFEKTİVLİYİ

İdarəetmə komandirin qərarı əsasında təşkil edilir və həyata keçirilir. Komandir qəbul etdiyi qərarlara və verdiyi tapşırıqların icrasına görə şəxsən məsuliyyət daşıyır.

O, yuxarı rəisin verdiyi tapşırıqları təyin olunmuş müddətdə və dəqiq yerinə yetirilməsini təmin etməyə borcludur. Bunun üçün komandir vaxtında qərar qəbul etməli, bundan irəli gələn hazırlıq tədbirlərinin təşkili və keçirilməsinə, o cümlədən tabeliyində olan bölmələrin fəaliyyətlərə bilavasitə hazırlığına rəhbərlik etməli, fəaliyyətlərin gedişində bölmələri inamlı və fasiləsiz idarə edərək qarşıya qoyulmuş tapşırığın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə nail olmalıdır. Effektiv idarəetmə bölmələrin döyüş imkanlarından ən səmərəli şəkildə və maksimal istifadə edilməsini və vəziyyətin istənilən şərtlərində tapşırıqların yerinə yetirilməsini təmin etməlidir.

**İDARƏETMƏ DAYANIQLI, FASILƏSİZ,
OPERATİV VƏ GİZLİ OLMALIDIR**

İdarəetmənin dayanıqlığı və fasiləsizliyi – vəziyyətin istənilən şərtlərində qarşıya qoyulmuş tapşırığın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi məqsədilə komandir və qərargah tərəfindən qoşunların fəaliyyətlərinə daim təsir göstərməsindən ibarətdir. Buna nail olmaq üçün zəruridir:

- yaranmış real vəziyyəti bilmək və onu düzgün qiymətləndirmək;
- yuxarı rəisin verdiyi tapşırıqları təfərrüatlı aydınlaşdırmaq;
- vaxtında qərar qəbul etmək və tabelikdə olanlara dəqiq tapşırıqlar vermək;
- komandirlərlə (rəislərlə), tabelikdə və qarşılıqlı əlaqədə olanlarla etibarlı rabitəni təmin etmək;
- idarəetmənin və rabitənin bütün texniki vasitələrindən, o cümlədən avtomatlaşdırılmış idarəetmə vasitələrindən kompleks şəkildə istifadə etmək;
- idarəetmə sistemləri və radioelektron vasitələrin mühafizəsi və düşmənin texniki kəşfiyyat vasitələrinə qarşı əks-təsir üzrə tədbirlər görmək;
- idarəetmə məntəqələrini (İM) düzgün yerləşdirmək və əməliyyatın (döyüşün) gedişində onların yerlərini vaxtında dəyişdirmək;
- pozulmuş idarəetməni qısa zamanda bərpa etmək və lazım olduqda idarəetməni bir məntəqədən digərinə ötürmək.

İdarəetmənin operativliyi – komandir və qərargahın verilmiş tapşırıqları qısa zamanda və daima dəyişən vəziyyət şərtlərində yerinə yetirmək qabiliyyətidir. Onlar hər zaman düşməni qabaqlamalı və bir addım ondan irəli olmaqla öz iradələrini düşməne qəbul etdirməyi bacarmalıdır. Bunun üçün vacibdir:

- vəziyyət barədə məlumatların operativ toplanılması və təhlili;
- istənilən vəziyyətdə baş vermiş dəyişikliklərə müvafiq olaraq vaxtında qərar qəbul edilməsi (qərara düzəlişlər edilməsi) və bölmələrə tapşırıqların verilməsi (dəqiqləşdirilməsi);
- bölmələr arasında etibarlı qarşılıqlı əlaqənin yaradılması və daim saxlanılması;

– bölmələrin idarə edilməsi və onların hərtərəfli təminatı üzrə ən məqsədəuyğun üsulların tətbiq edilməsi.

İdarəetmənin gizliliyi – taktiki fəaliyyətlərə hazırlıq dövründə və gedişində yerinə yetirilən bütün tədbirlərin düşməndən gizli saxlanmasının komandir və qərargah tərəfindən təmin edilməsidir. Bunun üçün:

- qarşıdakı taktiki fəaliyyətlərin planlaşdırılmasına tapşırılan vəzifəli şəxslərin əhatəsi məhdudlaşdırılmalı;
- İM-in gizli yerdəyişməsi və yerləşdirilməsi təmin edilməli;
- texniki rabitə vasitələrində danışıqların aparılması qaydalarına riayət edilməli;
- məxfiləşdirilmiş rabitə vasitələri tətbiq edilməli;
- sənədlər şifrələnməli, kodlaşdırılmış cədvəl və xəritələrdən istifadə edilməli;
- əməliyyat maskalanmasının (taktiki maskalanmanın) tələbləri və yuxarı qərargahın planına əsasən düşməni aldatma üzrə tədbirlər yerinə yetirilməlidir.

İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏLƏRİNİN TƏŞKİLİ

Bölmələrin idarə olunması komandirin döyüş qərarı və yuxarı qərargahın sərəncamları əsasında döyüşə hazırlıq mərhələsində təşkil olunur. Qərargah rəisi yuxarı qərargahın göstərişləri, komandirin döyüş qərarı və göstərişləri əsasında idarəetmənin təşkili üzrə tədbirləri təyin edir və onların həyata keçirilməsinə bilavasitə rəhbərlik edir. İdarəetmə məntəqələrinin təşkili onun işində əsas yer tutur.

İM-in təşkili aşağıdakıları müəyyən etməlidir:

- tabelikdəki birləşmə, hissə və bölmələrin idarə edilməsi hansı İM-dən və hansı müddət ərzində həyata keçiriləcək;

- İM-in açılma yeri və vaxtını;
- taktiki fəaliyyətlərin gedişində idarəetmə məntəqələrinin yerdəyişmə qaydasını;
- birləşmənin idarə heyətinin və texniki vasitələrin İM üzrə bölüşdürülməsini;
- idarəetmə sistemlərinin daima hazırlıq vəziyyətdə saxlanılmasını.

yətində saxlanılması, dayanıqlı və fasiləsiz işin təmin edilməsi üzrə tədbirləri;

– tabelikdə olan, əlavə verilən və qarşılıqlı əlaqədə olan, birləşmə, hissə və bölmələr ilə əlaqənin saxlanma qaydasını;

– rabitə əlaqəsinin qurulması qaydasını;

– İM-in mühəndis-texniki cəhətdən qurulması dərəcəsinə;

– İM-in mühafizəsi və müdafiəsi, hava hücumundan qorunması, davamlılığının təmin edilməsi və sıradan çıxdıqda bərpa olunması qaydasını.

İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏLƏRİNİN YERLƏŞDİRİLMƏSİ

Dinc dövrdə qoşunların gündəlik fəaliyyətinin idarə edilməsi qərargahların daimi dislokasiya məntəqəsindən (DDM) qorunan daimi dayaq şəbəkəsi və naqilli rabitə xətti vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Dinc dövrdən müharibə dövrünə keçərkən döyüş işini aparmaq üçün qoşunların idarəetmə məntəqəsinin tam açılması həyata keçirilir. Təyin olunmuş siqnalı aldıqda stasionar İM, rabitə sistemi, kəşfiyyat sistem və vasitələri müharibə dövrünün iş rejiminə

keçir. Eyni zamanda əvvəlcədən tərtib olunmuş idarəetmənin təşkili planına əsasən səyyar (səhra) İM təyin olunmuş ehtiyat rayonlara çıxaraq açılır və idarəetməni öz üzərlərinə götürürlər. İdarəetmə orqanlarının səhra İM-in açılma rayonlarına çıxması və onun tutulması barədə yuxarı qərargaha məruzə edilir.

İM-in yerini təyin edərkən mümkün qədər iri yaşayış məntəqələrindən, kommunikasiya qovşaqlarından və düşmənin atəş zərbəsi vurma ehtimalı olan digər obyektlərdən uzaqda, qoşunların idarə edilməsi üçün əlverişli olan, stasionar və səhra rabitə sistemindən istifadə etməyə imkan verən, mühafizə və müdafiənin təşkili üçün müvafiq qoruma və maskalanma imkanları və təbii sığınacaqları olan, yol şəbəkəsinə və su mənbələrinə yaxın rayon seçilir.

ƏKM yerini və açılma vaxtını yuxarı komandir və ya yuxarı qərargah, digər idarəetmə məntəqələrini (TKM, EKM, AKM) isə komandir və ya qərargah rəisi təyin edir. Komanda məntəqələrinin yerləşmə rayonlarının yerlərini yalnız xidməti vəzifələri ilə bağlı olan şəxslər bilməlidir. İM-in

İdarəetmə orqanı	ƏKM, EKM	TKM, YKM	AKM
Birləşmə	1,5-2 km ²	–	0,5-1 km ²

CƏDVƏL 1. İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏLƏRİNİN YERLƏŞMƏ SAHƏLƏRİNİN ÖLÇÜLƏRİ

yerləşmə rayonunun ölçüləri onun heyətindən, ərazinin qoruma xüsusiyyətlərindən və işin rahatlığının təmin olunmasından asılıdır. Döyüş fəaliyyətləri zamanı yerdəyişmə həyata keçirilərkən İM daha kiçik ərazidə açıla bilər və onun bütün elementləri adətən təsdiq olunmuş sxem əsasında yerləşdirilir.

Bölmələrin idarə olunmasının təşkilində iştirak etməyən rəbitənin ehtiyatı, avtomobil nəqliyyatı və digər güc və vasitələr, eləcə də dəstəkləyən birləşmə, hissə və bölmələrin İM-i ƏKM-dən, komandır və ya qərargah rəisi göstərdiyi məsafədə yerləşdirilir. Zabitlər arasında daxili rəbitənin təşkili minimal güc və vasitələrin sərfi ilə və yalnız zəruri hallarda təmin edilir.

İM-in açılma rayonuna gəldikdə zabitlər öz iş yerlərini tutur və qərargahın iş qrafikinə əsasən funksional vəzifələrin icrasına başlayırlar. Vəziyyətdən asılı olaraq bu qrafikə dəyişikliklər edilə bilər, bütövlükdə və hər bir elementinin ayrıca olaraq ərazidə düzgün yerləşdirilməsi, onların istehkam hazırlığı və maskalanması, düşmənin bütün növ kəşfiyyatından gizliliyin təmin olunması, mühafizə və müdafiənin təşkili İM-in yaşama davamlılığını artırır, düşmənin təsiri nəticəsində şəxsi heyət və idarəetmə vasitələrinin itkilərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldır.

İM-in yerləşdirilməsi üçün seçilmiş rayonlar təmin etməlidir:

- rəbitə güc və vasitələrinin minimal sərfi ilə tabelikdə və qarşılıqlı əlaqədə olan qoşunlarla, yuxarı qərargahın və qonşuların İM ilə, eləcə də İM-in öz daxilində etibarlı rəbitə əlaqəsini;
- vəzifəli şəxslər arasında şəxsi ünsiyyətin rahatlığını, onların işi və istirahəti üçün əlverişli şəraiti;
- şəxsi heyətin, rəbitə və nəqliyyat vasitələrinin düşmənin hava kəşfiyyatı və hava hücum vasitələ-

rindən, kütləvi qırğın silahlarından və atəş zərbələrindən qorunmasını, düşmənin təxribat-kəşfiyyat fəaliyyətlərindən mühafizə və müdafiəsini;

- radioelektron vasitələrinin eyni vaxtda tətbiqi zamanı qarşılıqlı maneələrə yol verilməməsini.

İM-in açılması üçün təyin olunmuş rayonların dəqiqləşdirilməsi, onların mühəndis-texniki cəhətdən təchiz olunması üçün öncədən ərazidə kəşfiyyat aparın qrupları göndərilir. Ərazidə kəşfiyyat aparın qrupun tərkibinə rəbitə qovşağının nümayəndələri, xüsusi qoşun, qoşun növü, xidmətlərin və bölmələrin zabitləri, həmçinin radiasiya, kimya və bioloji (bakterioloji) kəşfiyyatın aparılması və bu məntəqələrin mühəndis təchizatı üçün qüvvə və vasitələr daxil edilir. Bu qrupların tapşırıqları aşağıdakılardır:

- məqsəduyğun irəliləmə marşrutlarının seçilməsi və onların ərazi kəşfi;
- radiasiya, kimya, bioloji (bakterioloji) və mühəndis kəşfiyyatının keçirilməsi;
- İM-in tərkib hissələrinin açılması, mühafizə və müdafiəsi şəraitlərinin dəqiqləşdirilməsi.

Birləşmənin ƏKM-dəki döyüş idarəetmə qrupunda komandirin, qərargah rəisinin, qoşun növü, xüsusi qoşun və xidmət rəislərinin (qoşunların idarə olunmasında bilavasitə iştirak edən vəzifəli şəxslərin) komanda-qərargah məşinləri yerləşdirilir.

İM-dəki qoşun növü, xüsusi qoşun və xidmət rəislərinin, habelə dəstəkləyən birləşmə, hissə və bölmə komandirlərinin iş yerləri komandirin (arxa komanda məntəqəsində MTT üzrə müavinin) iş yerindən 100 m-ə qədər aralıda açılır. İM-in rəbitə qovşaqlarının əsas hissəsi idarəetmə qrupundan 500 m-ə qədər məsafədə, idarəetmə qrupunun vəzifəli şəxslərinin işinin bilavasitə təminatı ilə məşğul olmayan təminat və xidmət bölmələrinin şəxsi heyəti isə təminat qrupunun tərkibində idarəetmə qrupundan 1-3 km məsa-

İdarəetmə orqanı	ƏKM		TKM		EKM		AKM	
	Hücum	Müdafiə	Hücum	Müdafiə	Hücum	Müdafiə	Hücum	Müdafiə
Birləşmə	3 km qədər	4-5 km	1 km qədər	1-3 km	5-8 km	5-8 km	10 km qədər	10 km qədər

CƏDVƏL 2. İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏLƏRİNİN TƏMAS XƏTTİNDƏN UZAQLIĞI

fədə yerləşdirilir. Qruplarda komanda-qərargah maşınları arasında məsafə adətən 50 metrə, bölmələr arasında 75-100 metrə qədər götürülür.

İM-in yerləşmə rayonunun sahəsini müəyyən edərkən ilkin məlumat olaraq, qruplarda maşınlararası məsafə, bölmələr və yaradılan qruplar arasındakı məsafələr əsas götürülür. Bu məsafələr düşmən tərəfindən adi silahların tətbiq edilməsi zamanı şəxsi heyət və texnikanın kütləvi tələfatına, habelə bir neçə komanda-qərargah maşının radiostansiyası eyni zamanda işləyərkən qarşılıqlı maneələrə yol verməməli, İM-də işləyən vəzifəli şəxslərin şəxsi ünsiyyətinə imkan yaratmalıdır.

Yuxarıdakı tələbləri nəzərə alaraq İM ölçüləri (məntəqələrin hüdudlarından kənarında yerləşən radiovasitələr və digər elementlər nəzərə alınmayaraq) cədvəl 1-də göstərilən kimi ola bilər.

İM-in yerləşmə rayonlarının qoşunların təmas xəttindən uzaqlığı döyüşün xarakterindən, bölmələrin döyüş düzülüşündən, ərazinin xüsusiyyətlərindən və rabitə vasitələrinin imkanlarından asılıdır. Bundan başqa, birləşmə komandiri, əsas istiqamətdə döyüş sahəsini və qoşunların bölmələrin fəaliyyətini şəxsən müşahidə edə bilməlidir. İM-in aşağıdakı kimi yerləşdirilməsi məqsədəuyğundur:

– taktiki komanda məntəqəsi – əsas istiqamətdə, birinci eşelon bölmələrinin döyüş düzülüşündə və ya bilavasitə arxasında;

– yardımçı komanda məntəqəsi – digər istiqamətdə, birinci eşelon bölmələrinin döyüş düzülüşündə və ya bilavasitə arxasında;

– əsas komanda məntəqəsi – birinci və ikinci eşelon (ehtiyat) bölmələrinin aralarında;

– ehtiyat komanda məntəqəsi – əsas komanda məntəqəsindən 5-8 km kənarında;

– arxa komanda məntəqəsi – ikinci eşelonun arxasında, MTT bölmələrinin açılma rayonlarında.

Müdafiədə və hücum üçün başlanğıc rayonlarda İM-i bu prinsiplərə əsasən yerləşdirildikdə onların təmas xəttindən uzaqlığı təxminən cədvəl 2-də göstəriləndiyi kimi olacaq.

Taktiki (yardımçı) komanda məntəqəsi döyüş meydanının müşahidəsi üçün əlverişli yerdə açılır, müşahidənin aparılması üçün istehkam qurğusu hazırlanır və ora komanda-qərargah maşınlarındakı radiostansiyalardan rabitə xətləri paylaşılır. Müdafiədə TKM düşmənin ehtimal olunan hücumunun ən vacib istiqamətləri görünən yerlərdə açılır.

İDARƏETMƏ MƏNTƏQƏLƏRİNİN YERDƏYİŞMƏSİ

İM-in yerdəyişməsi əvvəlcədən planlaşdırılır, kolonnalarla hərəkət vaxtı müşahidə təşkil olunur, xəbərdarlıq siqnalları və düşmənin basqını zamanı bölmələrin (ekipajların) fəaliyyət qaydası müəyyənləşdirilir. Xəbərdarlığın həyata keçirilməsi və komandalara verilməsi üçün radiosignal və rabitə vasitələrindən istifadə olunur. Yerdəyişmənin düzgün təşkil olunması qoşunların fasiləsiz idarə edilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. İM-in yerdəyişməsi qoşunların fəaliyyəti və vəziyyət nəzərə alınaraq həyata keçirilir.

Birləşmədə hər bir yerdəyişmənin yerinə yetirilməsi məqsədilə plan tərtib olunur. Planda yerdəyişmənin ardıcılığı, rayonları, hərəkət marş-

rutu, kolonnaların düzülüş sxemləri, başlanğıc hədd (məntəqə), tənzimləyici hədlər (məntəqələr) və onlardan keçmə vaxtları, ərazi kəşfi qruplarının tərkibi, tənzimləmənin, idarəetmə və rabitənin təşkili əks etdirilir.

Yeni təyin edilmiş rayonda İM-in yerinin dəqiqləşdirilməsi məqsədilə əvvəlcədən həmin rayona rabitə vasitələri və komendant xidmətinin təşkili üçün ayrılmış ərazi kəşfi qrupu göndərilir. Adətən həmin qrupa birləşmənin qərargah rəisinin köməkçisi (əməliyyat bölməsinin zabiti) tərəfindən rəhbərlik edilir.

Qərargah rəisi ərazi kəşfi qrupunun rəhbərinə tapşırıq verərkən göstərir: İM-in açılma rayonunu, həmin yerin mühəndis-texniki cəhətdən hazırlanması, mühafizə və müdafiəsi, rabitənin təşkili ilə bağlı məsələləri, görülməli tədbirlər üçün ayrılan güc və vasitələri, hazırlama vaxtını.

İM-i döyüşün gedişində düşmənin kəşfiyyatı tərəfindən aşkar edilib, atəş zərbələrinə məruz qala bilər. Yerdəyişmənin gedişində sığınacaqlardan istifadə etmə imkanı olmadığı üçün İM-i düşmənin yüksək sərrast silahlarının zərbələrinə daha həssas olur. Bütün bu amillər komandir və qərargahlardan döyüşün gedişində İM-in yerdəyişmə-

sini diqqətlə təşkil etməyi və bacarıqla həyata keçirməyi tələb edir.

Birləşmənin ƏKM-i, bir qayda olaraq, ancaq böyük komandirin yaxud yuxarı qərargahın icazəsi ilə, qalan İM-i isə müvafiq komandirlərin göstərişi ilə yerini dəyişə bilər. İM-in bilavasitə ələ keçirilməsi, yaxud sıradan çıxarılması təhlükəsi yarandıqda (baş verdikdə) onun digər rayona yerini dəyişməsi həmin İM-ə rəhbərlik edən rəisin qərarı ilə həyata keçirilir. Bütün hallarda, yerdəyişmənin başlanması və İM-in yeni rayona gəlməsi barədə İM-ə rəhbərlik edən vəzifəli şəxs tərəfindən dərhal komandirə və yuxarı qərargaha məruzə edilir.

Birləşmənin İM-i tam tərkibdə yerini dəyişməyə zəruri olduqda təchiz olunmamış rayonda işləmək üçün açıla bilər. İM tam tərkibdə və qruplar şəkilində ayrı-ayrı kolonnalarla yerini dəyişə bilər. Bu zaman, ƏKM və EKM yerdəyişməni müxtəlif vaxtlarda və elə həyata keçirməlidir ki, qoşunlarla idarəetmə pozulmasın, tabelikdə və qarşılıqlı əlaqədə olan hissə və bölmələrlə, yuxarı komandanlıqla və bölmələrlə dayanıqlı rabitə əlaqəsi təmin olunsun.

Döyüşün gedişində idarəetmə məntəqələrinin yerdəyişməsi ikinci eşelonun (ehtiyatların) döyüşə (vuruşa) yeridilməsi, əks-həmlənin (əks-zərbə-

nin) dəf edilməsi, yaxud müdafiədə əks-həmlənin (əks-zərbənin) endirilməsi, böyük su maneələrin döyüşərək keçilməsi və s. kimi həlledici fəaliyyətlərlə üst-üstə düşməməlidir.

Hər bir İM-in yerdəyişməsi qaydasını müəyyənləşdirərkən rabitə vasitələrinin iş rejimi təyin olunur. Birləşmədə, bir qayda olaraq, hərəkət zamanı KQM-lərdə quraşdırılmış radiostansiyalardan istifadə olunur, ayrı-ayrı orta güclü radiostansiyalar isə əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş qısa dayanacaqlarda açılır.

Döyüşün gedişində İM-in yerdəyişməsini mü-təşəkkil həyata keçirmək üçün qərargahlar İM-in hərəkətdə düzülüşü və ərazidə yerləşməsi sxemlərini işləyib hazırlayırlar və orada hər bir komanda-qərargah və qərargah maşının, xüsusi və nəqliyyat maşınlarının, qoşquların kolonnada hərəkət və ərazidə yerləşmə zamanı yerini dəqiq müəyyənləşdirir. Yeni rayona gəldikdə, bu sxemə və konkret şəraitə uyğun olaraq bütün maşınlar onlara göstərilən yerlərdə dərhal açılıraq iş üçün hazırlanırlar.

Bütün hallarda İM-in yerdəyişməsi zamanı komandir, onun müavinləri, qərargah rəisi, qoşun növü və xidmət rəisləri qoşunlarla, böyük rəislərlə və İM-in daxilində olan heyətlə daimi rabitəni təmin edən vasitələr üzərində hərəkət etməlidirlər.

Birləşmənin İM-i adətən bir və yaxud iki əşelonla yerini dəyişir.

Əsas və ehtiyat komanda məntəqələrinin yerdəyişməsi adətən belə təyin olunur:

– komandir yerdəyişməyə icazə aldıqdan sonra səyyar İM-dən istifadə etməklə əsas əməliyyat heyətinin 15-20%-ni özü ilə götürərək EKM-ə gedir. Komandir EKM-ə çatdıqdan və idarəetməni öz üzərinə götürdükdən sonra qərargah rəisinin rəhbərliyi ilə əsas əməliyyat heyətinin qalan 40-45%-i avtomobillərlə yerini dəyişir. Yerdəyişmənin başlanması və təyin olunmuş rayona çatması barədə qərargah rəisi yuxarı komandanlığa dərhal məruzə edir, tabelikdə olan, qonşu və qarşılıqlı əlaqədə olan bölmələri xəbərdar edir.

İM-in fəaliyyətə hazırlığı – rabitənin təyin olunmuş sxemə uyğun açılması, iş yerlərinin ha-

zırlanması və əsas əməliyyat heyətinin öz iş yerlərini tutması ilə təyin edilir.

NƏTİCƏ

Məqalədə briqadanın idarəetmə məntəqələrinin yerdəyişməsi, yerləşməsinin təşkilinin məqsədi, məcmusu və idarəetmə sistemlərinə olan tələblər vurğulanmışdır. Müdafiə döyüşündə motoatıcı briqadanın idarəetmə məntəqələrinin yerdəyişməsi və yerləşməsi yuxarı komandirin qərarına əsasən yerinə yetirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Döyüş şəraitlərində ümumqoşun qərargahlarının fəaliyyəti. 1989
2. Qoşunların əməliyyatlarda idarə edilməsi. 2014
3. Алтухова П.К. Основы теории управления войсками. Военное издательство. 1984
4. Наставление по службе оперативных штабов (глава вторая). 2006

РЕЗЮМЕ

ОРГАНИЗАЦИЯ ПЕРЕМЕЩЕНИЯ И РАСПОЛОЖЕНИЯ ПУНКТОВ УПРАВЛЕНИЯ МОТОСТРЕЛКОВОЙ БРИГАДЫ В ОБОРОНЕ Р. ХАЛИЛОВ

Управление дневных мероприятий войск производится из постоянно дислокационных пунктов, штабов, охраняемых постоянно упорных сетях и кабельных связных линиях.

SUMMARY

ORGANIZATION OF INFANTRY BRIGADE CONTROL POINTS IN THE BATTLE OF DEFENSE R. KHALILOV

In peacetime permanent deployment of troops at headquarters to manage the daily activities of the protected network and cable constant beatings carried out by a line of communication.

QOŞUNLARDA DÖYÜŞ FƏALİYYƏTİ ZAMANI DOZİMETRİK NƏZARƏTİN TƏŞKİLİ

Polkovnik-leytenant Elşən QAPAQOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Elmi rəhbər – polkovnik Qəhrəman MƏNSİYEV

Açar sözlər: şüalanma dozası, dozimetrik nəzarət, şüa xəstəliyi, radioaktiv çirklənmə.

Ключевые слова: доза облучения, дозиметрическая контроль, лучевая болезнь, радиоактивное загрязнение.

Keywords: radiation dose, dosimeter control, radiant sickness, radioactive dirty.

dən təşkil olunur. O, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat, dozimetrik nəzarət bölmələri, kimyaçı-təlimatçılar, laboratoriyalar, həmçinin bölmə komandirləri və bütün qoşun növünün xüsusi hazırlanmış əsgər və çavuşları tərəfindən icra olunur və ibarətdir:

Düşmən tərəfindən xüsusilə yerüstü partlayışla nüvə silahlarının və yüksək toksiki zəhərləyici maddələrin tətbiqi şəraitində partlayış zonalarında ionlaşdırıcı şüaların və radioaktiv maddələrin təsirinə məruz qalmış şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətli olması üçün, texnikaların, silahların, maddi vəsaitlərin və digər obyektlərin radioaktiv və zəhərləyici maddələrlə zəhərlənmə səviyyəsi barədə komandir və qərargahların məlumatlı olmaları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən, dozimetrik, kimyəvi və bioloji nəzarət (RKB nəzarət) qoşunların döyüş qabiliyyətinin (radiasiya amili üzrə) qiymətləndirilməsi üçün məlumatların əldə edilməsi, fərdi və kollektiv mühafizə vasitələrinin istifadəsi və xüsusi təmizləmənin keçirilmə zəruriliyinin müəyyən olunması məqsədilə təşkil olunur və keçirilir.

Bu tapşırıqların yerinə yetirilməsinə, qoşunların radiasiya göstəricilərinə görə döyüş qabiliyyətli olmaları, hissələrdə (bölmələrdə) xüsusi təmizləmənin aparılmasına olan ehtiyac və onun həcmi barədə ilkin məlumatların alınması məqsədilə qoşunlarda və MTT obyektlərində dozimetrik və kimyəvi nəzarətin təşkili və aparılması ilə nail olunur.

Dozimetrik, kimyəvi və bioloji nəzarət kimya və tibb xidməti rəisləri ilə birgə qərargah tərəfin-

– şəxsi heyətin radioaktiv şüalanmasına nəzarətdən;

– qoşunların, ətraf mühitin, suyun, ərzağın, tikililərin və digər obyektlərin dozimetrik, kimyəvi və bioloji nəzarətindən.

Su mənbələrinin çirklənməsinə nəzarət olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu, bir qayda olaraq, radiasiya və kimyəvi kəşfiyyat bölmələrinin və tibb xidmətinin birgə fəaliyyətləri ilə yerinə yetirilir. Kimyaçı-kəşfiyyatçılar su mənbələrinin radioaktiv çirklənmə səviyyəsini müəyyən edir, həmçinin su təminatı məntəqələrinin açılması üçün nəzərdə tutulmuş rayonlarda zəhərləyici maddələrin varlığını və radiasiya səviyyəsini müəyyənləşdirir. Tibb xidmətinin mütəxəssisləri bu məntəqələrdə sanitariya-gigiyenik vəziyyəti müəyyən edir, suyun nümunəsini götürür və onun istifadəyə yararlığını müəyyənləşdirir. Suyun təmizlənməsi zamanı çirklənməsinə nəzarət, su təmizləmə stansiyasının tərkibinə daxil olan kimya laboratoriyası tərəfindən yerinə yetirilir.

Çirklənmiş ərazilərdə fəaliyyət zamanı şəxsi heyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə çirklənmiş və tapşırıqların yerinə yetirildiyi yüksək şüalanma səviyyəli rayonlarda (obyektlərdə) insan orqanizminə radioaktiv maddələrin təsir

etməsinin maksimum azaldılmasına yönəlmiş tədbirlər həyata keçirilir. [1]

Bölmələrin gündəlik həyat və fəaliyyətləri zamanı təhlükəsizlik tədbirləri şəxsi heyətə onların çirklənmə rayonuna gəldikdə təlimatlandırılması, söhbətlərin aparılması, xüsusi yaddaş və kütləvi-təbliğat işlərinin digər üsulları ilə çatdırılır. Şəxsi heyətə insan orqanizminə radioaktiv maddələrin zərərvermə təsirinin əsaslarını və təhlükəsizlik tədbirləri üzrə rəhbəredici sənədlərin tələbləri öyrədilir və onlardan məqbullar qəbul olunur.

Şəxsi heyətə açıq su hövzələrində çimmək və gündə qaralmaq, torpağın və ya otun üzərində uzanmaq və oturmaq, çirklənmiş ərazidə yetişmiş tərəvəz və meyvələri qida olaraq qəbul etmək, açıq və yoxlanılmamış su mənbələrindən istifadə etmək qəti qadağandır. Hər qida qəbulundan əvvəl şəxsi heyət üzünü və əllərini sabunla yumalı, ağzını su ilə (öz su qabından və ya içməli su çənindən) yaxalamalıdır. Şəxsi gigiyena ləvazimatlarının (sabun, diş fırçası, dəsmal və s.) radioaktiv tozlardan qorunan polietilen kisələrdə saxlanması məqsəddə uyğundur. Yataq ləvazimatları mütəmadi çırpılaraq təmizlənməli, xüsusi geyim və ayaqqabılar isə xüsusi ayrılmış yerlərdə saxlanmalıdır. Çadırın və digər otaqların girişində toz və palçıqdan ayaqqabıların təmizlənməsi üçün xüsusi yer hazırlanır.

Açıq nəqliyyatda və güclü tozlu şəraitdə hərəkət zamanı nəfəs orqanlarının qorunması üçün respiratorlardan istifadə olunur. Çirklənmə rayonlarında bütün işlər ancaq respiratorlardan və ya əleyhqazlardan, dərinin qoruyucu vasitələrindən istifadə etməklə yerinə yetirilir.

DOZİMETRİK NƏZARƏTİN TƏŞKİLİ

Bölmələr döyüş fəaliyyətləri (texnogen təhlükəli obyektlərdə qəza) zamanı istənilən şəraitdə radioaktiv şüalanmaya və çirklənməyə məruz qala bilər. Bu səbəbdən, təhlükə barədə qoşunları radiasiya kəşfiyyatı xəbərdar etməlidir. Lakin elə şərait yarana bilər ki, şəxsi heyət çirklənməyə və şüalanmaya məruz qalaraq bir neçə müddət ərzində çirklənmiş ərazidə qalmaq məcburiyyətində olsun. İonlaşdırıcı şüaların sağlamlığa təsiretmə təh-

lükəsinin qarşısını almaq üçün bölmə komandirləri dozimetrik nəzarəti təşkil etməli və həyata keçirməlidir. Dozimetrik nəzarət özü iki növə bölünür: radioaktiv şüalanmaya nəzarət və radioaktiv çirklənməyə nəzarət.

Radioaktiv şüalanmaya nəzarətin məqsədi bölmə komandirlərinə şüalanmış şəxsi heyətin radiasiya dozasının qiymətindən asılı olaraq döyüş qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi barədə məlumat verməkdir. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrində şəxsi heyətin radioaktiv şüalanmasına nəzarət polimaster PM1621A (0,01 μ Zv- 9,99 Zv); İD-1 (20-500 rad) və müxtəlif tipli dozimetrlərlə həyata keçirilir. Şüalanma dozasının uçotu bölüklərdə və əlahiddə taqımlarda bütün çavuş və əsgərlər üçün fərdi, taborun qərargahlarında isə bütün zabıt və gizirlər, eyni zamanda, 10 rad-a (0,1 Qr) qədər, 10-15 rad (0,1-0,15 Qr), 15-20 rad (1,5-0,2 Qr), 21 rad (0,21 Qr), 22 rad (0,22 Qr), 24 rad (0,24 Qr), 25 rad (0,25 Qr) və daha artıq şüalanma dozası almış çavuş və əsgərlər üçün fərdi təşkil olunur və həyata keçirilir. [2. 160]

Radioaktiv şüalanmaya nəzarətin əsasını radiasiya dozası təşkil edir. Dozimetrlə qeydə alınmış radiasiyanın toplam dozası şəxsi heyətin aldığı şüalanmanın miqdarı barədə dəqiq təsəvvür yaradır. Buna görə döyüş şəraitində bu göstəriciyə əsas diqqət yetirmək lazımdır.

Hər şeydən öncə hər bir komandir müxtəlif şüalanma dozalarının zərərvermə təsirinin xarakterini bilməlidir. Bunları bilmək, komandirə, şüalanma dozasının yol verilən həddən yuxarı olduğu hallarda, şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinin nə qədər aşağı düşməsinə qiymətləndirməyə imkan verəcəkdir (cədvəl 1).

Şüalanmaya nəzarət şəxsi heyətin şüalanmasının müəyyənləşdirilməsini və onun uçotunun aparılmasını əhatə edir və öz təyinatına görə **qoşun** və **fərdi** olmaqla iki qrupa bölünür.

Qoşun nəzarəti – şəxsi heyətin şüalanma dozası haqqında məlumat alınması və radiasiya göstəricilərinə görə bölmələrin, hissələrin, birləşmələrin və s. döyüş qabiliyyətli olmasının qiymətləndirilməsi məqsədilə aparılır.

Şüalanma dozası, Qr	ŞÜALANMANIN EHTİMAL DƏRƏCƏLƏRİ
0,5	Zədələnmə əlamətlərinin yoxluğu
1-2	I dərəcəli şüa xəstəliyinin yaranmasına səbəb olur. 10 sutkadan 3 aya qədər müddətdə çoxqat şüalanma zamanı döyüş qabiliyyəti aşağı düşmüşür. Kəskin (<i>birqat</i>) 1-2,5 Qr şüalanma dozası zamanı – zəif bilinən zədələnmə əlamətləri adətən bir neçə gündən sonra yox olur. Xəstələrdə başgicəllənməsi, zəiflik və ürəkbulanması müşahidə olunur. Xəstələrin bir hissəsi 2-4 həftədən sonra döyüş qabiliyyətini itirir. Xəstələr ambulatoriyalarda, yaxud stasionar xəstəxanalarda müalicə olunur.
3	1 il müddətində çoxqat şüalanma zamanı döyüş qabiliyyəti aşağı düşmüşür. İlk reaksiya birinci 2 saat ərzində özünü göstərir. Kəskin 2,5-4 Qr şüalanma dozası zamanı – II dərəcəli şüa xəstəliyinin yaranmasına səbəb olur. Gizli dövr başlayır və 2-3 həftə davam edir. Müayinə zamanı dəyişiklik ilk növbədə qanda özünü büruzə verir. Sonra fəsadlaşma selikli qişalarda, həmçinin ürək, qaraciyər, dalaq, böyrəklərdə, baş və onurğa beyində qansızmalar, iştahasızlıq, ishal aşkar edilir. Çox hallarda xəstəlik sağalma ilə müşayiət olunur. Kəskin şüa xəstəliyində dəridə hər hansı bir fəsad üzə çıxmaya da bilər, lakin tüklərin tökülməsi əksər hallarda baş verir.
4-6	III dərəcəli şüa xəstəliyi. Güclü baş ağrıları, yüksək hərarət, zəiflik, susama, ürək bulanması, qusma, ishal, daxili orqanlarda, dəridə və seliki qişada qanaxmalar, qanın tərkibinin dəyişməsi müşayiət olunur. Birinci 10 gün ərzində xəstələr ağır xəsarət alır. Vaxtında və effektiv müalicənin aparılması şəraitində sağalmaq mümkündür. Xəstələrin 20–30%-i həyatını itirir.
6-dan çox	Xəstəlik çox hallarda ölümə səbəb olur. Zədələnmə bütün şüalananlarda 4 saatdan sonra aşkar olur. İlk saatlarda döyüş qabiliyyəti itirilir. Yaxın 10 gün ərzində şüalananların çoxu ölür.
100-dən çox	Zədələnenlər dərhal döyüş qabiliyyətini itirir və şüalanmanın ilk günlərindən sonra bu ölümə səbəb olur.

CƏDVƏL 1. BÜTÜN ORQANİZMİN RADİOAKTİV ŞÜALANMASININ EHTİMAL DƏRƏCƏLƏRİ

Fərdi nəzarət – hər bir hərbcinin döyüş qabiliyyətinin radiasiya göstəricilərinə görə qiymətləndirilməsi və tibbi təxliyyə mərhələsində yaralıların və xəsarət alanların müəyyənləşdirilməsi zamanı şüa xəstəliyinin ağırlıq dərəcəsinin ilkin diaqnostikası və şüalanma dozası haqqında məlumat toplanılması məqsədilə aparılır.

Qoşun nəzarəti zamanı komandir (rəis) şəxsi heyətin şüalanması barədə məlumatı sutkada bir dəfədən gec olmamaqla hər manqaya (heyətə), hər

zabit, gizir və tək fəaliyyət göstərən hər hərbi qulluqçuya verilən qoşun dozaölçənlərinin (spektrometrlərin) göstəricilərinə əsasən əldə edir. Qoşun nəzarəti zamanı şüalanma dozasının qeydiyatı bölük və batareyalarda bütün şəxsi heyətə, bütün dərəcəli qərargahlarda isə qərargahın bütün şəxsi heyətinə və tabeliyində olan iki pillə aşağı bölmə komandirlərinə görə aparılır. Radiasiya göstəricilərinə görə iki pillə aşağı hissələrin (bölmələrin), ayrıca əsas döyüş hissələrinin (bölmə-

Döyüş qabiliyyəti dərəcəsi	Müddətlərə görə alınan şüalanma dozası	
	İlk 4 gün ərzində	1 ay ərzində
Tam döyüş qabiliyyətli	50 rad-a (0,5 Zv-ə) qədər	100 rad-a (1 Zv-ə) qədər
1-ci dərəcəli məhdud döyüş qabiliyyətli	150 rad-a (1,5 Zv-ə) qədər	250 rad-a (2,5 Zv-ə) qədər
2-ci dərəcəli məhdud döyüş qabiliyyətli	250 rad-a (2,5 Zv-ə) qədər	400 rad-a (4 Zv-ə) qədər
3-cü dərəcəli məhdud döyüş qabiliyyətli	250 rad-dan (2,5 Zv-dən) çox	400 rad-dan (4 Zv-dən) çox

CƏDVƏL 2. ŞÜALANMA DOZASININ QALIQ QIYMƏTLƏRİNDƏN ASILI OLARAQ BÖLMƏLƏRİN DÖYÜŞ QABİLİYYƏTİNİN DƏRƏCƏSİ

lərinin), döyüş təminatı və xidmət hissələrinin (bölmələrinin), həmçinin tabelikdə olan komandirlərin, qərargah rəislərinin, qoşun növü və xidmət rəislərinin döyüş qabiliyyəti barədə ümumiləşdirilmiş məlumatlar sutkalıq olaraq yuxarı qərargaha yazılı qaydada təqdim olunur.

Fərdi nəzarət zamanı şəxsi heyətin şüalanması barədə məlumatlar, hərbi hissənin tibb məntəqəsindən başlamaq şərtilə, hər hərbi qulluqçuya verilən fərdi dozaölçənlərin göstəricilərinə əsasən tibb xidmətinin vəzifəli şəxsləri tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Motoatıcı bölüklərdə (batareyalarda) bölüyün baş çavuşu dozimetrləri hər manqaya, heyətə və ya ekipaja bir ümumqoşun dozaölçü cihazı olmaqla bölüşdürür. Əgər bölük 5 sutkadan gec olmayaraq döyüş tapşırığını yerinə yetirirsə, bölüyün baş çavuşu dozimetrləri yığır (və ya göstəricilərinin götürülməsi (hesablanması) üçün taborun ştatdankənar kimyaçı-təlimatçısına göndərir) və şüalanma dozasının uçotu vərəqələrinə (əlavə 4) qeyd edir. Bu müddət ona görə təyin olunur ki, dozimetrlər hətta ona radioaktiv şüalanma təsir etmədikdə belə, özü-özünə boşalır. Əgər dozometrlər 5 sutkadan çox qalarsa, bu halda cihazda göstəricilərin xətası normadan kənar olacaqdır. Dozimetrlərin göstəriciləri götürüldükdən (hesablandıqdan) sonra yenidən doldurularaq bölüyə qaytarılır.

Silahlı qüvvələrimizdə qəbul edilmiş şüalanma dozasının qalıq qiymətlərindən asılı olaraq bölmə-

lərin döyüş qabiliyyətinin dərəcəsi cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Tam döyüş qabiliyyətli dərəcəyə aid olan bölmələr öz döyüş qabiliyyətini tam saxlayır. İkinci dərəcəyə aid bölmələr təhlükə törətməyən çoxlu şüalanma dozasını ala və öz mövqelərində yerləşə bilər. Onlarda şüa xəstəliyinin əmələ gəlməsi 15%-dir. Üçüncü dərəcəyə aid bölmələri şüa xəstəliyinə tutulacaq, dördüncü dərəcəyə aid bölmələrin şəxsi heyətinin bir qisminin isə ölümünə səbəb olacaqdır. Buna görə belə bölmələrin çirkənlənmiş ərazilərdə fəaliyyətinə yol verilməməlidir.

Bölükdə (batareyada) radioaktiv şüalanma dozasının uçotu hər bir hərbi qulluqçu üçün şəxsən aparılır. Bu zaman şüalanma dozalarının qiyməti barədə yazılar şəxsi heyətin üzərində gəzdirilən fərdi uçot vərəqələrində və şüalanma dozasının qeydiyyatı jurnalında (əlavə 5) aparılır. Döyüş fəaliyyətləri şəraitlərində taqımların və bölüklərin döyüş qabiliyyətlərinin çevik qiymətləndirilməsi üçün köhnə məlumatları silib yenisini yazmaq məqsədilə şüalanmanın qeydiyyatını plastik materialdan hazırlanmış lövhədə də aparmaq olar (cədvəl 3).

Uçot vərəqəsinin arxa tərəfində effektiv dozanın azalması qrafiki və radioaktiv şüalanma dozasından asılı olaraq şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinin dərəcələri üzrə cədvəl göstərilir. [1. 17]

Bölük komandiri hər gün tabor komandirinə radioaktiv şüalanmaya məruz qalmış hər bir taqımın döyüş qabiliyyəti və şüalanma dozası almış

Bölmələr		Şəxsi heyətin radioaktiv şüalanma dozaları, Qr												Döyüş qabiliyyətinin dərəcəsi	
Taqım	Mənaqə	Mart ayı üçün												Mənaqələrin	Taqımların
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	...	29	30		
1-ci	1-ci	10	15	20	18	16	14	13	12	11	-	-	-		
	2-ci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
	3-cü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
2-ci	1-ci	20	18	16	14	13	12	11	10	9	-	-	-		
	2-ci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
	3-cü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
3-cü	1-ci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
	2-ci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
	3-cü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Bölük komandiri		20	18	16	14	13	12	11	10	9	-	-	-		
Bölük komandirinin müavini		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
1 matq komandiri		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
2 matq komandiri		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
3 matq komandiri		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		

CƏDVƏL 3. MOTOATICI BÖLÜYÜN RADIOAKTİV ŞÜALANMA DOZALARININ QEYDİYYAT VƏRƏQƏSİ (nümunə)

QEYD: Dozaların qiymət artma nəticəsi ilə hər gün üçün onların bioloji effektivliyinin azalması nəzərə alınmaqla yazılır.

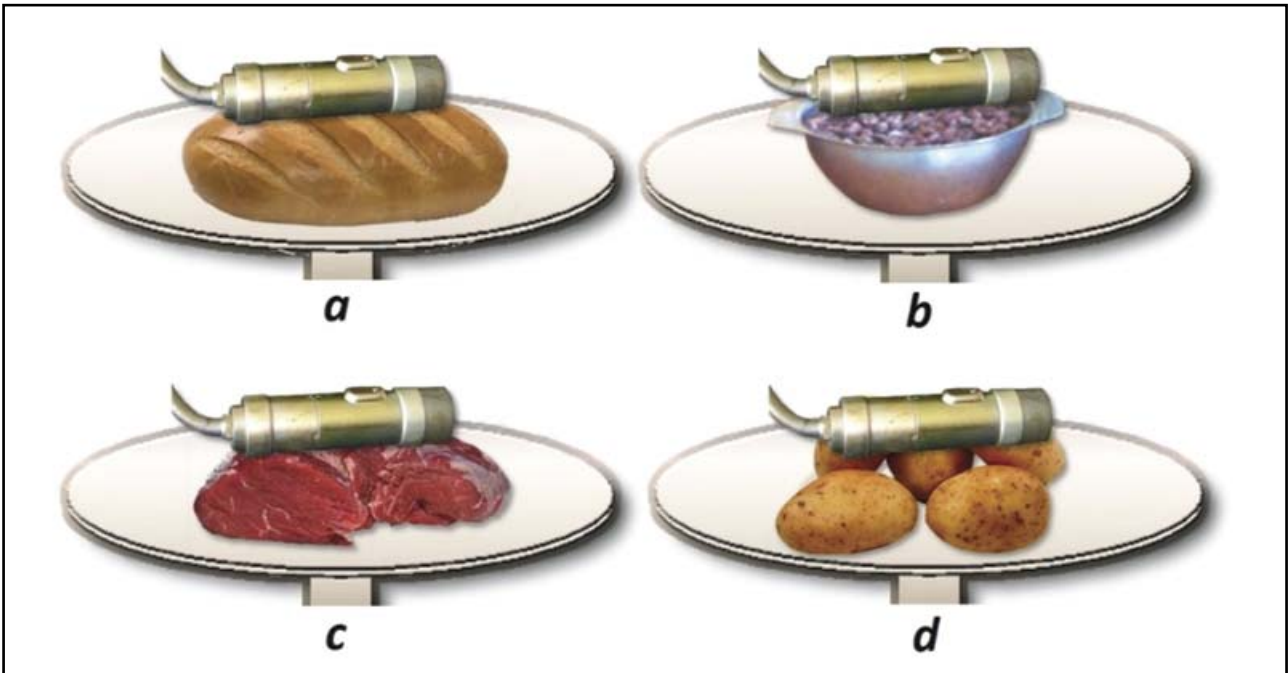
hər bir taqım komandiri haqqında məruzə edir. Taborun qərargahında bu məlumatlar uçot vərəqəsinə yazılır. Belə qoşun nəzarəti sistemi döyüşə qərar qəbul etmiş komandirə radioaktiv şüalanmanın şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinə təsirini müəyyən etməyə imkan verir. Şüalanmaya qoşun nəzarəti ilə bərabər tibbi nəzarətin aparılması da məqsəduyğundur.

Radioaktiv çirklənməyə nəzarət silahların, texnikaların, maddi vəsaitlərin, ərazinin və digər obyektlərin xüsusi təmizlənməsinin və şəxsi heyətin sanitariya təmizlənməsinin aparılması zəruriliyinin müəyyən edilməsi, eyni zamanda qida məhsullarının və suyun zərərsizləşdirilməsi məqsədilə aparılır. Çirklənməyə nəzarət, bir qayda olaraq, kimya bölmələri tərəfindən radiometr-rentgenometr və ya ludlum cihazlarının köməyi ilə aparılır.

Kimyaçıların olmadığı bölmələrdə isə bu tapşırıqları taborun ştatdankənar kimyaçı-təlimatçısı və ya xüsusi hazırlanmış əsgərlər yerinə yetirir.

Çirklənməyə nəzarəti bölmə komandirləri təşkil edir. Onlar bölmələrin vaxtlı-vaxtında cihazlarla təmin edilməsini, dozimetrlərin hazırlanmasını həyata keçirərək tapşırıqlar verir. Adətən çirklənməyə nəzarət bölmələr radioaktiv çirklənmə ərazilərindən çıxdıqdan sonra və ya çirklənmiş ərazidə örtülü istehkam qurğularında və ərazilərin çirklənməmiş sahələrində aparılır. Lakin zəruri hallarda müxtəlif obyektlərin çirklənmə dərəcəsini şəxsi heyət çirklənmiş ərazidən çıxmadan da müəyyən etmək olur. Bunun üçün çirklənmiş əşyalardan nümunələri götürərək onları çirklənmiş ərazidən kənardə ölçmək lazımdır.

Birinci növbədə nəzarət güclü çirklənmiş ərazilər-

ŞƏKİL 1. ƏRZAQLARIN RADIOAKTİV ÇİRKLƏNMƏSİNİ ÖLÇMƏ QAYDASI
a) çörək; b) dənəvər (maye) ərzaqlar; c) ət; d) tərəvəzlər

də fəaliyyət göstərən bölmələrdə tabel cihazlarından istifadə edərək aparılır. Əgər bölmələrdə hansısa səbəbdən radiometr-rentgenmetr və ya ludlum cihazları olmazsa, bu halda ora kimyaçı-təlimatçı və ya kimyaçı-kəşfiyyatçı göndərilir. Onlar bölmələrin şəxsi heyətinin və texnikalarının çirklənməsinə nəzarəti ya seçərək, ya da tam həyata keçirir. Çirklənməyə nəzarətin nəticələri dərhal bölmə komandirinə məruzə edilir. Komandir məlumatlar əsasında qismən xüsusi təmizləmənin aparılması üçün qərar qəbul edir. Bundan sonra təmizləmənin tamlığının müəyyən edilməsi üçün çirklənməyə nəzarət təkrarlanır.

Radioaktiv çirklənməyə nəzarət eyni zamanda tibb məntəqələrində və MTT bölmələrində də aparılmalıdır. Belə ki, radioaktiv çirklənməyə məruz qalmış ərzaq və su kütləvi şəkildə şəxsi heyətin zəhərlənmə mənbəyinə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən radioaktiv çirklənməyə nəzarətin təşkili olduqca vacibdir.

Ərzaq məhsullarının radioaktiv çirklənmə səviyyəsinin ölçülməsi zamanı DP-5V tipli və ya ludlum cihazlarının detektorları məhsulların səthindən 1-1,5 sm hündürlükdə yerləşdirilir (şəkil 1).

Əgər çirklənmə yolverilən normadan yuxarıdırsa, bu halda ərzaq məhsulu dezaktivasiya olunur. Dəqiq dozimetrik yoxlamadan sonra çirklənmə yolverilən normadan aşağı olarsa, bu halda onların istifadəsi mümkündür.

DOZİMETRİK NƏZARƏT POSTUNUN FƏALİYYƏTİ

Radioaktiv çirklənməyə nəzarət üzrə dozimetrik nəzarət postları dozimetrik nəzarət məntəqəsindən (və ya hazırlanmış əsgərlərdən) təmizləmə rayonlarında, kollektiv qorunma obyektlərinin girişində, ərzaq və s. MTT anbarlarının yerləşdiyi rayonlarda qoyulur. Postun heyəti bölmə komandirinə (tabeliyinə verilmiş bölmənin komandirinə) tabedir. Post, dozimetrik nəzarət postunun rəisindən və bir neçə kimyaçı-dozimetrçidən ibarətdir. Postun heyətinin sayı verilmiş tapşırığın həcmindən asılıdır. [3. 216]

Dozimetrik nəzarət postu: – şəxsi heyətin, silahların, texnikaların və s. vasitələrin çirklənmə dərəcəsini təyin etmək, dezaktivasiyanın tamlığı-

na nəzarət etmək, götürülmüş ərzaq və s. məhsulların nümunələrinin “ARTMA” parçalanma bölgüsünü təyin etmək kimi tapşırıqları yerinə yetirir.

Postun sənədləri kimyaçı-dozimetrçilərin vəzifə borcları planşetindən və müayinə olunan obyektlərin çirklənməsinə nəzarət və rəqəllərindən ibarətdir.

Dozimetrlik nəzarət postunun xüsusi təmizləmə rayonunda fəaliyyəti. Dozimetrlik nəzarət postunun şəxsi heyəti iş yerini xüsusi təmizləmə rayonunda nəzarət-bölüşdürücü postda, eyni zamanda silah və texnikaların dezaktivasiyasının tamlığına nəzarət məntəqələrində açır.

Nəzarət-bölüşdürücü post təmizlənməyə gələn şəxsi heyətin, silahların və texnikaların (dezaktivasiyası vacib olduqda) radioaktiv maddələrlə çirklənməsini təyin və təmizlənmənin zəruriliyini müəyyən edir. Kimyaçı-dozimetrçilərin hər biri təyin olunmuş yerlərdə iş yerlərini və cihazları işə hazırlayır. Post rəisinin göstərişinə əsasən fərdi qoruma vasitələrini “HAZIR” vəziyyətə gətirir.

Çirklənməyə məruz qalmış bölmələr nəzarət-

ŞƏKİL 2. ŞƏXSİ HEYƏTİN RADIOAKTİV ÇİRLƏNMƏSİNƏ NƏZARƏT

bölüşdürücü posta yaxınlaşdıqda post rəisi qoruyucu vasitələrin “DÖYÜŞ” vəziyyətinə gətirilməsi və kolonnada yerləşən bölmələrin çirklənməsinə nəzarətin aparılması üçün əmr verir. Kimyaçı-dozimetrçilər şəxsi heyətin, silahların və texnikaların, xüsusən təkərlərin, çadırların və şassilərin çirklənməsinin dərəcəsi yol verilən həddən yuxarı olduqda dərhal post rəisinə məruzə edir. Yol verilən həddən yuxarı radioaktiv maddələrlə çirklənmiş şəxsi heyət və texnika post rəisinin göstərişi ilə təmizləmə üçün təyin olunmuş meydançalara, təhlükəsiz dozadan aşağı çirklənməyə məruz qalanlar isə göstərilmiş marşrut üzrə və ya toplanma rayonuna göndərilir.

Texnika və silahlar tam dezaktivasiya olunma üçün nəzarət-bölüşdürücü posta daxil olduqda, kimyaçı-dozimetrçilər silah və texnikaların, şəxsi heyətin, geyimlərin, hərbi ləvazimatların, ayaqqabıların və mühafizə vasitələrinin dezaktivasiyasının tamlığına nəzarət edir və nəzarətin nəticələri barədə post rəisinə məruzə edir.

Dozimetrlik nəzarət postunun rəisi, bir qayda olaraq, nəzarət-bölüşdürücü postunda qalır və bütün kimyaçı-kəşfiyyatçıların iş fəaliyyətlərinə nəzarət edir. Tapşırıq yerinə yetirildikdən sonra öz bölmə komandirinə (böyük rəisə) məruzə edir və sonradan onun göstərişinə əsasən hərəkət edir.

Dozimetrlik nəzarət postunun kollektiv qoruyucu obyektlərin girişində və çirklənmiş mövqələrdə fəaliyyəti. Dozimetrlik nəzarət postunun rəisi tapşırıq aldıqdan sonra kollektiv qoruyucu obyektlərdə çirklənməyə nəzarət üzrə növbətçi kimyaçı-dozimetrçiləri təyin edir. Onlara iş yerini, nəzarət etmə və şəxsi heyətin giriş-çıxışı zamanı siqnalların verilmə qaydalarını göstərir.

Növbətçi kimyaçı-dozimetrçi öz iş yerində cihazları işə hazırlayaraq qoruyucu vasitələrini “HAZIR” vəziyyətinə gətirir və çirklənməyə nəzarət aparmasına hazır olması barədə post rəisinə məruzə edir. Növbəti növbənin girişi zamanı növbətçi kimyaçı-dozimetrçi qoruyucu vasitələrini “DÖYÜŞ” vəziyyətinə gətirir. Obyektə daxil olan (çıxan) şəxsi heyətin radioaktiv çirklənib-çirklənməsinə nəzarət edir. Dozimetrlik nəzarət postu-

nun şəxsi heyəti silah və texnikaların çirklənməsi zamanı mövqelərə (aerodromlara) də cəlb oluna bilər.

Şəxsi heyətin və müxtəlif obyektlərin səthlərində radioaktiv çirklənmə dərəcəsinin ölçülməsi üçün əvvəlcə şəxsi heyətin yerləşdiyi (*din-cəlmə*) yerlərdə radiasiyanın zəifləmə əmsali təyin edilir.

Müşahidəçi açıq yerdə γ -fonunu (P_{fon}), sonra isə şəxsi heyətin (obyektin) çirklənməyə məruz qalmasını ($P_{\text{ölçü}}$) təyin edir. Bundan sonra $P_{\text{ş/h}} = P_{\text{ölç}} - P_{\text{fon}}$ düsturuna əsasən cihazın göstəricisindən γ -fonun fərqi çıxıb alınan qiymətlə yol verilən çirklənmə dərəcəsinin nəticələrini müqayisə edir və nəticə çıxarır. Bu üsulla müxtəlif obyektlərin səthlərinin radioaktiv çirklənmə dərəcəsinə də ölçmək olur.

NƏTİCƏ

Bölmələrin radioaktiv maddələrlə çirklənməsi zamanı birinci növbədə məlum şəraitdə qoşunların fəaliyyətinə və şəxsi heyətin döyüş qabiliyyətinə daha çox təsir göstərəcək çirklənmə haqqında olan məlumatların qiymətləndirilməsi aparılmalıdır. Bu səbəbdən radiasiya şəraitinin qiymətləndirilməsi əsasında, onun hissə və bölmələrin döyüş qabiliyyətinə təsiri haqqında nəticələr çıxarılmalı, mühafizə tədbirləri həyata keçirilməli və düşmən basqınının nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlər yerinə yetirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinə şəxsi heyətin xarici şüalanmasına nəzarətin təşkili haqqında təlimat. Müdafiə nazirinin birinci müavini-SQ Baş Qərargah rəisinin əmri, 2014-cü il, Bakı
2. Действия войск на зараженной местности. Москва, Воениздат, 1975
3. Kimya qoşunlarının döyüş tətbiqi üzrə təlimat. 2-ci hissə, Bakı, Hərbi Nəşriyyat, 2016

РЕЗЮМЕ ОРГАНИЗАЦИЯ ДОЗИМЕТРИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ В ВОЙСКАХ ВО ВРЕМЯ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ Э. ГАПАГОВ

Во время загрязнения подразделений радиоактивными веществами нужно произвести оценку о загрязнении в известном условии, а также его воздействию на боеспособность личного состава и деятельности войск. По этой причине на основании оценки радиационной условий, нужно сделать выводы о воздействии на боеспособность личного состава, превратить в жизнь мероприятия для устранения результатов нападения противника.

SUMMARY THE ORGANIZATION OF DOSIMETRIC CONTROL OF TROOPS IN CONBAT ACTIVITIES E. QARAQOV

It is necessary to carry out primarily the assessment of data on pollution which will have more impact on the activity of troops and the combat capability of staff under intelligible conditions during the radioactive pollution of units. Thus, on the basis of the assessment of radiation conditions, one should draw conclusions about its impact on the combat activities of sections and units, implement protection measures, and manage tasks to overcome the results of the enemy attack.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ MÜHƏNDİS MANEƏLƏRİNİN TƏTBİQİ

Polkovnik-leytenant Anar ORUCOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Elmi rəhbər – polkovnik-leytenant İlkin MƏHƏRRƏMOV

Açar sözlər: mühəndis maneələri, mühəndis kəşfiyyatı, istehkam qurğuları, dağlıq, dağ uçqunları

Ключевые слова: инженерные препятствия, инженерная разведка, фортификационные сооружения, нагорье, горные оползни

Keywords: engineering obstacles, engineer intelligence, fortification installations, mountainous, mountainous of rubble

Dağlıq ərazilərdə keçilə bilən ərazi dairəsinin məhdud olması səbəbi ilə adi şəraitə nisbətən tank əleyhinə mina sahələrinə olan tələbat ciddi şəkildə azalır, lakin onların tətbiq edilməsinin effektivliyi əhəmiyyətli dərəcədə artır.

Mühəndis maneələrinin qurulmasının əsas məqsədi atəş mövqelərini və komanda-müşahidə məntəqələrini mina sahələri ilə qorumaqdan ibarətdir. Burada tank əleyhinə mina (TƏM) sahələri ərazinin tank keçə bilən yerlərindən, atəş mövqelərinin və komanda-müşahidə məntəqələrinin önündə, cinahlarında düşmənin həmlələri gözlənilən istiqamətlərdə düzəldilir. Piyada əleyhinə mina (PƏM) sahələrini, bir qayda olaraq, TƏM sahələrinin qarşısında, onları qorumaq üçün atəş mövqelərinin gizli yaxınlaşma yollarında düzəldirlər. Tank və piyada əleyhinə mina sahələrinin bir-birindən uzaqlığı onları artilleriyanın və atıcı silahların atəşi ilə qorumaqdan asılıdır və atəş mövqeyindən 150-500 m aralı ola bilər. Ayrı-ayrı minalar, yaxud mina qrupları yollarda, dolama dərələrdə, yarıqlarda, qumluqlarda və yaşayış məntəqələrində atəş mövqelərinə yaxınlaşma yollarında qoyula bilər. Sahələrə minaların qoyulması artilleriya bölmələrinin qüvvəsi ilə əllə sıra hesabı, yaxud xüsusi asma novları olan nəqliyyat maşınlarından istifadə etməklə yerinə yetirilir. Hər mina sahəsinə, yaxud mina qrupuna üç nüsxə formulyar tərtib olunur və hissənin qərargahına verilir. Mühəndis təminatına aid olan ərazinin mühəndis kəşfiyyatına artilleriyanın tutduğu rayonların istehkam hazırlığı, giriş

Dağlarda mühəndis maneələrinin qurulması düşmən fəaliyyətinin qarşısının alınması məqsədilə və onların arzuolunmayan istiqamətlərdə hərəkətliliyinin əhəmiyyəti və iş həcmi nəzərə alınmaqla qurulur. Bu zaman düşmənin ehtimal olunan tərkibi, təchizatı, fəaliyyətinin xarakteri və müdafiə olunan qoşunlar tərəfindən müxtəlif mühəndis maneə və dağıntılarının yaradılmasının geniş tətbiqi üçün əlverişli şərtlərin olması nəzərə alınır. Müdafiə olunan bölmələrin cinahlarına və arxasına çıxan yolların dağıdılmasına və minalanmasına, eləcə də düşmən helikopterlərinin ehtimal olunan fəaliyyət istiqamətlərində, qoşunlar tərəfindən tutulmamış istiqamətlərdə, aşırımlarda və vadilərdə maneələrin qurulmasına xüsusi diqqət ayrılır. Maneələr sistemi düşməne qarşı yerdə, ona uzaq yaxınlaşma istiqamətlərində eyni vaxtda təsir göstərəcək şəkildə, müdafiə olunan ərazidə olduğu kimi, dərin və əhatəli yaradılmalıdır.

Maneələr müdafiənin ön xətti qarşısında, dağlıq məntəqələri və onların arxasında, xüsusən də müdafiənin dərinliyinə aparən istiqamətlərdə qurulur. Belə istiqamətlərdə tank və piyada əleyhinə mina sahələri, fuqaslar və istiqamətləndirilmiş minalar qurulur və minalanmış dağıntılar yaradılır.

lərini və komanda-müşahidə məntəqələrini mina sahələri ilə qorumaqdan ibarətdir. Burada tank əleyhinə mina (TƏM) sahələri ərazinin tank keçə bilən yerlərindən, atəş mövqelərinin və komanda-müşahidə məntəqələrinin önündə, cinahlarında düşmənin həmlələri gözlənilən istiqamətlərdə düzəldilir. Piyada əleyhinə mina (PƏM) sahələrini, bir qayda olaraq, TƏM sahələrinin qarşısında, onları qorumaq üçün atəş mövqelərinin gizli yaxınlaşma yollarında düzəldirlər. Tank və piyada əleyhinə mina sahələrinin bir-birindən uzaqlığı onları artilleriyanın və atıcı silahların atəşi ilə qorumaqdan asılıdır və atəş mövqeyindən 150-500 m aralı ola bilər. Ayrı-ayrı minalar, yaxud mina qrupları yollarda, dolama dərələrdə, yarıqlarda, qumluqlarda və yaşayış məntəqələrində atəş mövqelərinə yaxınlaşma yollarında qoyula bilər. Sahələrə minaların qoyulması artilleriya bölmələrinin qüvvəsi ilə əllə sıra hesabı, yaxud xüsusi asma novları olan nəqliyyat maşınlarından istifadə etməklə yerinə yetirilir. Hər mina sahəsinə, yaxud mina qrupuna üç nüsxə formulyar tərtib olunur və hissənin qərargahına verilir. Mühəndis təminatına aid olan ərazinin mühəndis kəşfiyyatına artilleriyanın tutduğu rayonların istehkam hazırlığı, giriş

və manevr yollarının hazırlanması, maneələrin qurulması, maskalanma, mühəndis tədbirlərinin aparılması, su çıxarılması, təmizlənməsi və su təchizatı məntəqələrinin hazırlanması daxildir. Dağlıq ərazidə mühəndis maneələrinin tətbiqi maskalanma və mühafizə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq həyata keçirilir. Belə ki, dağlıq ərazinin mühəndis kəşfiyyatı üzrə bölmə komandirləri bu rayonlarda mühəndis-maneə işlərini yerinə yetirən qrupu maskalanma və maneələrin tətbiqi xüsusiyyətləri, hərəkət marşrutları, əsas yollardan atəş mövqelərinə giriş yollarının vəziyyəti, atəş mövqeləri rayonlarının içərisində manevr yollarının hazırlanması imkanları haqqında məlumatlarla təmin edir, həmçinin ərazidə minaların olmasını yoxlamaq üçün cavabdehdirlər və bu barədə onları məlumatlandırırırlar. Eyni zamanda buraya istehkam atış sektorunun təmizlənməsi, top səngərlərinin, döyüş sursatı üçün zirzəmilərin, batareyanın baş zabitləri və atış taqımları komandirləri üçün açıq tipli qurğuların, şəxsi heyət üçün yarıqların, dartıcılar və avtomobillər üçün daldalanma, atıcı silahlardan atəş aparmaq üçün səngərlərin qazılıb hazırlanması daxildir. Dartıcıların və avtomobillərin yerləşdiyi yerlərdə onların örtülməsi üçün, ilk növbədə, ərazinin qırışlarından istifadə olunur, bəzi hallarda isə sürücülər üçün yarıqlar qazılır, blindaj düzəldilir. Dağlarda piyada əleyhinə maneələrin, xüsusən də müdafiənin ön xəttində və dayaq məntəqələrində yandan keçən dəstələrin və aeromobil fəaliyyəti istiqamətində qurulanların əhəmiyyəti artır. İstiqamət üzrə və dairəvi təsirli piyada əleyhinə minalar piyadalar üçün keçilə bilən istiqamətdə qurulur ki, qəlpələrin uçuşu yamaclar və enişlər boyunca baş versin. Təzyiqə bağlı minalar qurularkən yağış suları tərəfindən onların yuyulub yerini dəyişməsinə qarşı konkret tədbirlər görülür. Yarğanlarda, dağ cığırlarında, dar dərələrdə və dağ qövsələrində düşmən piyadaları əleyhinə təsiri ilə, seçilən istiqamət üzrə olacaq minalar, düşmən texnikaları əleyhinə isə tank əleyhinə minaların tətbiq edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Mühəndis qoşunları bölmələrinin dağlarda dö-

yüş tətbiqinin xüsusiyyətlərini hər şeydən əvvəl qüvvə və vasitələrin əsas istiqamət üzrə cəmləşdirilməsi ilə, digər güc və vasitələrin müxtəlif istiqamətlər üzrə dağınıq yerləşdirilməsi, eləcə də onlar tərəfindən bir sıra əlavə tapşırıqların icra edilməsini əhatə edir. Belə ki, mühəndis-istehkam bölmələri yolların hazırlanması və saxlanılması işlərindən əlavə dağıntıların yaradılması işlərinə, yarğan və uçurumlardan keçidlərin təchiz edilməsinə cəlb edilirlər. Mühəndis-istehkam bölmələri qayalıq və daşlıq ərazidə işləyən zaman partlayış işlərinin yerinə yetirilməsi üçün mühəndis-yol və mühəndis-mövqe bölmələrinin gücləndirməsinə diqqət edirlər. Mühəndis qoşunları hissələrinin böyük hissəsi əsas istiqamətdə cəmləşdirilir. Dağlarda dərin və əhatəli döyüş aparılması şəraitlərində mina partlayışlı maneələrin hazırlanması və saxlanılması, helikopterlərdən ibarət səyyar maneəqurma dəstəsinin (SMD) tərkibinin və düşmənin hava-desant bölmələrinin fəaliyyətlərinin bloklanması əsas vəzifələrdən biridir. Ərazinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, dağlıq ərazidə normal ərazilərdə olduğundan daha çox SMD-lər yaradılır. Dağlarda fəaliyyət göstərən SMD-lər TƏM sahələrini qurmaqla bərabər, birinci növbədə, yollarda, dərələrdə, dar keçidlərdə maneələrin və dağıntıların yaradılmasına, eləcə də düşmənin yandan keçən dəstələrinin və bölmələrinin taktiki hava desantının fəaliyyəti istiqamətlərində piyada əleyhinə və qarışıq maneələrin qurulmasına cəlb edilirlər.

Dağlıq ərazi şərtlərində düşmən cəbhəsi dərinliyində körpülərin, aşırımlı yolların dağıdılması, dərələrdə dağıntıların və qalaqların törədilməsi üçün düşmənin cəbhə dərinliyinə partlayış-istehkamçı qrupları göndərilir. Bundan əlavə pusquların fəaliyyətlərinin mühəndis təminatına əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilir. Ərazinin istehkam hazırlığı zamanı partlayıcı maddə atımları, kiçik mexanizasiya vasitələri, elektrik stansiyalarının elektroalətləri, burğu çəkicləri, eləcə də termik və elektroimpuls burğu vasitələri və səngər alətləri geniş tətbiq edilir. Dağ yollarında idarə olunan minaların və fuqasların qurulması öz qoşunlarımızın

sərbəst hərəkətinə imkan verir. Ehtiyac olduqda həmin maneənin işə salınması, maneələrin saxlanması üçün mühəndis güc və vasitələrinə olan tələbi əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Ərazidə mövcud olan əngəllərlə ahəngdə müxtəlif maneələrin, dağıntıların kompleksindən yaradılan maneə qovşaqları böyük təsirə malikdir. Onlar əsas yol istiqamətlərində və mümkün yandankeçmə yollarında, yolların kəsişmə yerlərində qurulurlar. Dağlarda bir maneə qovşağının qurulması üçün tələb oluna bilər: 2-4 ton partlayıcı maddə atımları, 200-300 ədəd TƏM, 300-400 ədəd PƏM, 5-8 ədəd nəqliyyat və obyekt əleyhinə minalar.

Fəal fəaliyyətlərin planlanmadığı cinahlarda və mövqelər arasındakı boşluqlarda maneələr zonasının yaradılması üçün ərazinin minalanması, yolların, körpülərin, yarıqlarda keçidlərin və digər obyektlərin dağıdılması, dağıntı və qalıqların törədilməsi icra olunur. Dağlarda döyüşlər zamanı helikopterlərlə endirilən taktiki hava desantının, aeromobil qruplarının, reydlərinin fəaliyyətlərinə qarşı maneələrin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilir.

Yollara çıxan dağ cığırının müxtəlif hissələrində piyada əleyhinə maneə ocaqları hazırlana bilər. Ərazinin konkret şərtlərindən asılı olaraq 40-50%-i zərərsizləşdirmə əleyhinə tələli olmaqla, bir neçəsi piyada əleyhinə təzyiqa bağlı və qəlpə təsirli minalar qurula bilər. Hər bir cığırın yola birləşməsində öz qoşunlarımız üçün xəbərdar edici işarələr qoyulur.

Vaxt və əlverişli şərtlər olduqda müdafiənin dərinliyində dirəklər, alçaq divar, eskarp, əks-eskarp, tank əleyhinə xəndək, ağac və daşdan yığılma qalaqlar, meşə materialından ibarət qalaqlar, məftil tipli və elektriklişdirilmiş maneələr, süni sellər kimi partlamayan maneələr hazırlanır. Yanan maye maddələrin olmasından asılı olaraq düşmənin hərəkət istiqamətində olan yamaclarda yanğın maneələri də yaradıla bilər.

Mühəndis maneələri mühəndis qoşunlarının və digər qoşun qisimlərinin qüvvələri ilə qurulur. Mühəndis maneələrinin hazırlığı zamanı mina-partlayış maneələri əsasən mühəndis-istehkam

qüvvələri ilə hazırlanır. Yollarda dağıntıların yaradılması üçün mühəndis-yol bölmələri, eyni zamanda partlamayan maneələrin, eləcə də öz mövqelərinin qarşısındakı mina-partlayan maneələrin müvafiq vasitələrlə təchiz edilmiş qoşun qisimlərinin bölmələri cəlb olunur.

Dağlarda mühəndis maneələrinin saxlanması üçün, bir qayda olaraq, daha əvvəldən həmin maneələri qurmuş mühəndis qoşunlarının bölmələri ayrılır. Dağ keçidlərində maneələrin saxlanılmasını partlayışa hazırlanmış 3-5 obyektədən ibarət sahələr üzrə təşkil etmək məqsədəuyğundur. Dağ keçidində ümumqoşun zabitlərindən – komendant, mühəndis qoşunları zabitlərindən – rəis və digər sahələrə çavuşların tərkibindən başçı təyin olunur. Sahə rəisinin tabeliyinə mühafizə və müdafiə üçün bir motoatıcı manqa, partlatma vasitələri və radiostansiyası olan mühəndis hesabı ayrılır. Obyektlər komendantın verdiyi siqnalla partladılır. Eyni zamanda obyektlərin düşmən tərəfindən tutulması təhlükəsi yaranarsa, sahə rəisləri onların partladılması üçün lazımi təlimat verirlər. Maneələrin istiqamətlər üzrə qurulması zərurəti yaranarsa, bu mühəndis ehtiyatının və qoşun qisimlərinin bölmələrinin qüvvələri ilə yaradılır.

Dağlıq ərazilərdə mühəndis maneələrini qurmaq, daşlıq və qayalıq ərazilərdə bunu yaratmağın ağır, həmçinin sərt yoxuşlarda mühəndis texnikasının tətbiq edilməsinin mümkünsüz olması ilə ciddi şəkildə dəyişir. O, hər bir istiqamətin əhəmiyyəti və önəmi, müdafiəyə keçmək şərtləri və vaxtın mövcudluğu nəzərə alınmaqla yerinə yetirilir. Bu zaman ərazinin gizlədici və qoruyucu xüsusiyyətlərindən hərtərəfli şəkildə istifadə olunur. Batareyaların birinin yaxınlığında divizionun atəşi idarəetmə məntəqəsi və meteoroloji post üçün sənəklər hazırlayırlar. Komanda-müşahidə məntəqələri yerlərinin istehkam hazırlanmasında görünüş sektorlarının təmizlənməsi, müşahidə üçün qurğu (açıq və ya qapalı) düzəldilməsi, şəxsi heyət və texnika üçün yerlərin hazırlanması vacibdir.

Yarı-dərin qurğular hazırlanarkən onların karkasları ətraflardan və üstədən daşlı torpaqla örtülür, girişlər qoruyucu qapı bloku ilə təchiz edilir. Sə-

naye istehsalı olan və meşə materialı olmadığı hallarda örtülü, dayaz ölçülü və ya tökmə tipli istehkam qurğularının hazırlanmasında daşdan istifadə etmək olar. Belə qurğuların formaları dairəvi və ya dördkünc, örtüyü isə ola bilər. Məhvedici silahların inkişaf etməsi mühəndis-istehkam qurğularının da quruluşunun təkmilləşdirilməsini tələb edir. Belə ki, şəxsi heyətin müxtəlif əsaslı döyüş sursatlarının təsirlərindən mühafizə olunması dərəcəsinin artırılması üçün dərin ölçülü, örtülü tipli mühəndis-istehkam qurğuları kəpək şəklində, torpaq qatı tökülməklə, dayaz ölçülü və tökmə tipli olanlar isə metallarla kombinə edilmiş hidrogen tərkibli materiallardan və radiasiya əleyhinə ekranlardan hazırlana bilər. Bundan başqa girişlərin əlavə mühafizəsi də nəzərə alınır.

Dağlıq şəraitlərdə fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulan mühəndis hissə və bölmələrin müvafiq dağ ləvazimatı, eləcə də soyuq və dağlıq ərazi üçün zəruri olan silah, sursat, rabitə qurğuları və digər texnikalarla təchiz edilməsi vacibdir. Mina partlayışlı maneələrin qurulması üçün havadan və məsafədən mina vasitələrinin geniş tətbiq edilməsi vacibdir.

NƏTİCƏ

Dağlıq ərazilərdə mühəndis-istehkam təminatının doğru və məqsədyönlü təşkil olunması qələbənin təminatına zəmin yaradır. Dağlıq şəraitlərdə fəaliyyət göstərməsi nəzərdə tutulan mühəndis hissə və bölmələrinin müvafiq dağ ləvazimatları, eyni zamanda soyuq və dağlıq ərazi üçün zəruri olan digər silah, sursat, rabitə qurğuları, əmlak və texnikalarla, ehtiyac olan istiqamətlərdə isə yük və minik heyvanları ilə təchiz edilməsi vacibdir. Dağlıq ərazilərdə mühəndis-istehkam, eyni zamanda mühəndis maneələrinin qurulması və hazırlanması zamanı heyət güc, vasitə və zamana qənaət etmək üçün partlayış üsulundan da istifadə edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru qoşunları artilleriyasının döyüş nizamnaməsi. Hərbi Nəşriyyat, Bakı, 2000
2. Шамшуров В.К. Инженерное обеспечение боя в особых условиях. Военное издательства, Москва, 1985

РЕЗЮМЕ

ПРИМЕНЕНИЕ ИНЖЕНЕРНЫХ БАРЬЕРОВ В ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ А. ОРУДЖОВ

В статье рассматривается содержание и организация выполнения основных задач инженерного обеспечения оборонительного боя в горных условиях и уделяется раскрытия возможных путей решения задач инженерного обеспечения, повышения эффективности инженерного оборудования местности в горных условиях.

SUMMARY

THE APPLICATION OF ENGINEERING BARRIERS IN A MOUNTAINOUS AREA A. ORUCHOV

In modern conditions army should be prepared in order to conduct active and decisive operations in different climates and terrains. In the article it has been explained content and organization of fulfillment basic tasks of the engineer mountain conditions. Basic attention is given to investigating possible ways of solving tasks of the engineer maintenance raising efficiency of engineer supplying of mountainous territories.

KƏŞFİYYAT MƏLUMATLARININ TOPLANILMASINDA MÜASİR TEXNOLOGİYANIN (TEXNİKİ VASİTƏLƏRİN) ROLU

Polkovnik-leytenant Haqverdi DADAŞOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Elmi rəhbər – polkovnik Bəxtiyar GÖZƏLOV

Açar sözlər: kəşfiyyat, müşahidə, əlaqə, hücum, pilotsuz təyyarə.

Ключевые слова: разведка, наблюдения, связь, наступление, беспилотный самолет.

Keywords: intelligence, observation, communication, offensive war, unmanned aircraft.

yətinə, komandanlığın vəzifəsinə və mövcüd məlumat toplama vasitələrinə əsaslanır. Bu zaman məlumat toplama planının tətbiq edilməsi və məlumat toplama fəaliyyətlərinə nəzarətlə bağlı göstərişlər verilir. Düşmənin elektron hesablama sistemi

İstər hücum əməliyyatları zamanı, istərsə də sülh dövründə qarşı tərəf haqqında məlumatların toplanılması, analizi və qiymətləndirilməsi fasiləsiz olaraq həyata keçirilir. Bu, kəşfiyyat məlumatlarının toplanılması, onların müxtəlif mənbələrdən sistematik və vaxtında alınmasından ibarətdir. Kəşfiyyat məlumatlarının toplanılması rabitə xətləri (kanalları) və şəxsi ünsiyyət vasitəsilə həyata keçirilir və şəraitdən asılı olaraq müəyyən edilir. Kəşfiyyat məlumatları döyüş fəaliyyətinə hazırlıqda müəyyən edilmiş dövrü əhatə edir, həmçinin ən mühüm obyektlər (hədəflər) aşkar edildikdə verilir. Döyüş fəaliyyətinin gedişində kəşfiyyat məlumatları, bir qayda olaraq, əvvəl şifahi verilir, sonra yazılı yekun olaraq təqdim edilir. Kəşfiyyat məlumatlarının işlənməsi onların ilkin öyrənilməsindən, qeydiyyatından, təhlilindən və ümumiləşdirilməsindən ibarətdir. Məlumatların işlənmə ardıcılığı onların vacibliyi və təcili olması ilə müəyyən edilir.

Kəşfiyyat məlumatlarının toplanılmasında kəşfiyyat zabiti məlumat toplama tapşırıqlarının məlumat tələbləri şəklində müəyyənləşdirilməsinə və bu tapşırıqların məlumat toplama qüvvələrinə bölüşdürülməsinə cavabdehdir. Məlumat toplama tapşırıqlarının verilməsi düşmən təhlükəsinin xüsusi-

haqqında məlumatların cəmlənməsi komandirə elektron qorunma tədbirlərinin alınmasında və fəaliyyətlərinin planlanmasında kömək edir. Kəşfiyyat məlumatlarının toplanılmasına cavabdeh olan şəxs bütün məlumat toplama ehtiyacını bir kəşfiyyat məlumatlarının toplama orqanlarına deyil, müxtəlif kəşfiyyat üsullarına aid məlumat toplama orqanlarının bir neçəsindən istifadə edərək fəaliyyətlərini sürətləndirə bilər. Beləliklə, sensor mənbəsi itkisini aradan qaldırmaq və mühüm kəşfiyyat məlumatları itkisinin qarşısını almaq olar.

Məlumat toplama strategiyası təkmilləşdirilərkən məlumat tapşırığı alan bölmə komandiri və ya kəşfiyyat zabiti seçdiyi bütün orqanların fəaliyyətə hazır olub-olmadığına fikir verir. Kəşfiyyat məlumatlarının toplanılması zamanı bir neçə kəşfiyyat üsulundan eyni anda istifadə olunur. Bu isə müəyyən müddət ərzində informasiyanın dinlənilməsi və ya qəbulu üçün bir neçə siqnal kəşfiyyat məlumat toplama orqanının təyin edilməsi üçün tezliyin müəyyənləşdirilməsi ehtimalını yüksəldir.

Havadan icra edilən siqnal kəşfiyyat sistemləri ehtiyac olan siqnalın yayılma gücü ilə məhduddur. Ehtiyac duyulan siqnalın şiddəti sensora çatacaq qədər güclü olmaya bilər. Məlumatın toplanılması aşağıdakı amillər üçün lazım olan vaxtların cəmidir:

- sistemin qiymətləndirilməsi;
- məlumat toplama tələbinin göndərilməsi;
- tapşırıq üçün hazırlıq;
- məlumat toplama fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi;
- məlumatın təhlili və işlənilməsi;
- məlumatın tələb olunan şəxsə göndərilməsi.

Kəşfiyyat məlumatı əldə edildikdən dərhal sonra düşmənin hücumu keçməsi, onun silahlı mübarizədə yeni vasitələr və üsullar tətbiq etməsi, düşmənin endirdiyi nüvə zərbələri və kimya basqını, yüksək sərrast silahla taktiki vasitələri, həmçinin düşmənin fəaliyyət xarakterindəki kəskin dəyişikliklər haqqında məlumatlar verilir.

Əldə edilmiş kəşfiyyat mənbələrinin ümumiləşdirilməsi onların toplanılmasından və məlumat üçün əlverişli şəkildə təqdim edilməsindən ibarətdir. Kəşfiyyat məlumatlarının nəticələri və alınmış informasiya haqqında divizionun kəşfiyyat rəisi (batariya komandiri) divizion komandirinə (qərargah rəisinə) məlumat verir. Kəşfiyyat məlumatlarında: düşmən qruplaşması və onun fəaliyyət xarakteri haqqında məlumat, aşkar edilmiş obyektlər (hədəflər) haqqında ümumiləşdirilmiş kəşfiyyat məlumatları, düşməyə verilmiş qiymətdən çıxarılmış nəticələr və yuxarı qərargahın vasitələri ilə nəyin kəşf olunması göstərilir. Kəşfiyyat məlumatını divizionun qərargah rəisi və kəşfiyyat rəisi imzalayırlar.

Kəşfiyyat məlumatlarının ilkin öyrənilməsi onların məzmununun (kod işarələri açıldıqdan sonra) aydınlaşdırılmasından, iş xəritəsinə (irimiqyaslı planşetə) köçürülməsindən, kəşfiyyat məlumatlarının həqiqiliyinin, tamlığının və əhəmiyyətinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Məlum olduğu kimi, qoşunların idarə olunmasında analoq prinsipinə malik radiorabitə vasitələrinin tətbiqi düşmən kəşfiyyatının işini asanlaşdırır. Radiorabitə öz növbəsində düşmən kəşfiyyatının əsas informasiya mənbəyidir. Buna görə də radiorabitə vasitələrinin inkişafı üçün daim məqsədyönlü işlər aparılır. Belə ki, müasir texnikanın inkişafı bizə rəqəmsal radiostansiyalardan istifadə edərək kompüterlə məlumat mübadiləsi

aparmağa imkan verir. Məlum olduğu kimi, silahlanmaya yeni texnikaların daxil olması ilə əlaqədar olaraq kəşfiyyat əməliyyatlarının aparılmasında bir sıra dəyişikliklər müşahidə olunur. Radiorabitə vasitələrinin inkişafı isə öz növbəsində radiorabitə sisteminə və o cümlədən, radiorabitə reqlamentinə əsaslı təsir edir. Müasir radiorabitə vasitələrində əsas nəzərə çarpan vasitələrdən biri də onların istismarının asanlaşdırılması və rabitənin yaradılmasına olan normativlərin bir neçə dəfə azaldılmasıdır. Silahlı qüvvələrdə rəqəmsal radiorabitə sisteminin qurulması zamanı fəaliyyət göstərən sistem öz fəaliyyətini dayandırmadan, tədricən yerini yeni sistemə verir.

Müasir dövrdə texniki kəşfiyyatın aparılması siyasi şəraitə, kəşfiyyatın məqsəd və tapşırıqlarına, taktiki-texniki xüsusiyyətlərə və ərazinin yaratdığı məhdudiyyətlərə, digər ümumi cəhətlərə, həmçinin radioelektron şəraitin sabitliyinə əsaslanır. Buna görə də xarici texniki kəşfiyyata əks-təsiri təşkil edərkən həm göstərilən xüsusiyyətlər, həm də hərbi hissələrin gündəlik fəaliyyətini nəzərə almalı və qeyd edilənlər tam həcmdə tətbiq edilməlidir.

Müasir texnikanın inkişafı bizə rəqəmsal radiostansiyalardan istifadə edərək kompüterlə məlumat mübadiləsi aparmağa imkan verir. Radiostansiyalardan istifadə edərək kompüterlə məlumatın ötürülməsi və ya qəbul edilməsi naqillə rəabitə vasitələrindən istifadə edərək ötürülən (qəbul edilən) məlumatlarla müqayisədə sürəti aşağıdır. Lakin buna baxmayaraq, kompüterlə məlumatın ötürülməsi və ya qəbul edilməsi taktiki və əməliyyat idarəetmə sistemlərində geniş istifadə olunur.

Əsasən taktiki idarəetmə sistemlərində tətbiq olunan radiostansiyaların köməyi ilə siqnal və kodları yazı ilə göndərmək imkanı vardır. Bu da ötürülən və qəbul edilən məlumatların düşmən kəşfiyyatı tərəfindən tutulması imkanlarını çətinləşdirir. Qeyd olunduğu kimi, bu tip radiostansiyaların radiogöstəriciləri kompüter vasitəsilə yaddaşa yükləndiyindən düşmən radiorabitə vasitələrinin bu şəbəkəyə və ya istiqamətə daxil olması qeyri-mümkündür. Belə ki, radioşəbəkənin baş

stansiyasının dəstəyi basılarkən mübadilələrin aparılmasına baxmayaraq, avtomatik olaraq iş dayanır və bu şəbəkədə olan bütün radiostansiyalar qəbula keçir. Bu zaman ancaq komandir mübadiləni aparmaq imkanına malik olur. Mübadilənin sonunda isə iş əvvəlki kimi bərpa olunur. Adətən taktiki idarəetmə sistemində tətbiq olunan radiorabitə vasitələrinin tərkibində daxili GPS qurğularının quraşdırılması hərbi rabitə və kəşfiyyat sistemlərində əsaslı dönüş yaratmışdır. GPS qurğularının köməyi ilə Yer kürəsinin istənilən nöqtəsindən peyk-rabitə vasitəsilə radiostansiyanın yerini müəyyənləşdirmək mümkündür ki, bu da kəşfiyyat qrupları və xüsusi tapşırıqları yerinə yetirən dəstələr üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kəşfiyyat qrupları ilə müntəzəm əlaqə saxlamaq üçün həmişə kürəkdə gəzdirilən QD radiostansiyasına ehtiyac vardır. Son zamanlar isə bu məqsədlə QD və UQD radiostansiyalar qarşılıqlı istismar üçün hazırlanır və kəşfiyyat məlumatlarının alınmasında və ötürülməsində uğurla istifadə olunur. Eyni zamanda həcmcə kiçik olan bu tip radiovasitələrin istismarı çox sadədir. Ümumiyyətlə müasir radiorabitə vasitələrinin NATO standartlarına cavab verməsi (bir metr dərinliyində su buraxmama, AKB və mikrotelefon dəstəklərinin digər rabitə vasitələrində istifadəsinin mümkünlüyü, iş rejimlərinin uyğunluğu, ötürücülərin çıxış güclərinin tənzimlənməsi və s.) onların əsas üstünlüklərindən biridir.

Kəşfiyyat vasitələrində, kəşfiyyat məlumatlarının qəbulu üzrə idarəetmə kanallarının radiosusdurulması, yeni silah və hərbi texnika nümunələrinin sınaqları dövründə tətbiq edilir. Sülh dövründə vacib radioelektron vasitələri (sınaq və təlimlərdə iştirak edən radioelektron vasitələr, elektron hesablama maşınları və avtomatik idarəetmə sistemləri, texniki məlumatların ötürülməsi, işlənməsi və saxlanması və s.) texniki kəşfiyyatdan mühafizə məqsədilə kəşfiyyat vasitələrinin (əsasən radiotexniki və optik) radiomanəəllə susdurulması məhdudiyətlə tətbiq edilir. Silahların, obyektlərin, müəssisələrin və qoşunların, onların fəaliyyətlərinin, həmçinin qoşunlarda ke-

çirilən əməliyyat və digər tədbirlərin qorunması və gizli saxlanması sülh dövründə xarici texniki kəşfiyyatda əks-təsirin vacib elementidir.

Müasir texnologiyalara əsaslanan kəşfiyyat məlumatlarının toplanılmasında texniki vasitələrin rolu nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etsə də, kəşfiyyatın manqasının komandiri öz manqasının daimi döyüş hazırlığının, cihaz və texniki vasitələrin texniki vəziyyəti, kəşfiyyat tapşırıqlarının icrası və s. xidmət üçün məsuliyyət daşıyır. O, müşahidə məntəqəsinin topogeodezik bənd edilməsini yerinə yetirməli, düşmən haqqında kəşfiyyat məlumatı toplamalı, oriyentirlərin və görünməyən sahələrin sxemini çəkməli, kəşfiyyat cihazlarının oriyentirləşdirilməsini yoxlamalı, onların hazırlığına rəhbərlik etməli, müşahidə məntəqəsinin hazırlanmasını, quruluşunu və maskalanmasını təşkil etməlidir. O, texniki vasitələrə əsaslanaraq toplanılmış kəşfiyyat məlumatlarını qeydiyyat jurnalına, iş xəritəsinə və iri miqyaslı planşetə qeyd etməli, düşməni qiymətləndirib xülasələr hazırlamalı və qərargah rəisinə məlumat verməli, eyni zamanda hesabat və lazımı sorğu-informasiya materialları hazırlamalıdır.

Sülh dövründə vacib məsələlərdən biri də xüsusi təyinatlı kəşfiyyatın əks tədbirlərinin (XTKƏT) effektivliyinə kompleks nəzarətdir. Bu mərhələdə radioelektron vasitələrin (REV) işinə və qoşunların fəaliyyətinə çox ciddi məhdudiyətlər qoyulur, nəzarət edilir. Bununla yanaşı, kompleks texniki nəzarət, ilk növbədə, dövlət sərhədlərinin yaxınlığında, şəhər və limanlarda, beynəlxalq aerodromlarda və xarici nümayəndəliklərin hərəkət marşrutlarında həyata keçirilməlidir. XTKƏT-in effektivliyinə kompleks nəzarətdə xüsusi diqqət, əsasən təlimlərin keçirilməsinə, döyüşlərin aparılması üçün yeni üsul və vasitələrin öyrənilməsinə, yenidən silahlanmaya, qoşunların yerdəyişməsinə, yeni obyektlərin inşası və istifadəyə verilməsinə, silah və hərbi texnikanın sınaqlarına verilməlidir.

XTKƏT-lərə illik nəzarət planında radioelektron məlumatlar (REM-lər) üzrə cavabdeh şəxsin əlavə göndərişlərinə, həmçinin hərbi hissə və mü-

əssisələrin sifarişlərinə əsasən nəzarət bölmələrinin rəisləri birliklərin (birləşmələrin) REM-lər üzrə cavabdeh şəxs tərəfindən təsdiqlənən aylıq kompleks texniki nəzarət planı hazırlanır.

Hər bir kəşfiyyat məlumatları əldə edilmə üsullarına görə ayrıca icra olunma, təchizat, təlim və texnologiya tələb edir. Düşmənin aldatma fəaliyyətlərini minimuma endirmək və icra edilən kəşfiyyat fəaliyyətlərindən daha çox nəticə əldə etmək məqsədilə kəşfiyyatın əldə etmə üsullarından hərtərəfli şəkildə istifadə etmək lazımdır. Məlumatların toplanıldığı müasir texnoloji vasitələrin müxtəlif mənbələrdən əldə edilməsinə əsasən, bu məlumatların bəziləri sülh dövründə, bəziləri müharibə dövründə, bəziləri isə hər zaman işlək vəziyyətdə olurlar. Çox zaman bəzi kəşfiyyat məlumatlarının əldə edildiyi açıq kəşfiyyat mənbələri hər zaman çevrəmədə olur, hər kəs tərəfindən istifadə olunur və faydalanıla bilər. Bu açıq kəşfiyyat mənbələrinə media, radio-televiziya, internet və ictimaiyyəti göstərə bilərik. Eyni zamanda kəşfiyyatın əsas formalarından hesab edilən görüntülü kəşfiyyatdır (imaqery intelligence). Burada görüntü, radarlar, infraqırmızı optik və elektrooptik cihazlardan əldə edilir. Görüntülü sistemləri komandirin döyüş sahəsinin daha tez və açıq bir şəkildə qavramasını asanlaşdırır. Görüntü kəşfiyyatı, döyüş bölgəsinin kəşfiyyat hazırlığı, xəbər kəşfiyyatı, ərazi etüdü, ərazi incələnməsi və dağıntı incələnmə fəaliyyətləri üçün kəşfiyyat mənbəyi təşkil edir. Əldə edilən görüntünün texniki vasitələr tərəfindən işə hazır vəziyyətə gətirilməsinə qədər bir sıra texniki işləmələrə məruz qalması lazım olduğundan və bu zaman analizin aparılması vaxt aparacağından təcili sorğulara cavab verilməyə bilər. Ayrıca görüntülü kəşfiyyatın nəticələri hava şərtlərindən və cihazlardan meydana gələn xətalara qarşı həssasdır. Pis hava şəraiti görüntü məlumatlarının toplanılmasını əngəlləyə bilər və digər kəşfiyyat qaynaqlarında olduğu kimi aldatmaya məruz qala bilər. Görüntülü kəşfiyyat digər kəşfiyyat məlumatı toplama sistemlərindən dəstək olduğu zaman əldə edilən məlumatların dəqiqliyi öz təsdiqini tapır. Görüntülü kəş-

fiyyat istifadə olunan sistemlərə: pilotsuz təyyarələr, kosmosdan və təyyarələrdən əldə edilən foto və görüntülər nümunə ola bilər. Bu sistemlər kəşfiyyat məlumat toplama qruplarını təmin olunduqları texniki vasitələrə, daşıdıqları cihazlara istinadən videogörüntülər, radar görüntüləri, hava fotosəkilləri və peyk görüntüləri ilə təmin edirlər.

Texnoloji yeniliklərə əsaslanan pilotsuz uçan aparatlar avtomatik olaraq ayrıca və yaxud məsafədən idarə olunur. Onlar strateji, operativ və taktiki hava kəşfiyyatının aparılması, yerüstü, dəniz və hava-radioelektron mübarizəsini aparən obyektlərin vurulması, retranslyasiya rolunu yerinə yetirməsi və digər məqsədlər üçün təyin edilir. Pilotsuz uçan aparatlara (PUA-lara) qanadlı raketlər, döyüş maddəsi olan planerlər, muxtar və teleidarəolunan pilotsuz uçuş aparatları aid edilir. Onların əməliyyat məsafələri bir neçə kilometrə, uçuş hündürlüyü 50 m-dən 30 km-dək, sürətləri səs sürətinə yaxın və yuxarı təşkil edir. Onlar adi və nüvə döyüş maddələri, kəşfiyyat avadanlığı, radioelektron mübarizə və digər aparatları daşımaq, yerüstü buraxıcı qurğulardan, gəmi və təyyarələrdən buraxılır.

Kəşfiyyat məlumatlarının toplanılmasından bəhs edərkən Yerin süni kəşfiyyat peyklərindən aparılan çəkilişlərin köməyi ilə qanadlı raketlərin, müxtəlif həmlə obyektlərinin üzərinə uçuş xəritələrinin tərtib edilməsindən də danışa bilərik. Seçilən marşrut haqqında məlumat raketin elektron yaddaşına daxil edilir. Uçuş zamanı əldə edilən kəşfiyyat məlumatları ərazinin relyefi ilə tutuşdurulur və avtomatik olaraq korrektə edilir. Sistem qanadlı raketin alçaq hündürlüklərdə ərazinin relyefə uyğun uçuşunu təmin edir. Bu da öz növbəsində zərbənin gizliliyini (gözlənilməzliyini) artırır, raketin aşkarlanmasını çətinləşdirir, bu zaman uçuş trayektoriyasının dəfələrlə korrektəsi isə qanadlı raketin hədəfə yüksək dəqiqliklə dəyməsini təmin edir.

Hava-kosmik hücum vasitələri dedikdə, hava və kosmos vasitələri ilə müxtəlif döyüş sursatları, kəşfiyyat və radioelektron mübarizə vasitələrinin daşınma vasitələri başa düşülür, eyni zamanda on-

lar döyüş təyinatı, idarəetmə və uçuş üsulu və həll edilən döyüş tapşırıqları üzrə siniflərə bölünürlər.

Ölçmə və iz kəşfiyyatı (ÖİK) ilə obyekt və hadisələri tanıyan radarlar, lazerlər, passiv cihazlar tərəfindən əldə edilən məlumatlar istifadə olunur. Səs kəşfiyyatı (SK) ölçmə və iz kəşfiyyatı qədər idarə edilən raket ilə əlaqəli məlumatların dəqiqləşdirilməsində vacibdir. Uzaq məsafəli görüntü kəşfiyyat cihazları bu kəşfiyyatı yaratmaq üçün ən uyğun nümunə hesab edilir. Yeni hərbi texnikalar məlumat toplamaq, düşmənin gələcəkdə rəbitə elektron kəşfiyyat və görüntülü kəşfiyyat ilə əldə etdiyimiz məlumatlara qarşı yeni texnologiyalar yaratdığına ölçmə və iz kəşfiyyatı düşmənin bu imkan qabiliyyətini aşkar etməkdə alternativ variant olacaqdır. Səs kəşfiyyatı ölçmə və iz kəşfiyyatının əsas hissəsi hesab olunur. Səs kəşfiyyatı səsə əsaslanan hadisələrin toplanılması, işlənilməsi ilə əldə edilən kəşfiyyatdır. Səsin təbiiyi səbəbi ilə səs kəşfiyyatı hərəkət ilə əlaqəlidir və bu hərəkətin axtarılıb tapılması sayəsində ortaya çıxarılır. Nümunə olaraq sualtı, təyyarə, tank və top səsini görə məsafəni müəyyən edən SONAR sistemləri göstərə bilərik.

Müasir texnika sürətlə inkişaf edir. Son zamanlar texnoloji innovativ üstünlükləri özündə əks etdirən müasir kəşfiyyat məlumatlarının toplanılmasında və işlənilməsində əhəmiyyət kəsb edən resurs və texnoloji vasitələrin rolu nəzərə çarpancaq dərəcədə artmışdır. Elm və texnologiyanın birgə səyi nəticəsində yaradılmış texniki vasitələrin tətbiqi nəticəsində qarşı tərəf haqqında yeni kəşfiyyat məlumatları əldə edilir. Keyfiyyətli, sürətli və tez əldə olunan bu kəşfiyyat məlumatları müdafiə sahəsində böyük əhəmiyyətə malikdir və verilən tapşırıqların asanlıqla və dəqiqliklə yerinə yetirilməsində böyük rol oynayır.

NƏTİCƏ

Texnologiyanın sürətli inkişafı bütün sahələrdə olduğu kimi kosmos, aviasiya, kəşfiyyat və digər sahələrdə də hiss olunmaqdadır. İnkişaf etmiş texnologiyanın hərbi sahəsində tətbiq edilməsi nəti-

cəsində yeni kəşfiyyat materiallarının və digər aktual məlumat mənbələrinin əldə edilməsi inkişaf etmiş müasir texnologiya sayəsində daha operativ və məqsədyönlü şəkildə almışdır. Gələcəkdə də bu kimi etibarlı məlumat mənbələrinə istinad ediləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Еременко Ф., Николаев Н., Тумас В. Тактическая разведка. Москва, 1968
2. Havacılıq və Uzaq texnologiyaları. Jurnal №4, 2010

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СБОРЕ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИИ Х. ДАДАШЕВ

В статье анализируется актуальность проблемы и применение радиотехнических войск в современном вооруженном конфликте. Чтобы добиться успеха в современных боевых операциях интерпретация аэрофотоснимков является также одним из способов нахождения нужных разведанных о вражеской территории и в зоне военных действий.

SUMMARY

THE ROLE OF MODERN TECHNOLOGY IN THE COLLECTION OF INTELLIGENCE INFORMATION H. DADASHOV

The actuality of the problem based on historical facts and analysed in the essay. An indication of the rapid development of space and aviation technology being aerophotos taken of the unmanned aircraft are widely used.

MÜASİR ƏMƏLİYYATLARDA (DÖYÜŞLƏRDƏ) RAKET VƏ ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ DÜŞMƏNƏ ATƏŞLƏ ZƏRƏRVURMA QAYDALARININ VACİBLİYİ

Mayor Cəlal MUSTAFAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Elmi rəhbər – polkovnik-leytenant Rauf HƏŞİMOV

Açar sözlər: atəşlə zərərvurma, atəş zərbəsi, əməliyyat-taktiki norma, atəş hazırlığı, atəş dəstəyi, ümumi və bilavasitə atəşlə zərərvurma, artilleriya qruplaşması, kəşfiyyat və zərərvurma zonası.

Ключевые слова: огневое поражение, огневые удары, оперативно-тактические нормы, огневая подготовка, огневая поддержка, общая и непосредственная огневая поражение, артиллерическая группировка.

Keywords: fire damage, fire strikes, operational and tactical rates, fire preparation, fire support, total and immediate fire damage, zone for the intelligence and fire damage.

Müasir müharibələrdə yüksək sərrast silahların geniş tətbiq edilməsi və nüvə silahlarının öz aktuallığını qoruyub saxlaması böyük dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu şərtlər də öz növbəsində raket və artilleriya qoşunlarının silah, sursat və cihazlarının inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində və hədəfə qısa müddət ərzində atəşlə zərərvurma üzrə böyük tələblərə gətirib çıxardı.

Müasir müharibələrin təcrübələri göstərdi ki, döyüşlər zamanı düşmənə atəşlə zərərvurmanın 60-70%-i raket və artilleriya qoşunlarının üzərinə düşür. Bu göstəricilər əsasında onu qeyd etmək olar ki, döyüşlərdə düşmənə atəşlə zərərvurmanın əsas vasitələri raket və artilleriya hissə və bölmələridir. Çünki artilleriya (raket) birləşmə, hissə və bölmələri düşmən hədəflərini müxtəlif növ atəşə-tutma üsullarından istifadə edərək qısa müddətdə hədəf üzərində güclü atəş sıxlığı yaradaraq zərər vura bilir. Raket və artilleriya birləşmə, hissə və bölmələri adətən qruplaşdırılaraq və yaxud müstəqil olaraq tətbiq edilir.

Artilleriya qoşunlarının birləşmə hissə və böl-

mələrinin əsas tapşırıqları göstərilənlərdir: düşmənin yaxın taktiki və uzaq əməliyyat dərinliyində olan obyekt və hədəflərinə atəşlə zərər vurmaq, mövcud obyekt və hədəflərin tüstü bürünməsinə və kor edilməsinə təmin etmək; düşmən ehtiyatlarının hərəkət və manevrini məhdudlaşdırmaq məqsədilə ərazi və obyektlərin məsafədən minəlanmasını təmin etmək; gecə və qaranlıq şəraitdə döyüş fəaliyyətlərinin işıq təminatını yerinə yetirmək; düşmən ərazisinə təşviqat materiallarının atılmasını təmin etmək; düşmənin komanda və idarəetmə məntəqələrinin yerləşdiyi rayonlara radiomanəə mərmilərini atmaq və ərazidə yanğın ocaqları mənbələrini yaratmaq.

ƏMƏLİYYATLARDA (DÖYÜŞLƏRDƏ) RAKET VƏ ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ QRUPLAŞDIRILMASI

Əməliyyatların (döyüşlərin) aparılması üçün qoşunların qruplaşması və onun əməliyyat düzülüşü yaradılır. Qoşunların qruplaşması və onun əməliyyat düzülüşü qarşıda duran əməliyyat tap-

şırıqlarının məqsədlərinə və yaranmış vəziyyətə uyğun olmalıdır. Ordu qoşunlarının qruplaşması tərkibində, raket və artilleriya qoşunlarının qruplaşdırılması da yaradılır. Ordunun raket və artilleriya qoşunlarının əməliyyatlar zamanı qruplaşdırılması üçün Raket və artilleriya qoşunları komandanının təklifinə əsasən Azərbaycan Respublikası Müdafiə naziri qərar verir.

Ordunun raket qoşunlarının qruplaşması tərkibinə daxildir – ordunun raket birləşmələri və korpusların (əgər varsa) raket hissələri (bölmələri). Ordu qoşun qruplaşmasının əməliyyat düzülüşü tərkibinə yalnız ordunun raket qruplaşması daxildir. Raket qoşunlarının qruplaşması düşmənin operativ dərinliklərdə olan nüvə, radioelektron müharibə və mübarizə vasitələrinə, əsas qruplaşmasına, YDS və qoşun qruplaşması tərkibində olan vacib obyektlərə adi və xüsusi təyinatlı başlıqlarla zərbələr endirmək üçün təyin olunub.

Ordunun (korpusun) artilleriya qruplaşması, korpusların (briqadaların) artilleriya qruplaşmasından və tank əleyhinə ehtiyatlardan ibarətdir. Ordunun artilleriya qruplaşması düşmən qruplaşmasına öz kəşfiyyat və atəşlə zərər vurmada cavabdehlik zolağı içərisində taktiki dərinliklərdə nüvə, YSS ilə və atəşlərlə zərər vurmaq üçün təyin olunub. Artilleriya qruplaşması müvafiq qoşun qruplaşmasının maraq dairəsində (birliklərin) atəş dəstəyini təmin etmək üçün yaradıla bilər. Korpusda artilleriya qruplaşması ordudan korpusun əmrinə verilmiş raket və artilleriya birləşmələrindən (hissələrindən, bölmələrindən) yaradılır.

HÜCUM DÖYÜŞLƏRİNDƏ (ƏMƏLİYYATLARINDA) DÜŞMƏNƏ ÜMUMİ VƏ BİLAVASİTƏ ATƏŞLƏ ZƏRƏRVURMADA İŞTİRAK ETMƏ

Hücum əməliyyatlarında düşməne atəşlə zərər vurma iki əsas mərhələyə bölünür:

- ümumi atəşlə zərər vurma;
- bilavasitə atəşlə zərər vurma.

Ümumi atəşlə zərər vurma – birliyə (*birləşməyə*) verilmiş əməliyyat tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə kəş-

fiyyat və atəşdən cavabdehlik zolağı daxilində olan düşmən qüvvələrinə, tabeliyində olan atəşlə zərər vurma vasitələri ilə zərər vurmada ibarətdir. Əsas məqsəd düşmən üzərində atəş üstünlüyünün əldə edilməsində və saxlanılmasında iştirak etmək, qoşunları, silahları və REM vasitələrinin idarəetmə sistemini pozmaq, düşmən qruplaşmasının döyüş imkanlarını zəiflətmək, ehtiyatlarının və ikinci eşelonlarının yaxınlaşmasına maneə olmaq, maddi-texniki təminatın fəaliyyətini pozmaqdır.

Ümumi atəşlə zərər vurma öz növbəsində üç üsulla ifadə olunur: kütləviləşdirilmiş atəş zərbələri; cəmləşdirilmiş (tək raket) atəş zərbələri; sisteməlik (kəşfiyyat və atəş fəaliyyətləri) atəş təsirləri ilə.

Tətbiq olunan zərbə və atəş növləri: qrup raket zərbələri; tək raket zərbələri; kütləviləşdirilmiş atəş; cəmləşdirilmiş atəş; ayrı-ayrı hədəflərə atəşdir.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri hücum edən qoşunların birinci eşelon birləşmələrinin ştatında olan, təhkim edilən və dəstəyinə təyin edilən raket və artilleriya hissə və bölmələrinin vasitələrindən ibarətdir (vasitə tələb olunarsa, bu istiqamətdə tətbiq olunması planlaşdırılan ikinci eşelon birləşmələrinin artilleriya bölmələrini cəlb etmək olar).

Bilavasitə atəşlə zərər vurma – birləşməyə verilmiş döyüş tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə taborların kəşfiyyat və atəşdən cavabdehlik zolağı daxilində düşmənin qüvvələrinə, tabeliyində olan atəşlə zərər vurma vasitələri ilə zərər vuraraq taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Düşməne bilavasitə atəşlə zərər vurma tapşırıqları üç dövr olmaqla yerinə yetirilir: hücumun atəş (artilleriya) hazırlığı; hücumun atəş (artilleriya) dəstəyi; sisteməlik atəş fəaliyyəti.

Hücumun atəş (artilleriya) hazırlığı qoşunların irəliləməsi və açılmasının atəş (artilleriya) təminatını və həmlənin atəş (artilleriya) hazırlığını əhatə edir.

Hücumun atəş (artilleriya) dəstəyi həmlənin atəş (artilleriya) dəstəyini və dərinlikdə hücum

edən qoşunların atəslə müşayiətini ifadə edir, lakin düşmənin döyüşlə geri çəkilməsini atəslə (artilleriya) müşayiət etməyə imkan vermir, bu halda dəstəkləmə daha düzgün ifadə olunur. Belə ki, birinci və ikinci müdafiə zolaqları arasında olan ara boşluqlarında qoşunlar yenidən döyüş qabağı düzülüşə keçərək hərəkət edə bilər, lakin müasir dövrdə və xüsusən dağlıq ərazidə bu mümkün olmadığına görə ümumi olaraq hücumun atəş (artilleriya) dəstəyi kimi ifadə olunur.

Hücumun atəş (artilleriya) hazırlığının məqsədi düşmən qruplaşmasına təyin olunmuş (tələb olunan) səviyyədə atəslə zərər vurmaq, başlanğıcda olan qüvvə və vasitələr nisbətini bizim qoşunların hücum edə biləcəyi səviyyəyə endirməkdir. Yəni bizim qoşunların qüvvə və vasitələr nisbətində üstünlüyünü atəslə zərər vurma nəticəsində əldə etməliyə ki, verilmiş döyüş (əməliyyat) tapşırığı yerinə yetirilə bilsin.

Hücumun atəş (artilleriya) hazırlığı başlanma vaxtı təyin olunmuş vaxtda yuxarı komandanlığın signalı ilə, bitmə vaxtı isə bizim qoşunlar həmlə xəttinə çatana qədərdir.

Keçirilmə müddəti və quruluşu ardıcılığı təmin etməlidir ki, bütün atəslə zərər vurma vasitələrinin fəaliyyəti razılaşıdırılsın, düşməne atəslə zərər vurmada iştirak edən qüvvə və vasitələr atəş və zərbə tapşırığını (payını) yerinə yetirsin və qoşunlar düşməne atəslə zərər vurmağın nəticəsindən faydalana bilsin. Düşməne müəyyən edilmiş atəslə zərər vurmağın səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, o zaman üstünlük əldə edilmiş olar. Əks təqdirdə döyüş tapşırığını yerinə yetirilməsi mümkün olmaya bilər.

Hücumun atəş dəstəyinin məqsədi hücumun atəş hazırlığı dövründə qüvvə və vasitələrdə yaradılmış üstünlüyü əldə saxlamaq, təyin edilmiş hücum tempini atəslə təmin etmək, düşmənin pozulmuş atəş və idarəetmə sistemini bərpa etməyə imkan verməməkdir.

Düşmənin dərinliyində hücum edən qoşunların atəslə müşayiəti hücum döyüşlərində və ya əməliyyatlarında düşmənin hazırlıqsız müdafiəsi zamanı istifadə edilən bir atəş-dəstək növüdür.

Yalnız dağlıq ərazilərdə tətbiq edilməsi məqsədə uyğun deyil.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri hücum edən qoşunların birinci eşelon birləşmələrinin ştatında olan, əmrinə verilən və dəstəyinə təyin edilən raket və artilleriya hissə və bölmələrinin vasitələrini əhatə edir (vasitə tələb olunarsa, bu istiqamətdə tətbiq olunması planlaşdırılan ikinci eşelon birləşmələrinin artilleriya bölmələrini cəlb etmək olar).

Tətbiq olunan zərbə və atəş növləri: qrup raket zərbələri; tək raket zərbələri; kütləviləşdirilmiş atəş; hərəkətli atəş zolağı; bir və ya ikiqat atəş dalğası; 1-2-3 qat atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi; cəmləşdirilmiş atəş; ayrı-ayrı hədəflərə atəş.

Tapşırıqları: düşmənin tank əleyhinə vasitələrini məhv etmək; hücum edən qoşunların önündə müqavimət göstərən və cinahlarından təsir edən düşmənin tank və motoatıcı bölmələrini susdurmaq və məhv etmək; yüksəksərrast silahları məhv etmək; yaxın ehtiyatlarını rayonlarda və kolonnalarda susdurmaq və gecikdirmək; artilleriya, minaatan və reaktiv batareyalarını, hava hücumundan müdafiə vasitələrini susdurmaq; idarəetmə məntəqələrinə atəslə zərər vurmaqdır.

Zərər vurma obyektləri: düşmənin tank və motoatıcı bölmələri; düşmənin tank əleyhinə vasitələri; yüksəksərrast silahlar; artilleriya, minaatan və reaktiv batareyalar; hava hücumundan müdafiə vasitələri; idarəetmə məntəqələri.

Hücumun atəş (artilleriya) dəstəyinin başlanma vaxtı isə qoşunların həmlə xəttinə çıxması və yuxarı komandanlığın signalı ilə, bitirmə vaxtı isə tapşırığın yerinə yetirilmə dərinliyindədir.

Sistematik atəş təsirinin məqsədi – əgər yuxarıda göstərilən dövrlərə uyğun atəslə zərər vurmağın təşkil olunub keçirilməsinə ehtiyac yoxdursa, o zaman sistematik atəş fəaliyyəti təşkil olunub keçirilir.

Müşayiət atəş fəaliyyətləri – hücum xarakterli taktiki tapşırığın, irəliləyən kolonnaların və aviasiya uçuşlarının keçirilməsi dairəsində təşkil olunub keçirilən atəş fəaliyyətidir. Müşayiətedici atəş fəaliyyətləri, bir qayda olaraq, təyin olunmuş

vaxtda hücum edən bölmələrin düşmənin tank əleyhinə vasitələrinin (TƏV) atış məsafəsinə çatdıqda və yaxud ayrıca atəş zərbələrinin endirilməsinin sona çatması ilə başlayır və bölmələrin tapşırıqlarını yerinə yetirməsi ilə başa çatır. REM vasitələrinin geniş tətbiq edilməsi ilə hücum döyüşündə düşməne atəşlə zərərvurma sistemində yer alan bir anlayışdır. Hücum edən bölmələrin qarşısında və cinahlarında atəş pərdəsi qoymaqla (AAC, AD, AZ) öz mərmilərimizin partlayışlarından təhlükəsizlik məsafəsinə birləşmənin bölmələri yaxınlaşdıqda düşmənin dərinliyinə köçürülən atəş basqılarından istifadə edilərək yerinə yetirilir.

Tətbiq edilən atəş növləri: düşmənin müdafiəsi taqım dayaq sistemə uyğun qurulduqda atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi; düşmənin müdafiəsi səngərlər sistemə uyğun qurulduqda atəş dalğası; düşmənin müdafiəsi taqım dayaq sistemə uyğun qurulduqda və çoxlu sayda TƏV yerləşdirildikdə atəş zolağı.

Cəlb edilən raket və artilleriya vasitələri hücum edən qoşunların birinci eşelon birləşmələrinin ştatında olan, təhkim edilən və dəstəyinə təyin edilən raket və artilleriya hissə, bölmələrinin tərkibindən bu tapşırıqın icrası üçün ayrılmış atəş və zərbə vasitələrindən ibarətdir.

Düşməne atəşlə zərərvurmanın metodları: struktur metodu; obyekt seçmə metodu; atəş-manəə metodu; sahə metodu; seçmə metodu; atəşlə bloklama (*atəşlə mühasirə*) metodu.

Struktur metodu – düşmənin qruplaşmasının döyüş potensialını müəyyən edən, yaradılmış hər hansı bir sistem tərkibindən ən vacib obyektlərə atəşlə zərər vurmaqdan ibarətdir. Məsələn, idarəetmə sistemi, HHM sistemi, kəşfiyyat sistemi, REM sistemi, təminat sistemi və s. Struktur metodu dedikdə, bu sistemlərdən birinin və ya bir neçəsinin əsas vacib obyektlərinə atəşlə zərər vurmaq nəzərdə tutulur.

Obyekt seçmə metodu – düşmənin qruplaşmasının döyüş potensialını müəyyən edən, yaradılmış müxtəlif sistemlər tərkibindən ən vacib obyektlərə atəşlə zərər vurmaqdan ibarətdir. Məsələn, atəş sistemi, idarəetmə sistemi, HHM sistemi, kəşfiyyat

sistemi, REM sistemi, təminat sistemi və s. Bu sistemin yaradılmasını təmin edən və zərər vurmaqla qruplaşmanın döyüş potensialının nisbətən aşağı düşməsinə səbəb olan obyektlər nəzərdə tutulur.

Atəş-manəə metodu – irəliləyən (*manevr edən*) düşmənin qüvvələrini atəşlə zərərvurma hədlərində müxtəlif arakəsmə atəşləri ilə və məsafədən minalamaqla maneə olmaq, yavaşlatmaq, durdurmaq və təyin olunmuş hədlərə vaxtında çıxmasına imkan verməmək, sonra seçmə və sahə metodunun atəşləri ilə məhv etməkdir.

Sahə metodu – eyni zamanda və yaxud ardıcıl olaraq aviasiya və raket zərbələri, artilleriyanın atəşləri ilə, düşmənin qruplaşmasına yerləşdiyi ərazisinin bütün sahəsində və ya sahəsinin bir hissəsində atəşlə zərər vurmaqdır. Məsələn, taburun cəmləşmə rayonunda yerləşdiyi ərazini tam atəş altına almaq və ya sahələrə bölərək ayrı-ayrılıqda zərər vurmaq kimi və s.

Seçmə metodu – qrup halında olan obyektlərin tərkibindən vacib hədəfləri seçərək atəşlə zərər vurmaqdır. Məsələn, mərkəzi idarəetmə sistemi olan zenit-raket batareyası, onun komanda məntəqəsi və RLS zərər gördükdən sonra buraxma qurğuları döyüş qabiliyyətini itirir, yəni bütün qurğulara zərər vurmağa ehtiyac qalmır.

Atəşlə bloklama (*atəşlə mühasirə*) metodu – düşmənin qruplaşması və onun əsas obyektlərinə atəşlə zərər vurmaq üçün tətbiq edilir. Digər ərazi və istiqamətlərdən qüvvə və vasitələrin gətirilməsinin qarşısının alınması üçün tətbiq edilir.

DÜŞMƏNƏ ATƏŞLƏ ZƏRƏRVURMANIN PLANLAŞDIRILMASI ZAMANI KORPUSUN ARTİLLERİYA QƏRARGAHINDA MÜDAFİƏ ƏMƏLİYYATLARINDA APARILAN HESABATLAR

Müdafiə əməliyyatlarında niyyətin müəyyən edilməsi çərçivəsində aparılan hesabatlara daxildir:

– hesabata başlamaq üçün ilkin məlumatlar – korpusun ştatda olan, təhkim edilən və dəstəkçi raket və artilleriya bölmələrinin tərkibi, vəziyyəti, cari komplektliyi və ya itkiləri;

– müdafiə əməliyyatı üçün ayrılan döyüş dəstəsinin miqdarı; tələb olunan sursatın hesablanma qaydası.

s/s	Silahın növü	Silahın miqdarı	VHS çevirmə əmsalı	Silahın VHS ilə miqdarı	Qeyd
1	82 mm TM	160 ədəd	0.35	56 ədəd	
2	120 mm BM	48 ədəd	0.7	34 ədəd	
3	85 mm D-44	108 ədəd	0.55	60 ədəd	
4	122 mm D-30	72 ədəd	0.6	43 ədəd	
5	130 mm M-46	18 ədəd	0.65	12 ədəd	
6	152 mm D-20	12 ədəd	1.0	12 ədəd	
7	152 mm 2A36	12 ədəd	1.3	16 ədəd	
8	107 mm RQ	6 ədəd	0.5	3 ədəd	
9	122 mm DM-21	18 ədəd	0.6	11 ədəd	
10	160 mm QRAD-lar	12 ədəd	1.5	18 ədəd	
11	300 mm DM-52	4 ədəd	2.7	11 ədəd	
Ümumi				276 VHS	

CƏDVƏL 1. KÖRÖSÜN ARTİLLERİYASININ VHS ÇEVİRMƏ CƏDVƏLİ

s/s	Mərmilərin növü	Mərminin miqdarı (ədəd)	VHM çevirmə əmsalı	Mərmilərin VHM ilə miqdarı (ədəd)	Qeyd
1	82 mm TM	160 ədəd×100=16000	0.2	3200	
2	120 mm BM	48 ədəd×80=3840	0.55	2112	
3	85 mm D-44	108 ədəd×100=10800	0.4	4320	
4	122 mm D-30	72 ədəd×80=5670	0.5	2835	
5	130 mm M-46	18 ədəd×80=1440	0.6	864	
6	152 mm D-20	12 ədəd×60=720	1.0	720	
7	152 mm 2A36	12 ədəd×60=720	1.05	756	
8	107 mm RQ	6 ədəd×36=216	0.4	86	
9	122 mm DM-21	18 ədəd×120=2160	0.6	1296	
10	160 mm QRAD-lar	12 ədəd×78=26×12=312 K 52×12=624 F	K=8 F=2.5	K=2496 F=1560	
11	300 mm DM-52	4 ədəd×36=12×4=48 K 24×4=96 F	K=17 F=5.7	K=816 ədəd F=547 ədəd	
Ümumi				21828 ədəd	

CƏDVƏL 2. KÖRÖSÜN ARTİLLERİYASININ MÖVCÜD MƏRMİSİNİ VHM ÇEVİRMƏ CƏDVƏLİ

	Hissə və birləşmələr	Artilleriya silahlarının miqdarı (ədəd)	Silahların döyüş dəstinin miqdarı (ədəd)	Körpüs üzrə mövcud miqdar		VHM hesabı ilə körpüsün əməliyyatına ayrılan mərmii sayı
				VHM ilə (ədəd)	VHS ilə (ədəd)	
1	1,2,3,4,5 mabr artilleriyası	316	30640	9652	150	
2	009 abr	96	7326	3785	58	
3	888 abr	42	3600	2772	39	
4	777 abr	16	1080	5419	29	
5	Cəmi	470	42646	21628	276	
Ümumi				21628	276	

CƏDVƏL 3. KÖRÖSÜN ARTİLLERİYASININ DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA ÜZRƏ İMKANLARININ MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ

s/s	Tank əleyhinə vasitənin tipi və tanklara qarşı əmsalları	Ştat d/d ilə (ədəd)	Mövcud d/d ilə (ədəd)	T-72 dinamik qoruma ilə	T-80 dinamik qoruma ilə	T-90 aktiv qoruma və REM vasitəsilə
1	RPQ-7	20	20	0.1	-	-
2	RPQ-7	60	40	0.5	-	-
3	TƏT MT-12	100	60	1.8/1.08	1.8/ 1.08	0.8/0.48
4	TƏİR "KONKURS"	8	3	1.3/0.5	1.3/0.5	0.5/0.2
5	TƏİR "FAQOT"	8	3	0.9/0.33	0.9/0.33	0.2/0.1
6	TƏİRK "ŞTURM-S"	12	4	1.3/0.43	1.3/0.43	0.7/0.23
7	TƏİR "SPİEK"	8	8	4.0	4.0	3.0
8	PDM-2, PDM-3	4	4	0.9	0.9	0.4
9	TANK T- 72, T-80, T-90	39 + 4r, 38 + 6r, 43 + 6r	39 + 4r, 38 + 6r, 43 + 6r	2.5	2.5	1.0
10	Döyüş helikopterləri: 4 TƏİR ilə; 8 TƏİR ilə	4 TƏİR 8 TƏİR	4 TƏİR 8 TƏİR	2.2 4.2	2.2 4.2	1.5 2.8

CƏDVƏL 4. KORPUSUN TANK ƏLEYHİNƏ VASİTƏLƏRİNİN DÜŞMƏNİN TANK VƏ ZİREHLİ TEXNİKASINA ZƏRƏRVURMA İMKANLARI

QEYD: Yuxarıda göstərilən cədvəl-4 TƏV 152 mm VHM çevirmək üçün istifadə olunur.

Cədvəl 4-də göstərilən əmsallardan istifadə etməklə korpusun tank əleyhinə vasitələrinin imkanlarını hesablayıb düşməyə ümumi atəşlə zərərvurma imkanları müəyyən edilir

s/s	Korpusun tank əleyhinə vasitələri	TƏV miqdarı	Əmsallar	İmkanları
1	RPQ-7 (beş mabr bölmələrində)	675	0.1	68
2	SPQ-9 (beş mabr bölmələrində)	100	0.5	50
3	TƏİR "FAQOT" (beş mabr bölmələrində)	112	0.33	37
4	TƏT MT-12	12	1.08	13
5	TƏİRK "SPİEK"	8	4.0	32
Ümumi				200 ədəd orta tank

CƏDVƏL 5.

QEYD: ƏTHM-90 görə düşmənin hər bir orta tankının məhv edilməsinə TƏV tərəfindən sərf olunan mərmə və ya raketin əmsalı 152 mm VHM-nin orta hesabı ilə 200-250 mərmiyə bərabərdir. Bu hesabatı görə korpusun tank əleyhinə vasitələrinin imkanları 200×200 = 40000 VHM təşkil edir.

Cədvəl 2-yə görə korpusun artilleriya bölmələrinin VHM ilə mövcud olan 21628 VHM korpusun tank əleyhinə mübarizə imkanına görə müəyyən edilən 40000 VHM ilə toplayıb korpusun ümumi atəş imkanı müəyyən edilir:

$$N_{kor} = N_{art} + N_{tov} = 21628 + 40\ 000 = 61628 \text{ VHM}$$

Korpusun düşmənə ümumi atəşlə zərərvurma imkanının hesabatında artilleriyanın payı, cəmi 21628 VHM təşkil edir. Bir məsələni nəzərə almalıyıq ki, DAZ əsas hissəsi 60-70% raket və artilleriya qoşunlarının, 10-15% HHQ-nin və 10-15% ümumqoşun bölmələrinin payına düşür.

Məsələn, hücum edən düşmən qruplaşmasının tərkibi 1,2 vahid hesabat diviziyası, korpus isə 0,44 vahid hesabat diviziyası qədər təşkil edir.

Korpus komandirinin qərarına əsasən, düşmən hücumları dəf edildikdən sonra dərhal əks-hücum keçilərsə və bu zaman qoşunlarımızın ehtimal edilən itkisinin ən çoxu 10% təşkil edəcəyi məlumdursa qüvvələr nisbəti 2,7:1 təşkil edəcəkdir. Korpus komandiri isə tələb edir ki, düşmənə ümumi atəşlə zərər vuraraq 2,7:1.25 qüvvə nisbəti yaradılsın. Düstura əsasən hesablayaq,

$$M = 100 - \frac{N_{to}}{N_{baş}} \times Dq.q = 100 - \frac{1,25}{2,7} \times 90 = 100 - 0,46 \times 90 = 100 - 41,4 = 58,6 \approx 60\%$$

Hesablama (atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi) nəticəsində müəyyən olundu ki, hücum edən düşmən qruplaşmasına 60% (0.6) səviyyəsində zərər vurmaq tələb olunur. Lakin korpus komandiri niyyətində itkilərin 10%-dən çox olmaması barədə məhdudiyət qoyub. Deməli, 0.6 səviyyəsində zərərvurma artilleriyanın atəşləri hesabına yerinə yetirilməlidir. Hesabat nəticəsində müəyyən edildi ki, ordu korpusu düşmən hücumlarının qarşısını ala bilər, lakin itkisi təxminən 40-50% təşkil edəcək. Bunun üçün yuxarı komandanlıqdan əlavə mərmə tələb olunur.

Qeyd: Düşmənə atəşlə zərərvurmanın gözlənilən səviyyəsi korpusun kəşfiyyat məlumatının əsasında hesablanır.

Əlverişli hava və iqlim şəraitində (ərazi açıqdır, görmə məsafəsi normal olduqda) niyyətin müəyyən edilməsi ərəfəsində düşmənün hücum edən 1,2 vahid hesabat diviziyası qədər qüvvəsinin, əgər korpus düşmənün əsas zərbəsi istiqaməti üzə-

rində müdafiə olunursa, kəşfiyyat və atəşlə zərərvurmada cavabdehlik zolağı daxilində ən azı 50-60%-i, digər istiqamətlərdə ən azı 40-45%-i, əlverişsiz hava və iqlim şəraitində isə ən azı 35-45%-i kəşfiyyatla üzə çıxarılmalıdır.

Beləliklə müəyyən etdik ki, orta hesabla düşmənin döyüş potensialını təşkil edən qüvvə və vasitələrin 85%-i kəşfiyyatın imkanları ilə müəyyən edilmişdir (kəşfiyyat məlumatı öz təsdiqini tapmışdır). Düşmənin məhv edilməsi üçün cəmi 70-80% itki verməsi tələb olunur.

ƏTHM-90 tələblərinə görə düşmənin bir vahid hesabat diviziyasının məhv edilməsi üçün 155000 ədəd 152 mm vahid hesabat mərmisi, 10-20 ədəd raket və 20-40 aviasiya vasitəsi tələb olunur. Məsələdə düşmənin qüvvə və vasitələrinin döyüş potensialı vahid hesabat diviziyasının 1,2 təşkil edir. Əvvəlcə düşmənin 1,2 VHD məhv etmək üçün tələb olunan mərmə miqdarı müəyyən edilir: $N = 155000 \times 1,2 = 186000 \text{ VHM}$. Nəzərə alsaq ki, ümumi atəşlə zərərvurma zamanı düşmənin cəmi 60%-i məhv edilməlidir, onda tələb olunan vahid hesabat mərmisi müəyyən edilir: $186000 \text{ VHM} \times 0,60 = 111600 \text{ VHM}$. Müəyyən edilən 111600 VHM artilleriya vasitələri atmalıdır. Atəşlə zərərvurma zamanı raket və artilleriya qoşunlarının payı 0,6 təşkil etdiyindən bu mərmilərin 0,6 müəyyən edək $111600 \times 0,6 = 66960 \text{ VHM}$. Korpusda isə ancaq $N = 21628 \text{ VHM}$ vahid hesabat mərmisi mövcuddur. Korpus komandirinin niyyətinin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün əlavə olaraq $66960 - 21628 \approx 45332 \text{ VHM}$ tələb olunur.

Hesablamanın nəticəsində məlum oldu ki, korpus mövcud artilleriya bölmələrinin bir döyüş dəsti ilə düşməne ümumilikdə 21628 VHM qədər yəni 0.23 səviyyəsində zərər vura bilər. Artilleriya atəşləri ilə ona 60 % itki vermək, hücumlarını dəf edib əks-hücumla onu darmadağın etmək məqsədilə artilleriya üçün əlavə olaraq 45332 VHM tələb olunur.

Alınan mərmə miqdarı mövcud VHS sayına bölünür $N = 45332 : 276 = 166 \text{ VHM}$. Alınan 164 VHM mövcud vasitələrin çarına uyğun əmsallardan istifadə etməklə ştat mərmilərinə çevrilir.

Korpusun artilleriyasının kütləviləşdirilmiş atəş zərbələrində iştirakı zamanı aparılan hesabatlar:

İlkin hesabat məlumatları olaraq yuxarı komandanlıqdan aldığımız atəş və zərbələrin endirilməsi qrafikindən çıxarışa əsasən bilməliyik: korpusun kəşfiyyat və atəşlə zərərvermədən cavabdehlik zolağı daxilində zərər vurulacaq obyekt və hədəflərin miqdarını, atəşlə zərərvermə səviyyəsini, cəlb edilən qüvvə vasitələri, zərbələrin müddətini, başlama və bitmə vaxtlarını.

HÜCUMDA və MÜDAFİƏDƏ:

– tabor minaatan batareyası 0,5-1 km-ə qədər; taborun əmrində olan artilleriya batareyası (divizionu) 2-4 km-ə qədər;

– briqada artilleriya divizionu 2-4 km, briqada artilleriya qrupu 4-6 km-ə qədər;

– korpus artilleriya briqadası (korpus artilleriya qrupu) 6-8 km-ə qədər;

– ordu artilleriya birləşmələri (ordunun artilleriya qrupları) 8-10 km-ə qədər.

Hər bir əsas atəş mövqeyinin 2-3 km yaxınlığında bir və ya bir neçə ehtiyat atəş mövqeləri hazırlanır. Divizionların atəş mövqeləri rayonlarının ölçüləri 1-2 km cəbhə və dərinlikdə olmalı, qonşu divizionla ara məsafəsi 1 km-dən artıq olmalıdır. Ən kiçik qüvvəli nüvə zərbələri zamanı eyni zamanda bir atəş mövqeyində bir neçə batareyanın məhv edilməsinin qarşısının alınması üçün batareyalar bir-birindən 500 m aralıda yerləşdirilməlidir.

Düşməne atəşlə zərərvermə əməliyyatın (döyüşün) məqsədlərinə nail olunması dairəsində zərərvermə üçün ayrılmış güc və vasitələrlə düşməne qoşunlarına və obyektlərinə təyin olunmuş qaydada uzlaşmış atəş təsirinin göstərilməsindən ibarətdir.

Atəşlə zərərvermənin məqsədi düşmənin döyüş potensialının qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin edəcək səviyyəyədək zəiflədilməsidir.

Ona daxildir: raket və aviasiya zərbələri (kütləvi, qrup və tək); artilleriyanın atəş basqınları; tankların, piyadanın döyüş maşınları və zirehli transportyorların, tank əleyhinə vasitələrin, qumbaraatanların, odsaçanların və atıcı silahların atəşi; mina-partlayış maneələrinin (o cümlədən, aviasiya

və reaktiv artilleriya ilə məsafədən qurulan maneələrin) və REM vasitələrinin tətbiqi.

Düşməne atəşlə zərərvermə qaydası düşmənin obyektlərinə və qruplaşmalarına, yerinə yetirilən taktiki tapşırıqlara müvafiq olaraq ümumqoşun komandiri tərəfindən təyin edilən atəş təsirinin ardıcılığıdır.

Bu zaman, aşağıdakı üsullar tətbiq oluna bilər: eyni vaxtda atəş təsiri atəşlə zərərvermənin mövcud güc və vasitələri eyni vaxtda təyin olunmuş atəş tapşırıqlarını tam həcmdə yerinə yetirməyə imkan verir; ardıcıl atəş təsiri atəşlə zərərvermənin mövcud güc və vasitələri yalnız ardıcıl olaraq təyin olunmuş atəş tapşırıqlarını tam həcmdə yerinə yetirməyə imkan verir.

Düşməne atəşlə zərərvermənin məqsədlərinə nail olmanı təmin etmək üçün onun iki mərhələyə bölünməsi daha məqsədəuyğun hesab olunur: düşməne ümumi atəşlə zərərvermə, qoşunların əməliyyat tapşırığı dərinliyi və istiqaməti boyunca düşməne bilavasitə atəşlə zərərvermə.

Belə bir struktur iki əsas tapşırıq qrupunun yerinə yetirilməsini təmin edir:

Birinci tapşırıq qrupuna daxildir: düşmənin döyüş potensialını müəyyən edən əsas atəş vasitələri, nüvə və YSS, artilleriya, idarəetmə, kəşfiyyat, REM, HHM vasitələri, ikinci eşelon və ehtiyatları. Bununla da bəlli olur ki, bütöv əməliyyatın müfəvveqiyyətlə yekunlaşması üçün bu vasitələrə vaxtında və effektiv atəşlə zərər vurulması şərtidir. Ona görə bu tapşırığın icrası zamanı əməliyyat səviyyəsinə (yəni yuxarı komandanlıq tərəfindən icra olunması tələb olunur) həvalə olunmalıdır. Ümumilikdə isə bu proses düşməne ümumi atəşlə zərərvermə (DÜAZ) adlanır.

İkinci tapşırıq qrupuna daxildir; birinci eşelonda müdafiə olunan və ya hücum keçən qoşunların atəşlə dəstəklənməsi və əsasən düşməne qruplaşmasının bilavasitə təmasda olan canlı qüvvəsi və atəş vasitələrinə atəşlə zərər vurulması. Bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi dəstəklənən ümumqoşun birləşmələrinin fəaliyyətləri ilə çox ciddi razılaşdırılmalıdır. Ona görə də bu tapşırıqların icra edilməsi idarəetmənin taktiki səviyyəsinə (yəni bilavasitə

hücum edən və ya müdafiə olan birləşmə komandanlığı tərəfindən icra olunması tələb olunur) həvalə edilir. Ümumilikdə bu proses isə düşməyə bilavasitə atəşlə zərərvermə (DBAZ) adlanır.

Ümumi atəşlə zərərvermə – düşmənin qoşun qruplaşmalarının bütün əməliyyat düzülüşü dərinliyinə kütləvi və cəmləşdirilmiş atəş zərbələrinin endirilməsi və əməliyyatın gedişində arası kəsilmədən sistemə atəş təsirinin həyata keçirilməsindən ibarət olub, bir qayda olaraq, ordu və daha yuxarı komandanlıqlar tərəfindən təşkil edilir.

Birliyin zolağında düşməyə ümumi atəşlə zərərvermə planlaşdırılmıdıqda, birlik komandiri düşməyə ümumi atəşlə zərərverməni sistemə atəş təsiri çərçivəsində tək atəş zərbələri (aviasiyanın 1-2 tək zərbəsi və artilleriyanın 1-2 atəş basqını) və kəşfiyyat-atəş fəaliyyətləri ilə (kəşfiyyat-atəş komplekslərindən istifadə etməklə) həyata keçirə bilər.

Bilavasitə atəşlə zərərvermə – taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi dairəsində, ordu korpusu və briqada komandirinin tabeliyində olan atəşlə zərərvermə güc və vasitələrinin hücum istiqamətində və ya müdafiə zolağı (cavabdehlik zonası) qarşısında (düşmən müdafiəyə soxulduqda, həm də dərinliyində) düşmən qoşunları və obyektlərinə atəş təsirindən ibarətdir.

Bilavasitə atəşlə zərərvermə ordu korpusu və briqada komandirlərinin qərarlarına əsasən, ümumqoşun döyüşünün taktiki tapşırıqları çərçivəsində atəşlə zərərvermənin dövrləri üzrə təşkil edilir və keçirilir:

- 1) müdafiədə – hücumun dəf edilməsinin atəş hazırlığı və müdafiə olunan qoşunların atəş dəstəyi;
- 2) hücumda – hücumun atəş hazırlığı və hücum edən qoşunların atəş dəstəyi.

Müdafiənin gedişində əks-həmlə keçirilərkən atəşlə zərərvermə – əks-həmlənin atəş hazırlığı və əks-həmlənin atəş dəstəyi; hücumun gedişində düşmənin əks-həmləsi (əks-zərbəsi) dəf edilərkən isə – əks-həmlənin (əks-zərbənin) dəf edilməsinin atəş hazırlığı və əks-həmləni dəf edən qoşunların atəş dəstəyi şəklində aparılır.

Bilavasitə atəşlə zərərvermə gedişində düşmə-

nə atəşlə zərərvermə dövrlər üzrə keçirilərkən düşmənin yeni aşkar edilmiş vacib obyektləri ümumi atəşlə zərərverməyə cəlb edilən artilleriyanın atəşi ilə sistemə atəş təsiri çərçivəsində məhv edilir.

Düşməyə atəşlə zərərvermə üzrə döyüş imkanları:

Döyüşlərdə atəş ümumqoşun birləşmələrinin (bölmələrinin) manevri, aviasiyanın zərbələri və raket və artilleriya qoşunlarının atəş və zərbələri ilə aparılır. Onunla ən sıx bağlı olan anlayış isə düşməyə atəşlə zərərvermədir.

Atəşlə zərərvermə, mövcud bütün atəş vasitələrinin atəş və zərbələri ilə düşmənin canlı qüvvəsi və döyüş texnikasına zərər vuraraq tam məhv etmək və yaxud müvəqqəti sıradan çıxarmaq mənasını ifadə edir. Beləliklə, düşmənin döyüş düzülüşü dərinliyi boyunca güclü atəşlə zərərvermənin təşkili və keçirilməsi taktiki tapşırıqın məqsədinə nail olmanın əsasını təşkil edir. DAZ döyüşün gedişatını və nəticəsini müəyyən edən ən başlıca amildir. Ancaq bu nəticələrin müsbət olmasını təmin etmək üçün gərək düşmənin atəş açmaqda önləməsinə (heç olmasa ondan çox gec atəş açılmaya) və bununla da onun əsas qruplaşması tərkibində olan döyüş potensialını müəyyən edən vasitələrə zərər vuraraq onun qısa müddətdə darmadağın edilməsini təmin etmək lazımdır.

Bu tapşırıqların daha effektiv yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün ümumqoşun komandirləri və qoşun növü xidmət rəisləri dəqiq bilməlidirlər: mövcud bütün atəşlə zərərvermə vasitələrinin döyüş imkanlarını və xüsusiyyətlərini; atəşlə zərərvermə vasitələrinə dəqiq və düzgün tapşırıq verməyi; atəşlə zərərvermə vasitələrinin atəş və manevrlərini döyüş şəraitində bacarıqla idarə etməyi.

Son onillikdə silahlı toqquşmaların nəzəriyyəsinə və praktikasına baş verən ümumi dəyişikliklər əməliyyatlarda (döyüşlərdə) düşməyə atəşlə zərərvermənin planlaşdırılması metodikasına yenidən baxılması (yenidən hazırlanması) zərurəti yaradır. Bu, aşağıdakı obyektiv səbəblərdən əmələ gəlmişdir: əməliyyat məharətinin, taktikanın inkişaf tendensiyalarının əsasları; müasir ümumqoşun

əməliyyatlarının (döyüş) hazırlanması və aparılmasında əsas problemlərin təcrübi sübutlarının həlli yolunda cəhdlərin reallaşdırılması; müasir və perspektiv əməliyyatlarda atəşlə zərərvermə nəzəriyyəsinin dayanmadan inkişafı; 90-cı illərdə mövcud olmuş düşmənə atəşlə zərərvermə konsepsiyasının (qaydalarının) əsas rəhbəredici sənədlərinin hissəli reallaşdırılması.

Buna görə də, verilmiş döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi çərçivəsində düşmənə atəşlə zərərvermənin planlaşdırılması üçün əvvəlki "Əməliyyat-taktiki hesablamaların aparılması üzrə tövsiyə"lərin normativ bazasının dəqiqləşdirilməsi, əlavələrin edilməsi, bir sözlə, yenidən işlənilməsi lazımdır.

Əməliyyatlarda düşmənə atəşlə zərərvermənin planlaşdırılması metodikasının dəqiqləşdirilməsinin vacibliyi atəşlə zərərvermə dövrlərinin dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdur.

ABŞ hərbi mütəxəssislərinin fikrincə, NATO dövlətlərinin təlimlərinin nəticələri göstərir ki, düşmənə atəşlə zərərvermə tapşırıqlarının ümumi həcmindən raket və artilleriya qoşunlarına 60-70%, aviasiyaya 20-25%, digər atəşlə zərərvermə vasitələrinə isə 5-20% "pay" düşür. Buna görə də, düşmənin əsas obyektlərinə orta zərərvermə dərəcəsi, adətən 40% ola bilər.

Raket və artilleriya qoşunlarının geniş tətbiqinə daha çox üstünlük verilməsi onunla izah olunur ki, digər atəşlə zərərvermə vasitələrinin tətbiqindən fərqli olaraq, raket və artilleriya zərbələri ilə düşməne zərər vurmaq üçün əlavə təbirlərin (hava hücumu vasitələrinə qarşı mübarizə kimi müxtəlif hava şəraiti məhdudluğu) həyata keçirilməsi tələb olunmur, eyni zamanda fasiləsizlik (bütün əməliyyatın gedişi zamanı atəş dəstəyinin davamlı təmin edilməsi) təmin edilir. Bununla yanaşı, xüsusilə dağlıq ərazidə əməliyyatlar zamanı raket və artilleriya zərbələrindən geniş istifadə etmə məcburiyyəti ona görə yaranır ki, düzənlik ərazidən fərqli olaraq, dağlıq ərazidə qüvvə və vasitələrin nisbəti 1:8-10 tələb olunur, bu zaman aviasiya vasitələrinin geniş tətbiq edilməsi imkanı məhdudlaşır, yaranmış qüvvə çatışmazlığı və atəş dəstəyi

raket və artilleriya qoşunlarının atəş və zərbələri ilə əvəz edilir. Yuxarıda qeyd etdiyim fikirlərin əsası, RF ordusunun Çeçenistanda, ABŞ ordusunun İraqda və son zamanlarda Əfqanıstanda aparılan müxtəlif miqyaslı əməliyyatların nəticələrinin analizi ilə sübut olunur.

Müasir zərərvermə vasitələrinin meydana gəlməsi ilə düşməne atəş təsirləri də kəskin artmışdır. Düşməne dərinləşdirilmiş atəşlə zərərvermə ABŞ-in "hava-yer əməliyyatı konsepsiyası" əsasında aparılır və zərərvermə obyektləri dərinlik boyu aşağıdakı qaydada bölüşdürülür: yerüstü artilleriya üçün 1 km-dən 30-40 km-dək; taktiki raket kompleksləri üçün 10-15 km-dən 50-150 km-dək; əməliyyat raket kompleksləri üçün 50-70 km-dən 400-1000 km-dək; ordu aviasiyası üçün 100 km-dək; taktiki aviasiya üçün 300 km-dək.

Rusiya Federasiyasının ümumqoşun qərargahlarında bilavasitə tabelikdə olan qüvvə və vasitələrlə döyüş fəaliyyətlərinin gedişində düşməne atəşlə zərərvermə üzrə tapşırıqların məqsəd, ərazi, vaxt, mərmə sərfi və obyektə atəşlə zərərvermə metodlarının dəqiq planlaşdırılması məsələlərinə baxılır.

Hal-hazırda işlənəndə olan yeni atəşlə zərərvermə metodikası, hər şeydən əvvəl, kəşfiyyat və düşməne atəşlə zərərvermə üzrə müxtəlif qoşun səviyyələrinin zona-obyekt cavabdehliyi prinsipinin reallaşdırılmasını təmin etməlidir.

Buna görə də, cavabdehlik zonası qoşunların döyüş tapşırıqlarının müvafiq olaraq yalnız ümumqoşun komandirinə vahid şəkildə tabeliyindəki atəşlə zərərvermə vasitələrini uğurla idarə etməyə və tabeliyindəki qoşunların maraq dairəsində zərərvermənin nəticələrindən yararlanmanı müəyyən etməyə imkan yaradır. Bu zaman birləşmənin (hissə və bölmə) fəaliyyət zolağı cəbhə boyu məhdudlaşır və dərinlik boyu isə yaxın və sonrakı (uzaq) zonalara bölünür.

Sonrakı (uzaq) zona – bu, ümumqoşun birləşməsinin kəşfiyyat və atəşlə zərərvermə zonasının bir hissəsi olub, komandirin bilavasitə tabeliyində olan ümumi atəşlə zərərvermə və kəşfiyyat qüvvə və vasitələri çərçivəsində planlaşdırılır və icra edilir.

Yaxın zona – bu, ümumqoşun birləşməsinin cavabdehlik zonasının qalan hissəsi olub, əməliyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi dairəsində tabelikdə olan səviyyələrin (instansiyaların) cavabdehlik zonasında bilavasitə atəşlə zərərvurma keçirməklə qüvvələrin artırılması hesab edilir. Bu zonada yuxarı komandanlıq tabeliyində olan qüvvə və vasitələrlə düşmənin daha vacib obyektlərinə və ya tabeliyində olanların sifarişi ilə digər obyektlərə zərər vura bilər. Belə obyektlər, ilk növbədə, yaxın zonada birləşməyə müvafiq (ona bərabər) düşmən qruplaşmasının idarəetmə orqanları və basqın qüvvələri tərkibindən seçilən ümumi atəşlə zərərvurma obyektləri hesab olunur.

Əvvəlki metodikada zərərvurma vasitələri və döyüş sursatı tələbatının əməliyyat-taktiki normaları müdafiədə (hücumda) atəşlə zərərvurmanın üç tip tapşırıqları (dövr) üçün hesablanıb aparılırdısa, yeni təlimnamələrdə (nizamnamələrdə) bu dövrlərin sayı ikidir.

Rusiya Federasiyasının hərbi mütəxəssislərinin fikrincə, raket və artilleriya qoşunlarının atəş vasitələrinin tələbatı və qoşunların atəş (artilleriya) dəstəyi metodu döyüş fəaliyyətlərinin birinci mövqeyin (taborun müdafiə rayonu) saxlanması (ələ keçirilməsi) üzrə əlaqəli olan ən gərgin dövrü üçün müəyyən edilir. Buna görə də, düşməne atəşlə zərərvurmanın iki dövrdə təşkili üçün taktiki tapşırıqlara görə bölüşdürülən döyüş sursatının atəşlə müşayiət dövrünə ayrılması üçün əməliyyat-taktiki normaların dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac yoxdur.

Hal-hazırda Rusiya Federasiyasının Silahlı Qüvvələrində hərbi əməliyyatlarda raket və artilleriya qoşunları ilə düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması zamanı əməliyyat-taktiki (taktiki) hesablamalar metodikası “Армия-90” konsepsiyasına əsaslanan dörd kitabdan ibarətdir (birinci üç kitab əməliyyat və əməliyyat-taktiki, dördüncü isə taktiki səviyyəyə aiddir). Burada atəşlə zərərvurmanın yeni strukturu təqdim edilmişdir: əməliyyat (döyüş), çərçivəsində qruplaşmanın (birliyin) bütün zolağında düşməne atəşlə zərərvurma; kütləvi atəş zərbəsi, ayrıca qrup və tək zərbələr; ayrıca

əməliyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi çərçivəsində isə istiqamətlər üzrə düşməne atəşlə zərərvurma; hücumda düşməne atəşlə zərərvurmanın dövrləri və müdafiədə düşməne atəşlə zərərvurmanın tapşırıqları.

Atəşlə zərərvurmanın vahid ümumqoşun metodikasının hazırlanmasına zərurət növbəti şərtlərdən irəli gəlir; birincisi, rəhbərliyin müasir müharibələrin forma və xarakterinə dair düşüncələrini əks etdirən «Əməliyyatda düşməne atəşlə zərərvurmanın konsepsiyası»na yeni rəhbəredici sənədlərin əlavə edilməsi ilə; ikincisi, müasir orduların birlik və birləşmələrinin ştat strukturundakı baş vermiş əhəmiyyətli dəyişikliklərin olması ilə (hal-hazırda istifadədə olan metodikanın bu arayış-normativ məlumatlarının, döyüş potensialları, ortalama əmsalları və döyüş sursatlarının sərfi normaları dəqiqləşdirilməsi üçün tələb edilir); üçüncüsü, strateji əməliyyatlarda zərərvurmanın planlaşdırma metodikasının olmaması. Mövcud olan raket və artilleriya qoşunlarının əməliyyatda düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması zamanı əməliyyat-taktiki hesablama metodikaları əməliyyat, əməliyyat-taktiki və taktiki səviyyələrin idarəetmə orqanları üçün ümumqoşun əməliyyatlarında tətbiq olunmasına nəzərdə tutularaq tərtib edilməsi ilə; dördüncüsü, hava, desant əleyhinə və bütün növ desant əməliyyatları kimi strateji əməliyyatların tərkib hissəsi olan əməliyyatlarda düşməne atəşlə zərərvurmanın metodikalarının mövcud olmaması ilə.

Ümumi və bilavasitə atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması zamanı düşmən qruplaşmalarının obyektlərinə effektiv təsirin artırılması məqsədilə atəşlə zərərvurmanın müxtəlif üsulları tətbiq edilir. Atəşlə zərərvurmanın müxtəlif üsulları dedikdə, müxtəlif zərərvurma qüvvə və vasitələri ilə düşmən qruplaşmalarının döyüş potensialını aşağı salmaq (obyektlərə əlverişli zərbələrin endirilməsi) məqsədilə obyektlərə atəş təsirlərinin seçilmiş variantı başa düşülür.

Düşmənin qoşun qruplaşmalarına zərər vurmaq üçün aşağıdakı atəşlə zərərvurma üsullarının tətbiqi planlaşdırılır:

Üsulun adı	Məqsədi
<i>Struktur üsul</i>	Düşmənin qruplaşma sisteminin döyüş imkanlarını müəyyən edən yalnız ən vacib bir və ya bir neçə seçilmiş obyektlərinə atəşlə zərərvermə üsulu hesab edilir.
<i>Obyekt seçmə üsulu</i>	Düşmən qruplaşmasının tərkibindəki müxtəlif sistemli obyektlərə zərər vurulması ilə onun döyüş imkanlarını tamamilə zəiflətməyə yönələn atəşlə zərərvermə üsulu hesab edilir.
<i>Manevr (baryer)-atəş üsulu</i>	Raket və aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi, ərazini məsafədən minalama aparmaq üçün maneə-atəş hədlərinə hərəkət edən (manevr keçirən) düşmən qruplaşmasına hərəkət marşrutlarında zərər vurmaq və onların açılma hədlərinə təyin olunmuş vaxtda çıxmasının qarşısını almaq məqsədilə keçirilən zərərvermə üsulu hesab edilir.

Düşmənin qrup hədəflərinə atəşlə zərərvermə aşağıdakı üsulların tətbiqi ilə aparılır:

Üsulun adı	Məqsədi
<i>Sahə üsulu</i>	Raket, aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi və məsafədən minalama vasitələrinin tətbiqi ilə qrup hədəfin bütün sahəsinə və ya onun bir hissəsinə eyni zamanda və ya ardıcıl olaraq zərərvermə hesab edilir.
<i>Seçmə üsulu</i>	Raket, aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi ilə qrup hədəfin tərkibindən seçilən ən vacib elementar obyektlərinə zərərvermə hesab edilir.
<i>Atəşlə bloklama üsulu</i>	Düşmən qruplaşması və obyektlərinin manevrini bloklamaq "bağlamaq" və qruplaşmanın (<i>obyektlərin</i>) müxtəlif atəşlə zərərvermə vasitələrinin kənardan təsiri ilə qüvvə və vasitələrin axınından izolyasiya etmək məqsədilə tətbiq edilən zərərvermə hesab edilir.

Silahlı münaqişələrdə raket və artilleriya qoşunlarının döyüş fəaliyyətlərinin aparılması təcrübəsi göstərir ki, müxtəlif atəş növlərindən istifadə etməklə digər atəşlə zərərvermə üsulları da tətbiq edilə bilər. Bu cür atəşlə zərərvermə üsullarına daxildir:

Üsulun adı	Məqsədi	Atəş növü
<i>Atəş dəhlizinin yaradılması</i>	Kolonnaların maneəsiz hərəkətini təmin etmək məqsədilə planlaşdırılır və tətbiq edilir. Bunun üçün hərəkət marşrutu artilleriya atəşinin maksimal uzaqlığından çox olmayan, marşı təmin edən sahələrə bölünür.	– cəmləşdirilmiş atəş; – tək (ayrıca) hədəfə atəş; – durğun arakəsmə atəşi; – atəşlə "darama".
<i>Atəş "çənbəri"</i>	Düşmənin ehtimal fəaliyyət istiqamətlərində öz qoşunlarımızın ön xəttinin qarşısında, cinahlarda və arxa bölgələrdə (<i>obyektin dairəvi qorunması üzrə</i>) yerləşən baza rayonları, mövqelər və digər vacib obyektlərin qorunması məqsədilə artilleriyanın düzünə tuşlamaya ayrılan vasitələri ilə birgə örtülü atəş mövqeyindən toplanmış (<i>arakəsmə</i>) və tək (<i>ayrıca</i>) atəş növlərinin birlikdə tətbiqi ilə aparılır.	
<i>Atəşlə "darama"</i>	Düşmən qoşunlarının ərazidə mümkün yerləşmə rayonlarından məcburi yerdəyişmə etdirmək, səpələmək və təşkilatlanmış şəkildə əks-fəaliyyətini pozmaq məqsədilə ardıcıl olaraq aparılan cəmləşdirilmiş atəş sistemidir.	– cəmləşdirilmiş atəş; – atəşin ardıcıl toplanması.
<i>Atəş "məngənəsi"</i>	Müxtəlif atəş növlərinin birgə tətbiqi ilə düşmən qoşunlarının yerləşdiyi rayonlardan çıxmağa imkan verməmək məqsədilə aparılır.	

Rusiya Federasiyasının hərbi mütəxəssislərinin gəldiyi qənaətə görə, düşməne atəşlə zərərvermə üzrə imkanların hesablanması metodikasının yeni hesablama qaydasını növbəti ardıcılıqla ifadə etmək olar: döyüş tapşırığının alınması və aydınlaşdırılmasından sonra yuxarı komandanlığın planına əsasən birliyin (birləşmənin) maraq dairəsində zərər vurulacaq eyni tipli hədəflərin miqdarını təsbit etmək; düşmən qruplaşması tərkibinin qiymət-

ləndirilməsi nəticəsində zərər vurulması ehtimal olunan eyni tipli obyekt və hədəflərin miqdarını (onlardan kəşflə nə qədər təsbit edilmişdir və plan üzrə zərər vurulmaya hansı miqdarda nəzərdə tutulub) müəyyən etmək; bütün obyekt və hədəflərlə zərərvermə üçün tələb olunan vahid silah sistemi (VSS) və vahid hesabat mərmisi (VHM) miqdarını müəyyən etmək; öz qoşunlarımızın qiymətləndirilməsi zamanı zərərvermədə iştirak edən raket və

artilleriya qoşunlarının tərkibini, ştatda olan, təhkim edilən və dəstəkçi artilleriya bölmələrini, eləcə də digər xüsusi təyinatlı hissə və bölmələr tərkibində olan atəşlə zərərvurma vasitələrini müəyyən etmək. Mühəndis sursatları və aviasiya zərbələri ilə zərər vurulacaq obyekt və hədəflərin tipini, miqdarını, eləcə də onların real atəşlə zərərvurma vasitələrinin VSS ilə miqdarını müəyyən etmək, VHM-nə çevirmə əmsallarından istifadə edərək tələb olunan mərmii miqdarını müəyyən etmək; birliyin mövcud VSS və VHM ilə atəşlə zərərvurma imkanlarını düşməyə tələb olunan zərərvurma səviyyəsi nəzərə alınaraq, müqayisə edərək, nəticə çıxarmaq; birliyin bütün hücum (müdafiə) zolağı boyunca tələb olunan səviyyədə mövcud VHS və VHM düşməyə atəşlə zərərvurma alınmadıqda, mövcud aviasiya zərbələri və artilleriyanın atəşləri əsas zərbə (əsas qüvvələrin cəmləşdirilməsi) istiqamətinə cəlb etməklə zərərvurmaya tələb olunan səviyyəni əldə etmək; atəşlə zərərvurmaya tələb olunan səviyyəni əldə etmə imkanını olmadıqda, yeni tədbirlər planlaşdırılaraq, mütləq əldə edilməsini təmin etmək.

Düşmə qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın hesablanmış səviyyəsi atəşlə zərərvurmanın elə bir səviyyəsidir ki, onun əldə edilməsi zamanı düşmə qruplaşmasının döyüş potensialının 50% aşağı salınmasını, qruplaşmanın əsas obyektlərin zərər vurulma üçün qəbul olunmuş nisbi miqdarının 70%-ni, onun qaytarılmaz itkilərinin isə 30%-ə bərabər olmasını təşkil edir. Ümumqoşun birliyinin raket və artilleriya qərargahında aparılan əməliyyat hesabatları düşmə qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın hesablanmış səviyyəsinə əsaslanır.

Düşmə qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi ümumqoşun birliyinin döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə düşmənin döyüş qabiliyyətinin (potensialının) birliyə lazım olan səviyyəyə qədər endirilməsidir ki, birlik qüvvə və vasitələr düşməyə nisbətən tələb olunan üstünlüyü əldə etmiş olsun. Düşmə qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi müdafiədə əməliyyatın niyyətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı düşmənin

ehtimal olunan hücumu istiqamətlərinə görə, hücumda isə öz qoşunlarımızın hücumu istiqamətlərinə görə ümumi əməliyyat planlaşdırması qrupu tərəfindən aşağıdakı düsturla hesablanır:

HÜCUMDA
$M=100 - \frac{N_{\text{başl}}}{N_{\text{to}}} \times DQ_q$
MÜDAFİƏDƏ
$M=100 - \frac{N_{\text{to}}}{N_{\text{başl}}} \times DQ_q$

Burada, M – riyazi gözləmə; $N_{\text{başl}}$ – başlanğıcda olan nisbət; N_{to} – tələb olunan nisbət; DQ_q – mümkün itkiləri nəzərə aldıqdan sonra qalan döyüş qabiliyyəti.

Düşmə qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi, tərəflərin başlanğıc nisbətinə görə müəyyən edilir. Tərəflərin qüvvə və vasitələrinin nisbəti əməliyyatlarda veriləcək itkilərin miqdarı ilə müəyyən edilir və atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi birlik komandanı tərəfindən təyin edilir.

Düşmə qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın gözlənilən (əldə olunan) səviyyəsi atəşlə zərərvurma vasitələrinin mövcud döyüş dəstlərini istifadə etməklə və kəşfiyyat məlumatları ilə uzlaşdırmaqla düşmə qruplaşmasının döyüş potensialı səviyyəsinin azaldılmasının təxmini hesablanmasıdır. Düşmə qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın gözlənilən (əldə olunan) səviyyəsi əməliyyata ayrılmış döyüş dəsti nəzərə alınmaqla atəşlə zərərvurma planlaşdırma və koordinasiya qrupu (AZP və KQ) tərəfindən hesablanır.

Misal: Başlanğıcda qüvvə və vasitələr nisbəti 4:1 idi və birlik komandiri dağlıq ərazi olduğuna və hücum tempinin saatda 0,340 km olacağını nəzərə alaraq qərara aldı ki, bu qüvvə ilə bütün cəbhə boyu hücum keçərək əməliyyat tapşırığını yerinə yetirmə ehtimalı azdır. Birliyin AZP və KQ-na göstəriş verdi ki, əməliyyat tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün əməliyyat başlayanadək düşməyə ilkin atəşlə zərər vurmaqla qüvvə və vasitələrin nisbəti 6:1-ə çat-

dırılınsın. AZP və KQ müvafiq hesablamaları apararaq məruzə edir.

$$M = 100 - N_{\text{başl}} : N_{\text{to}} \times DQ_q = 100 - 4:6 \times 90 = 100 - 0,6 \times 90 = 100 - 54 = 46\% \approx 50\%$$

Beləliklə, hesabatla müəyyən olundu ki, qarşıda duran düşmən qruplaşmasının döyüş gücü hesab edilən qüvvə və vasitələrinə 50% itki vermək tələb olunur.

Bu tapşırıq birliyin artilleriya qərargahına ötürülür və artilleriya rəisi öz vasitələri ilə və ya yuxarı komandanlığın vasitələrinin köməyi ilə düşməyə ilkin atəşlə zərərverməni təşkil edib keçirərək qüvvə və vasitələr nisbətini bizim qoşunlara tələb olunan səviyyəyə endirir və əməliyyat tapşırığının yerinə yetirilməsini atəşlə təmin edir. Belə olan halda düşmənin gücünü təmin

edən qüvvə və vasitələrin konkret siyahısını tərtib etmək çox asan iş deyil, lakin əsas olaraq atəş və zərbə gücünü təmin edən vasitələri atəş altına almaqla bu tapşırığı yerinə yetirmək mümkünlüyü istisna deyil.

Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyatlarda silahlı toqquşmaqların forma və üsullarının inkişaf perspektivləri müasir silah nümunələrinin və hərbi texnikaların “qıtlığı”na təsir göstərə bilər. Buna görə də, hərbi sənətinin birinci vəzifəsi düşmənin daha üstün qüvvələrinin zərbələrinə tab gətirə bilən tədbirlər sisteminin müəyyən edilməsi hesab olunur. Belə olan halda, bu sistemin əsasını taktiki fəaliyyətlərin aparılmasının və düşməyə atəşlə zərərvermənin daha effektiv üsulları təşkil edir.

Taktiki fəaliyyətlərin aparılması, düşməyə atəşlə zərərvermə nəzəriyyəsi və praktikasının in-

Öz qoşunlarımızın və verilən itkiləri	Öz qoşunlarımızın fəaliyyət xarakteri			
	Hücum		Müdafiə	
	Yerləşmə xarakteri			
	Düşmənin		Öz qoşunlarımızın	
	Örtüdə	Açıqda	Açıqda	Örtüdə
5	6,4	2,85	4,0	1,75
10	4,5	2,0	2,8	1,25
15	3,7	1,65	2,3	1,0
20	3,25	1,45	2,0	0,9
25	2,9	1,3	1,8	0,8
30	2,7	1,2	1,7	0,75
35	2,5	1,11	1,55	0,7
40	2,4	1,07	1,5	0,66
45	2,3	1,02	1,43	0,64
50	2,25	1,0	1,4	0,62

ƏMƏLİYYAT-TAKTİKİ HESABLAMALAR METODİKASINA ƏSASƏN TƏLƏB OLUNAN QÜVVƏ VƏ VASİTƏLƏR NİSBƏTİ: (HÜCUM TEMPI ORTA SÜRƏTLƏ 10 KM/SAAT GÖTÜRÜLÜB)

Vaxt	Hücum tempi	Tərəflər	Tərəflərin nisbətlərə görə %-lə itkiləri						Dağlıq ərazidə 8:1
		Nisbət	1:1	2:1	3:1	4:1	5:1	6:1	
	5 km/saat	Hücum	100	88	49	30	18	10	10
		Müdafiə	20	28	56	84	100	100	50
	10 km/saat	Hücum	100	41	30	20	15	11	5
		Müdafiə	20	33	46	60	73	83	70
Gəcə	5 km/saat	Hücum	100	62	37	26	18	13	20
		Müdafiə	30	24	42	60	77	85	80
	10 km/saat	Hücum	70	33	21	15	11	9	7
		Müdafiə	10	15	14	32	41	49	55

TƏRƏFLƏRİN SÜRƏT VƏ NİSBƏTİNƏ GÖRƏ İTKİLƏRİ CƏDVƏLİ

kişafi onların planlaşdırılmasının nəzəri əsaslarının təkmilləşdirilməsinin vacibliyini tələb edir.

NƏTİCƏ

Əməliyyatlarda raket və artilleriya qoşunları ilə düşməyə atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması metodikasının işlənilməsi səbəbləri və problemlərinin analizi göstərir ki, bu məsələnin həlli o qədər də asan deyil, əksinə, yeni araşdırmaların aparılmasını və müasir döyüş təcrübəsinin nəticələrindən istifadə edilməsini tələb edir. Bu məsələnin yüksək dərəcədə həlli ilk növbədə taktiki və əməliyyat səviyyəsində planlaşdırma və koordinasiya qrupunun (AZP və KQ) səmtləşdirilmiş işinin təşkili üçün düşməyə atəşlə zərərvurmanın vahid ümumqoşun planlaşdırma metodikasının tərtib edilməsini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. В.Н. О разработке новой методики планирования огневого поражения противника в операции и бою. Военная мысль, Москва: 2006, №12
2. В.Н. Направления совершенствования форм и способов боевого применения РВ иА в общевойсковой операции (бою). Военная мысль, Москва, 2008, №3
3. В.И. Взгляды на применение вооруженных сил США в войнах начала XXI века. Москва, 2011
4. В.И. Развитие теоретических положений планирования огневого поражения противника объединением военно-воздушных сил в современной операции Вестник Академии военных наук, Москва, №4, 2005
5. Боевое применение ракетных войск и артиллерии в операциях. Изд. ВАГШ РФ, Москва, 2009
6. Методика оперативно-тактических (тактических) расчетов при планировании огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операциях (бою). Часть 3. Оперативно-тактические (тактические) нормативы и справочные данные, Изд. ВАГШ РФ, Москва, 2009

РЕЗЮМЕ ВАЖНОСТЬ ПОРЯДКА ОГНЕВОГО ПОРАЖЕНИЯ ПРОТИВНИКУ РАКЕТНО- Артиллерийскими войсками в современных операциях

Д. МУСТАФАЕВ

Анализ основных причин и проблем разработки методики планирования огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции и бою показывает, что эта задача весьма непростая, требующая использования результатов новейших исследований и современного боевого опыта. Ее решению в значительной степени могла бы способствовать разработка единой общевойсковой методики планирования огневого поражения противника, ориентированной в первую очередь на организацию работы в центрах (группах) планирования и координации огневого поражения в оперативном и тактическом звеньях.

SUMMARY

THE IMPORTANCE OF RULES OF FIRE DAMAGE OF THE ENEMY BY ROCKET AND ARTILLERY TROOPS IN THE MODERN OPERATIONS C. MUSTAFAYEV

The analysis of the views and major trends on fire damage considering these changes and recommendations for fire effect in the future, taking into account the «non-contact» combat operations in a single information space.

ELMI MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yığılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərilməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokolundan çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 20 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlövhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

«AZİMUT»

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ
ELMI-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:
370069 Bakı ş.,
Şəfaət Mehdiyev
küçəsi 146,
tel: 538-04-47

Lisensiyaya № 002559
Yığılmağa verilməmişdir:
25.09.2016
Çapa imzalanmışdır:
10.10.2016
Fiziki çap vərəqi: 10
Kağız formatı: 60x84 1/8
İndeksi: 0317
Tirajı: 100
Sifariş: 537

Bülleten Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin «Hərbi
Nəşriyyat»-ında ofset
üsulu ilə çap edilib.
Lisensiyaya № 022042
Verilmə tarixi: 04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL
NÖVBƏTÇİSİ:

Vüqar MUSTAFAYEV

KORREKTOR:

Zeynal BAXIŞOV
Şənlük MƏMMƏDOV

SƏHİFƏLƏYİCİ:

Təhmez TƏHMƏZZADƏ

Nömrədə verilmiş
materiallardan istifadə zamanı
«AZİMUT»
bülleteninə istinad
edilməlidir.

İndeks 0317

MİNAATAN ƏLEYHİNƏ “SERHAT” RADAR SİSTEMİ

“Serhat” radar sistemi Türkiyənin iri sənaye müəssisəsi olan “Aselsan”ın istehsalıdır. Radar sistemi müdafiəyə yardım, hücumda dəstək məqsədləri üçün istifadə edilir. Belə ki, sistem havadaca minaatanın buraxılan mərmiləri və sonrakı hərəkət trayektoriyasını müəyyənləşdirir. Bir az da aydınlıq gətirsək açılıb-bağlanan üçayaq üzərində, yaxud avtomobilə bərkidilməklə istifadə olunan “Serhat”, qurulduğu nöqtədən 6 km radius boyunca əks etdirdiyi radiodalğalar vasitəsilə eyni anda, fərqli nöqtələrdən atılan 5-dək mərmini müəyyən edə bilər. 360 dərəcə və ya müəyyən bucaq altında arayıb-darama xüsusiyyətinə malik sistem eyni zaman kəsiyində bu mərmilərin hansı istiqamətdən atıldığını, haraya yönəldiyini təxmini hesablayaraq, xəritə üzərində qeyd edir və məlumatı qoşunların idarəetmə mərkəzinə göndərir. Müdafiə təyinatına gəlinə, mərmimin düşəcəyi ərazi qabaqcadan aydınlaşdırıldığından mərkəz tərəfindən həmin sahədə yerləşən bölmələrin əvvəlcədən təxliyyə olunması insan itkisinin qarşısının alınmasına yardım edir. Cihazın hücumda dəstəyi dedikdə isə, mərmimin atıldığı yerin qoşunları idarəetmə mərkəzi tərəfindən atəş-həmlə qruplarına çatdırılması başa düşülür ki, nəticədə düşmənin yerləşdiyi ərazi zərbələrə məruz qalır.

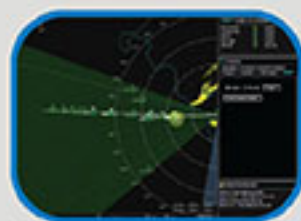
“KNATS” – SNAYPERİN YERİNİ AŞKARLAYAN DETEKTOR

Türkiyənin “Aselsan” şirkəti düşmən atıcılarının yerini müəyyən edə bilən “KNATS” adlı akustik detektor hazırlayıb. Detektor hündür dirək üzərinə quraşdırılmış yüksək həssaslığa malik mikrofonlardan və proqram təminatından ibarətdir. “KNATS” atış zamanı silahdan çıxan güllələrin yaratdığı səs dalğalarını qeydə alaraq onun istiqamətini və atıcının yerini yüksək dəqiqliklə müəyyənləşdirir və bunu üçölçülü formada və dəqiq operatora bildirilir. Cihaz müxtəlif ərazi və iqlim şərtlərində çalışa bilmə, internet bağlantılı icraçı kompüterlə ilə internet üzərindən əlaqə yaratma, atış məlumatlarını sonradan analiz üçün qeydə alma kimi imkanlara malikdir. Detektor bütün mikrofonlardan alınan məlumatları eyni zamanda istifadəçi interfeysində izləmə bilməsi imkanı ilə analoglarından fərqlənir və gecə-gündüz işləyir. Müxtəlif obyektlərin qorunması üçün nəzərdə tutulan detektor həm sabit obyektlərdə, həm də nəqliyyat vasitələrinin üzərində quraşdırıla bilər. 60-15000 Hs tezliklərdə çalışa bilən “KNATS” silahın tipinə uyğun olaraq atış yerini müxtəlif məsafələrdən təyin edir. Sistemin çəkisi 25 kiloqramdır.

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: Şəfaət Mehtiyev küçəsi 146, tel: 538-04-47

“SERDAR” SAHİL MÜHAFİZƏ RADARI

“Serdar” sahil mühafizə radarı su səthi üzərində hərəkət edən və alçaqdan uçan hava hədəflərini aşkara çıxarmaq, müşahidə, eləcə də nəzarət etmək məqsədilə “Aselsan” tərəfindən yarımkeçiricilərin imkanlarından istifadə edilərək yaradılmış yeni texnologiyanın modern bir nümunəsidir. Cihaz çıxış gücü aşağı olan və tənzimlənən xüsusi dalğa sayəsində hədəfləri aşkarlayır, lakin bu zaman digər radar sistemləri tərəfindən müəyyən edilmir. Xüsusilə təhlükə ehtimalı olan bölgələrdə sahil sərhəd pozucularını üzə çıxararaq, həmin cəhdə operativ reaksiya verilməsi üçün radda “LPI” xüsusiyyətinin olması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Həm mexaniki, həm də avtomatik idarəyə malik olan cihaz 300-ə qədər hədəfi nəzarətdə saxlamağa qadirdir. O gecə və gündüz fəaliyyət göstərə bilər, asanlıqla təmir edilir. Dayanıqlı yerüstü platformada quraşdırılan cihaz komanda məntəqəsindən idarə olunur. Sahil mühafizəsinin təşkili ilə yanaşı, gəmi dispetçer xidmətində və limanlara nəzarətdə də bu radarlardan istifadə oluna bilər.